

"Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія" – рецензований науковий журнал відкритого доступу, який відображає найбільш вагомі результати фундаментальних та прикладних досліджень у галузі філософських наук, які мають важливе теоретичне або практичне значення для розвитку українського суспільства, української та світової культури, вітчизняної та світової філософії.

Окремою метою журналу є публікація результатів досліджень науковців Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його академічних партнерів у галузі філософських наук.

Друкується чотири рази на рік.

"Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy" is a peer-reviewed open access journal that reflects the most significant results of basic and applied research in the field of philosophy that have great theoretical or practical importance for the development of Ukrainian society, Ukrainian and world culture, national and world philosophy.

A special purpose of the journal is to publish the results of research scientists of Taras Shevchenko National University of Kyiv and its academic partners in the field of philosophy.

Published four times per year.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	А. Є. Конверський, акад. НАН України, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	С. В. Руденко, д-р філос. наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР	Я. А. Соболевський, канд. філос. наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Gabriel Sandu, Dr. hab., professor (University of Helsinki, Finland); Roman Sapeńko, Dr. hab., professor (University of Zielona Gora, Poland); Urfalino Philippe, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (France); В. А. Бугров, канд. філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); І. С. Добронравова, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); С. Л. Йосипенко, д-р філос. наук, старш. наук. співроб. (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України); Т. П. Кононенко, д-р філос. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Н. Г. Мозгова, д-р філос. наук, проф. (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова); О.Ю. Павлова, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); В. І. Панченко, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); М. Ю. Русин, канд. філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Є. А. Харьковщенко, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); І. В. Хоменко, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Л. О. Шашкова, д-р філос. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Адреса редколегії	01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, філософський факультет ☎ (38044) 239 32 81
Затверджено	Вченою радою філософського факультету 26.11.18 (протокол № 5)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22071–11971Р від 20.05.2016 р.
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

НАУКОВІ СТАТТІ

І. Бойко Глобалізація і сучасні геополітичні цінності	5
Д. Данілов Дгьяна: сотеріологічна гносеологія в текстах "хатха-йоги"	9
І. Муратова Соціальна взаємодія і відносини індивідів у складі технології	15
О. Павлова Мімезис і проблема способу сигніфікації: філософсько-естетичний аспект.....	18
Ю. Приходько Основи теорії трансформації систем	21
О. Рубанець Когнітивний складник ментальної реальності.....	27
В. Сабадуха Ідея особистості у філософії Імануїла Канта, Фрідріха Ніцше, Макса Шелера	31
Т. Соболь Компетентнісний підхід у формуванні освітніх програм (на прикладі програми PhD у філософії).....	35
Т. Труш Політична філософія Вільяма Оккама	39

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Т. Кононенко, Я. Соколевський Про завершену наукову й науково-технічну розробку освітньо-наукового сайту кафедри історії філософії філософського факультету	43
Т. Кононенко Проект укладання навчальної програми освітньо-наукового курсу "Аналітична історія філософії"	44

РЕЦЕНЗІЇ

П. Кононенко Куди йдемо? (рецензія на книгу Василя Ткаченка "Україна. Куди йдемо?").....	46
--	----

СОДЕРЖАНИЕ

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ

И. Бойко Глобализация и современные геополитические ценности.....	5
Д. Данилов Дхьяна: сотериологическая гносеология в текстах "хатха-йоги".....	9
И. Муратова Социальное взаимодействие и отношения индивидов в составе технологии.....	15
Е. Павлова Мимезис и проблема способа сигнификации: философско-эстетический аспект.....	18
Ю. Приходько Основы теории трансформации систем	21
А. Рубанец Когнитивная составляющая ментальной реальности.....	27
В. Сабадуха Идея личности в философии Иммануила Канта, Фридриха Ницше, Макса Шелера	31
Т. Соболев Компетентностный подход в формировании образовательных программ (на примере программы PhD в философии)	35
Т. Труш Политическая философия Уильяма Оккама	39

НАУЧНЫЕ СООБЩЕНИЯ

Т. Кононенко, Я. Соболевский Про завершённую научную и научно-техническую разработку научно-образовательного сайта кафедры истории философии философского факультета	43
Т. Кононенко Проект составления учебной программы научно-образовательного курса "Аналитическая история философии".....	44

РЕЦЕНЗИИ

П. Кононенко Куда идем? (рецензия на книгу Василия Ткаченко "Украина. Куда идем?")	46
--	----

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

I. Boiko Globalization and contemporary geopolitical values.....	5
D. Danylov Dhyāna: soteriological gnosiology in the texts of haṭhayoga	9
I. Muratova Social interaction and relationships of individuals in the composition of technology	15
O. Pavlova Mimesis and the problem of signification mode: philosophical and aesthetic aspects.....	18
Y. Prykhodko The basis theories of systems' transformation.....	21
O. Rubanets Cognitive approach of mental reality	27
V. Sabadukha The idea of personality in philosophy of Immanuel Kant, Friedrich Nietzsche, Max Scheler	31
T. Sobol Competence approach in the formation of educational programs (in the example of the PhD program in philosophy).....	35
T. Trush Political philosophy of William of Ockham	39

SCIENTIFIC NOTES

T. Kononenko, Y. Sobolievskiy About the completion of scientific and technical development of the site of the history of philosophy department of the faculty of philosophy	43
T. Kononenko Project of scientific and educational course "Analytical history of philosophy"	44

REVIEWS

P. Kononenko Where we are going? (review of Vasily Tkachenko's book "Ukraine. Where we go?").....	46
---	----

УДК 33.021(100) – 021.414 "312"
DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-1/12>

І. Бойко, канд. філос. наук, доц.,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна
e-mail: boiko_ii@ukr.net

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ

Досліджуються сутнісні характеристики, вияви глобалізації як визначального закону світового розвитку, планетарної тенденції до інтеграції людства. З'ясовується взаємозв'язок глобалізації з геополітичними цінностями та процесами. Наголошується, що глобалізація відображає геополітичну неоднорідність світу, яка надає певного напрямку розвитку міжнародних відносин. Аналізується єдність геополітичних процесів з утвердженням нового світового устрою.

Ключові слова: геополітика, геополітичні цінності, глобалізація, міжнародні відносини, національна стратегія, світовий устрій.

Феномен глобалізації (англ. global – всесвітній) нині стало визначальним законом світового розвитку й змусило крізь свою призму розглядати реакції та перспективи, тенденції планетарної цивілізації, процес поступової інтеграції людства в єдиний соціум, що є закономірним вищим етапом у його поступі. Саме в рамках глобально-цивілізаційних процесів нині розгортаються соціальні зміни.

Отже, проблеми глобалізації, її вплив на різні аспекти життєдіяльності окремих країн, передусім крізь призму геополітичних орієнтацій та викликів, є надзвичайно актуальними й привертають увагу вітчизняних і зарубіжних суспільствознавців.

Значну роботу у межах окресленої проблематики здійснили В. Белло, З. Бжезинський, О. Білорус, А. Гальцов, А. Гальчинський, А. Кудряченко, Ю. Пахомов, Р. Робертсон, Ф. Рудич, Дж. Стігліц, В. Шахов, Ю. Яковець та інші вітчизняні та зарубіжні дослідники.

Основним предметним полем творчих пошуків цих вчених є сутнісні атрибути і підходи до закономірних вимірів, наслідків і перспектив глобалізаційних процесів, проблеми узгодження соціально-економічних та екологічних інтересів, особливості трансформування ролі та функцій суб'єктів міжнародних відносин розгортання глобалізаційно-цивілізаційних процесів у світі. Проте комплексному дослідженню особливостей впливу "третьої хвилі" глобалізації на реалізацію цивілізаційних процесів в умовах кризи неоліберальної моделі глобалізації з урахуванням геополітичних орієнтирів і викликів належної уваги ще не приділено.

Метою статті є спроба її автора розкрити взаємозв'язок глобалізації з геополітичними орієнтирами й цінностями, її вплив на розгортання геополітичних процесів у сучасному світі.

Під час осмислення феномена глобалізації у плані трансформації суспільних структур серед множини концепцій найбільш продуктивними виявляються такі концептуальні підходи.

Передусім ідеться про концепцію Р. Робертсона, згідно з якою глобалізація в найзагальнішому сенсі охоплює феноменологічне стиснення світу загалом і швидке зростання усвідомлення цього. Стиснення світового простору, пов'язане з налагодженням торгових, військових, культурних взаємозв'язків між різними людськими співтовариствами, існує ще з докапіталістичних часів. Натомість інтенсифікація усвідомлення світу як цілого, як доводить Р. Робертсон, є порівняно новим феноменом.

Е. Гідденс розглядає глобалізацію як наслідок невинного збільшення дистанцій, на які можуть поширюватися повсякденні соціальні практики, "розтягування" їх на дедалі більші відтинки простору-часу. При цьому взаємодія "віч-на-віч" стає зовсім не обов'язковою. Гло-

балізація соціального життя вбачається як інтенсифікація процесів універсалізації й експансії. Е. Гідденс пише, що в умовах прогресуючої глобалізації національні держави поступово втрачають здатність контролювати ситуацію, потоки ідей та дій індивідуальних і колективних суб'єктів [5, с. 30–36].

У. Бек тлумачить явище глобалізації широко: "На відміну від поняття глобальності глобалізація є ... діалектичний процес, який створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третіх культур... Особливість процесу глобалізації полягає сьогодні ... в розширенні, густині і стабільності регіонально-глобальних мереж зв'язку та їх мас-медіальної самоідентифікації, а також соціальних просторів та їх телевізійних потоків на культурному, політичному, господарському, військовому та економічному рівнях" [1, с. 28].

Учений А. Джонс трактує глобалізацію у трьох процесуальних вимірах: "По-перше, глобалізація включає розширення соціальних, політичних і економічних активностей через політичні кордони, різні регіони і континенти. Це ефект екстенсивності людських відносин, що зростає. По-друге, вона передбачає інтенсифікацію чи зростаючу важливість взаємозалежних торгових, інвестиційних, фінансових, культурних та інших потоків. По-третє, ... ця зростаюча екстенсивна та інтенсивна глобальна взаємозалежність може бути пов'язана з глобальними взаємодіями і процесами, що прискорюються, як результат еволюції світових транспортних і комунікаційних систем, що збільшує швидкість поширення ідей, товарів, капіталу, взаємодії людей" [6, с. 113].

Отже, глобалізація означає закономірний, якісно новий етап взаємозв'язків в економіці, політиці, екології на основі підвищення мобільності капіталу, робочої сили, інформації, ідей у світовому масштабі та втілюється у взаємозалежності країн внаслідок інтенсифікації міжнародних переміщень товарів, послуг, потоків капіталу, швидкої та широкої дифузії технологій тощо. Глобалізація потребує спільних зусиль урядів, держав, міжнародних організацій урегулювання на світовому рівні.

Дослідники наводять такі узагальнені фактори глобалізації:

1. Технічні, технологічні:
 - а) науково-технічний прогрес, революція в інформаційних, телекомунікаційних технологіях;
 - б) процес формування загальнопланетарного науково-інформаційного простору, світової комунікаційної мережі, глобальних технологічних систем;
 - в) розвиток міжнародної інфраструктури, нових поколінь транспорту та зв'язку;
 - г) технологічний прогрес в обробній промисловості тощо.

2. Соціально-економічні:

а) геоелектронічні трансформації, що пов'язані з розпадом соціалістичної системи господарювання та посиленням ринкової уніфікації сучасного світу;

б) залежність національних економік від зовнішніх чинників, що зростає;

в) розвиток інтернаціоналізації виробництва на основі поглиблення міжнародного поділу праці;

г) лібералізація сфери руху товарів і капіталів.

3. Політичні:

а) зростаюча орієнтація національних держав на зовнішні зв'язки;

б) взаємопроникнення макроекономічної політики урядів і центробанків;

в) геополітичні зрушення, пов'язані з розпадом світової соціалістичної системи.

4. Морально-етичні:

а) послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків і звичаїв;

б) зростання мобільності духовно-емоційного спілкування;

в) інтернаціоналізація освіти, культурного простору тощо.

Нині діють контрастні концепції глобалізму. Провідними серед них є концепція "світового співтовариства", система "глобального управління" або "світового уряду", які передбачають формування світового співтовариства солідарних країн, народів, людей.

Отже, глобалізм як ідеологія виносить вирок класичному принципу міжнародних відносин, який полягає у неутручанні у внутрішні справи націй-країн і замінює протилежним принципом "глобального втручання", "гуманітарного втручання", "гуманітарної допомоги" тощо.

Нині суспільствознавче знання ознаменоване однозначним розумінням ідеологічної різноманітності світу, різноманітності його політичної карти, хоча в них часто традиційно представлено або Захід і Схід, або розвинуті країни та країни, що розвиваються. Водночас є й інші тлумачення, приміром, концепція монізації карти світу Ф. Фукуями, яка трактує світ як такий, де перемогла ідеологія лібералізму, батьком і матір'ю якого був і залишається Захід. Проте в глобально-цивілізаційному плані ідеологія Заходу, що переміг, і західних демократичних основ існування і розвитку світу виявилася, принаймні, неоднозначною, хоча мають місце експансія "західної моделі" суспільства і пристосування світу до потреб цієї моделі.

Західна цивілізація демонструє значні успіхи в економічній, політичній, культурній сферах суспільства. Проте ці успіхи немалою мірою зумовлені експлуатацією ресурсів інших цивілізацій, яка властива глобальному капіталу, його фінансовим і адміністративно-бюрократичним структурам. Діючи в інтересах глобальних бізнесових структур своїх країн і слідуючи недавнім практикам імперського капіталізму, радикально налаштовані групи намагаються зберегти свій контроль над усім світом.

Найбільш дієвою та популярною процедурою посилення впливу духовних місіонерів західної цивілізації є їх намагання мусувати інтереси під цінності, при цьому термінальні цінності замінюються індустріальними, котрі обгорнуті в популістські ідеології демократичних прав і свобод людини. Намагання швидкого утвердження демократії як гаранта свободи нерідко сприяє пробудженню ранньоцивілізаційної і навіть доцивілізаційної структури свідомості і підсвідомості народних мас, терористичної поведінки радикалів в багатьох бідних країнах.

У підсумку все людство постає як світ, сутнісною ознакою якого є наростання соціокультурних нерівностей і ризиків у всіх сферах його життєдіяльності. Під

впливом протилежних геополітичних інтересів між країнами, структур глобального бізнесу людство опинилося перед загрозою деградації цивілізованого стану і можливістю його рецесії до нецивілізованого стану. Виникли реальні загрози існуванню homo sapiens. Отож, людська цивілізація стає дисфункціональною, виникає потреба в зміні способу життєдіяльності суспільства, у новому цивілізаційному виборі людства.

Ідеться про багатоваріантність цивілізаційного вибору. Людство, великі співтовариства людей стоять перед вибором конфігурації фундаментальних цінностей своєї еволюції як цивілізацій. По-перше, екзогенне слідування цінностям такої собі "місіонерської" цивілізації ("правильної" національної держави), що означає деградацію таких послідовників як самостійних цивілізацій, або ендегенне ("цивілізаційно-суверенне") продовження власної еволюції кожної цивілізації; по-друге, водночас ендегенне продовження теж неоднозначне. Це може бути консервація – рецесія наявних станів або їх вивиснення в новий, більш гуманний стан.

Водночас виникла тривожна ситуація: з'явилися спроби втягування країн в пошук "адекватної відповіді" на місіонерські ідеології квазіфундаментальних цінностей. Це засвідчує відновлення ідеологічного конфлікту, який є центрами західної (Вашингтон, Брюссель) і "середньої" російської (Москва) цивілізацій. Дійсне завдання полягає в тому, щоб виявити більш гідний цивілізаційний вибір з оперття на гуманістичні цінності.

Таким чином, можна стверджувати, що таким цивілізаційним вибором людства може стати реальний гуманізм (теоретичний концепт із ранніх творів К. Маркса), котрий включає в себе світоглядні передумови майбутньої, більш високої цивілізації реального гуманізму як можливої і бажаної для більшості населення планети.

Докладніший виклад проблематики цивілізаційного вибору автором розкрито в його монографічному дослідженні "Закони соціальних змін: дискурс теоретичного осмислення" [3].

Ідеться про завершальну стадію реалізації стратегії "глобального управління", що передбачає мінімізацію дефакто у міжнародній практиці ролі суверенних національних держав і перехід до системи приватної влади наднаціональних еліт в особі глобальних фінансово-економічних кланів. Тобто йдеться про формування наднаціонального управління: якщо дотримуються принципи демократії та забезпечуються права людини, проблема суверенітету втрачає свою колишню значущість.

Загалом же нині у світі ситуація є некерованою, а безвихідність ситуації породжувалася нездатністю країн, які розвиваються, застосовувати корисні західні рецепти у політичній сфері та посилювалася їх схильністю до давно застарілої західної економічної стратегії. У підсумку розколота цивілізація стала однією з визначальних ознак сучасної дійсності. Підтвердженням цього є визнання того факту, що за сучасних умов людство так і не позбавилося від фактичного нерівноправ'я, небезпеки воєнних конфліктів, демографічних, екологічних та інших світових проблем. Їх розв'язання потребує об'єднання зусиль усього людства. Сучасний світовий устрій динамічно трансформується за складною траєкторією: роль держав, міжурядових та неурядових організацій, транснаціональних корпорацій та інших суб'єктів міжнародних відносин зазнає суттєвих змін.

З позиції моралі та права ідеальний світовий устрій – це загальноприйнята організація суспільного життя в межах всього світу на основі домінування загальнолюдських моральних та юридичних норм міжнародного права [4, с. 34].

Тривалий час найбільш прийнятною і вигідною в міжнародних відносинах вважали реалістичну геополітику, що спиралась на визнання доцільності чи недоцільності використання тих чи інших методів (зокрема силових) досягнення державою своїх геополітичних цілей, залишаючи осторонь моральні норми. На думку класика політичного реалізму Г. Моргентау, "реалізм виходить з того, що всеохоплюючі моральні принципи неприйнятні щодо дій держав у їх абстрактно-універсальному формулюванні" [7]. Прагматичний реалізм, що має за мету забезпечити геополітичний інтерес держави, часто маскується ідеалістичними гаслами, високими моральними принципами справедливості, захисту добра, прав і свобод людини тощо. Проте реальна геополітика держави, як правило, спрямована на реалізацію власних національних інтересів, часто за рахунок інших держав.

Безсумнівно, з позиції рівноправного справедливого устрою світ не може бути однополярним. Проте з позиції прибічників ідеї однополярного світу відсутність домінуючої держави-імперії означатиме невизначеність траєкторії розвитку світу та його регіонів, різноманіття векторів дії геополітичних сил, що призводитиме до численних конфліктів між окремими акторами. Тому актуальним завданням є розробка моделі нового геополітичного порядку, який відповідає сучасним викликам і характеру нинішніх глобальних і регіональних процесів.

Сучасним потребам розвитку людства відповідати має світовий порядок, що ґрунтується на органічному поєднанні інтересів різних держав і загальнолюдських інтересів. Слід зазначити, що в сучасних формах геополітична динаміка соціальних змін призвела до масового розвитку наднаціональних і субнаціональних центрів прийняття рішень у вигляді наднаціональних регіональних об'єднань. З огляду на регіональні утворення глобального характеру виникає ймовірність того, що знову настає "епоха Азії", в якій формується новий регіон глобального характеру, де посилюються торгові потоки, мають місце дипломатичні взаємодії, а в деяких випадках – координація зовнішньої політики держав.

У глобальній регіональній просторовій організації різні автори по-різному будують нову регіональну конфігурацію, проте в кожній з них однозначно стверджується, що США навряд чи перевершать Західну Європу або Південно-Східну Азію, і, як результат, роль США у найближчі 20 – 30 років бачиться у найменш вигідному для них світлі.

У нових умовах регіональної інтеграції як складової глобалізації у Південно-Східній Азії ключова роль відводиться Китаю, який виявився найбільш пристосованим до умов загострення глобальної фінансової та економічної кризи і не тільки зберіг високі темпи зростання економіки, але й здійснив стабілізуючий вплив на фінансову систему США. Це підтвердило зрослу роль Китаю у глобальній регіональній конкуренції, тоді як виправдався прогноз відносно ЄС: нині, коли вживаються спроби переформувати його у супердержаву, кількість внутрішніх суперечностей різко зросла. Щодо підсумків дискусії відносно проектів нової конфігурації глобального світу, то це свідчить про те, що різка дестабілізація ситуації у світі є наслідком вичерпаності попередніх глобальних проектів і відсутності нових.

Попри це в Європейському глобальному проекті досить чітко і на ідеологічному, і на практичному рівнях простежується прагнення до руху, зміст якого полягає в індустріальному поході на Схід.

Процес глобалізації, що набирає силу, з одного боку, робить проблематичним подальше існування національних держав як інституційної форми співжиття, а з іншого, не тільки стимулює зростання їх активності, але й викликає протидію глобалізації з боку релігійних, політичних, етнічних, культурних та інших рухів, організацій меншин. З огляду на це, коли "гіперглобалісти" наголошують на формуванні в майбутньому "глобальної імперії", "мережевого суспільства" чи "постнаціональної держави", то на противагу їм скептики й антиглобалісти стверджують, що національна держава не вичерпала свій ресурс й вимагають повернення до такого міжнародного співжиття, суб'єктами якого були б, як і раніше, суверенні національні держави або етноси й нації, а не транс-, інтер-, і наднаціональні інститути економічного, політичного і культурного життя.

Обґрунтована відповідь на це запитання в теоретичному аспекті ускладнюється тим, що в науковому середовищі відсутній єдиний погляд на форми, природу, характер, напрями глобалізації націй і національних держав. Відчувається й брак загальноприйнятих концепцій, зазначених історичних феноменів і глибокозмістовних праць, які б серйозно досліджували еволюцію їх взаємодії в минулому й нині. Більш того, в деяких дослідженнях поняття "глобалізація" і "національна держава" взагалі тлумачаться як явища, що протистоять одне одному. Так, глобалізація розглядається як тенденція до інтеграції народів і країн, а національна держава – як пережиток минулого або навіть як "іреальна" політична конструкція, що зберігається лише завдяки інерції масової свідомості. У. Бек стверджує, що європейці лише "роблять вигляд, ніби все ще існують Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Португалія і т.д. Але їх давно вже немає, оскільки закриті національно-державні тримачі влади та віддалені одне від одного кордонами держави стали іреальними... з введеним євро" [2, с. 7].

Без сумніву, проаналізувати протирічний взаємозв'язок національної держави та глобалізації можна лише в межах філософського дослідження, котре передбачає онтологічну (субстанціальну) і суб'єктну єдність цього явища.

Постає запитання: як довго збережеться в перспективі світоустрій глобального співтовариства відкритих націй, що рухається в напрямі до "глобальної демократії" і "глобального громадянського суспільства"? Чи можливий світ на порозі формування нових форм глобалізації на базі національних програм, концепцій модернізації та застосування ісламських, буддистських, католицьких, конфуціанських та інших цивілізаційних цінностей?

Відповідь на це запитання передбачає визнання тези про те, що світ трансформується під визначальним впливом євроатлантичної моделі розвитку і політики неолібералізму, внаслідок чого стала можливою консервація нерівності між країнами світової "периферії", "напівпериферії" і Центру. За цих умов перевагу отримують країни "золотого мільярда".

В науковій літературі існує думка, яка пов'язує перспективи держав напівпериферії з палліативними заходами, а саме зі стратегією концентрації ресурсів в передових галузях НТП або з формуванням "правової бази" глобалізації для утвердження дійсної рівноправності всіх учасників глобалізаційного процесу чи, приміром, зі скороченням потреб країн-лідерів в дешевій робочій силі. Останні дві пропозиції мають, мабуть, утопічний характер. Проте цілком є реальними національні форми глобальних стратегій, визнання першості національних інтересів модернізації, що спираються голов-

ним чином на власні соціокультурні і політичні традиції й ресурси, а не на критично запозичені у Заході форми економічного й політичного життя.

Сучасні геополітичні зміни за умов глобалізації мають й культурницький вимір. Вона спричиняє формування єдиного соціокультурного простору, який вимагає сприйняття спільних для світу способу, стилю життя, характеру споживання, міжособистих відносин, надбіологічних програм матеріально-предметної, комунікаційної, духовної та іншої життєдіяльності людини, світоглядні універсалії як глибинні основи культури, базові цінності, котрі регулюють устрій свідомості, критерії поведінки людини".

Зрештою, глобалізаційно-цивілізаційні процеси кидують виклик традиційним концепціям національної ідентичності та зумовлюють необхідність "нової" української ідентичності, яка б базувалася не на території, а на понятті "простір", до якого нібито "апелює" глобалізм "поверх територіальних бар'єрів і поділів". Щоб стати нацією нового типу, Україні треба стати постнаціональною державою, а для цього їй необхідна подальша кардинальна перебудова державних і суспільних інститутів, в основі яких має лежати поєднання національного проекту з постнаціональним змістом.

З огляду на вищевикладене можна зробити деякі висновки. Глобалізація – визначальний закон світового розвитку, що розглядає цивілізаційні перспективи, тенденції інтеграції людства в єдиний соціум. Глобалізація означає закономірний, якісно новий стан зв'язків в усіх сферах світової життєдіяльності, що потребує спільних зусиль урядів, держав.

Глобалізація пов'язана з геополітичною неоднорідністю світу, що вносить корективи в геополітичні цінності та орієнтири, цивілізаційні виміри суспільства та глобально-цивілізаційний вибір держав. Геополітичні цінності є виявом глобальної відкритості світу з урахуванням протилежних геополітичних інтересів країн. У підсумку глобально-геополітичні виміри суспільства є пе-

редумовою формування світового устрою, що задає відповідну траєкторію розвитку міжнародних відносин.

У межах означеної проблеми необхідна розробка нової моделі геополітичного порядку, який відповідав би сучасним глобальним викликам. Це потребує дослідження сучасних форм геополітичної динаміки соціальних змін, зокрема подальшого з'ясування протирічного взаємозв'язку національної держави та глобалізації, його еволюції та напрямів.

Зрештою, без розуміння впливу глобалізації на геополітичні процеси не можна ґрунтовно формувати національні стратегії та сподіватись на коеволуційно-стабільний розвиток у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001.
2. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика / У. Бек. – М., 2007. – С. 7.
3. Бойко І. І. Закони соціальних змін: дискурс теоретичного осмислення / І. І. Бойко. – К. : Вид-во "Сталь", 2017. – 185 с.
4. Гальцов А. Сучасний світовий порядок: моральні принципи і аморальність / А. Гальцов // *Персонал*. – 2007. – № 4. – С. 34–37.
5. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь : пер. с англ. / Э. Гидденс – М. : Весь мир, 2004. – 100 с.
6. Jones A. Dictionary of Globalization / A. Jones. – London : Polity Press, 2006.
7. Morgenthau H. J. Politics among Nations / Morgenthau H. J. – New York, 1967. – P. 222.

References:

1. Beck U. What is globalization? The mistakes of globalism are the answers to globalization. Moscow : Progress-Tradition, 2001.
2. Beck U. Power and its opponents in the era of globalism. New World Political Economy. Moscow. 2007. P. 7.
3. Boyko I. I. Laws of social change: the discourse of theoretical comprehension. Kyiv : Publishing house "Stal", 2017. 185 p.
4. Galtsov A. Modern world order: moral principles and immorality. Personnel, 2007. Vol. 4. P. 34–37.
5. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives / Translation from English. Moscow : "The whole world", 2004. 100 p.
6. Jones A. Dictionary of Globalization. London : Polity Press, 2006.
7. Morgenthau H. J. Politics among Nations. New York, 1967. P. 222.

Надійшла до редколегії 04.09.18

I. Boiko, Dr. Ph. (Philosophical), Associate Professor
National university of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: boiko_ii@ukr.net

GLOBALIZATION AND CONTEMPORARY GEOPOLITICAL VALUES

Author investigates the essential characteristics, manifestations of globalization as a determinative law of world development and the planetary tendency for the integration of mankind. The relationship between globalization and geopolitical values and processes is clarified. It is noted that globalization reflects the geopolitical heterogeneity of the world, which gives a certain direction the international relations development. The unity of geopolitical processes with the approval of the new world order is analyzed.

Keywords: geopolitics, geopolitical values, globalization, international relations, national strategy, world order.

И. Бойко, канд. филос. наук, доц.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, Украина
e-mail: boiko_ii@ukr.net

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ

Исследуются существенные характеристики, проявления глобализации как определяющего закона мирового развития, планетарной тенденции к интеграции человечества. Выясняется взаимосвязь глобализации с геополитическими ценностями, процессами. Подчеркивается, что глобализация отражает геополитическую неоднородность мира, которая придает определенное направление развития международных отношений. Анализируется единство геополитических процессов с утверждением нового мирового устройства.

Ключевые слова: геополитика, геополитические ценности, глобализация, международные отношения, национальная стратегия, мировое устройство.

УДК (091) 14

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-2/12>

Д. Данілов, здобувач
 Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київ, Україна
 e-mail: danilov.dmitry.an@gmail.com, ORCID 0000-0002-6173-1160

ДГЬЯНА: СОТЕРІОЛОГІЧНА ГНОСЕОЛОГІЯ В ТЕКСТАХ "ХАТХА-ЙОГИ"

Дхьяна в період "хатха-йоги" отримує нові відтінки значення і змінює свою важливість. В текстах чітко формулюється можливість практикувати дхьяну поза залежністю від належності до різних релігійно-філософських течій Індії. Дхьяна отримує нову спрямованість, прокладаючи шлях до пізнання прихованих знань про тіло. Практик дхьяни отримує здатність досягати "істинного розуміння", розкриваючи психологічні потенції, глибоко закладені в свідомості людини і приховані там присутні. В "Аманаска йоге" вказується на відмову від стереотипного уявлення про дхьяну і її об'єкти. Одним з нових значень, яке отримує дхьяна в цей період – "пристальне вдивляння" (ДТІШ). Гносеологія дхьяни в цей період включається в глибоке пізнання фізичного і метафізичного тіла, а також в досягнення метафізичного простору, в якому воно перебуває. Тільки коли такий гнозис стане природним для практикуючого, можна вважати дхьяну освоєною. Отримане знання, в свою чергу, веде до звільнення.

Ключові слова: дхьяна, дхарана, самадхи, хатха-йога, гнозис, йога.

Ідея звільнення з допомогою тіла вперше сформульована в Індії, в кінці першого тисячоліття. Однак перші задатки змін в складних частинах учіння йоги помітні і раніше. Так, в коментаріях до "Йога-сутри" Патанджали 1.35. (IV століття н.е.) Вьясой згадані техніки концентрації на кінчику носа, на небі, на основанні, в середині і кінчику язика [4, с. 103]. В поезії Калідаси "Кумарасамбхава" (V століття н.е.) в рядку 47 описана Шива, виконуюча пранаяму з концентрацією на кінчику носа¹ [14, с. 143].

С появою тантричних текстів, в проміжку між V і VIII століттями н.е., погляд на тіло і емоції змінюється все більше, приводячи до включення цих аспектів в сотеріологічні цілі йоги. Найраніший відомий нам текст цього періоду – "Кірана-тантра" (Kīraṇa Tantra, далі КТ). Манускрипт був широко розповсюджений в Непалі, Кашмірі, в Південній Індії [10, с. 96]. В ньому Шива навчає Гаруду, міфологічну пташку, їздове тварину Вишну, різному знанню, в тому числі – йогі і тантрі. Процитуємо тут цитату Домініка Гудола з тексту КТ: "без тіла, немає звільнення" (na dehena vinā muktiḥ – 4.29a²). Така формулювання є відображенням нових тенденцій в системі індійської думки – тантрі, яка протиставляє повноту в проживанні емоцій і бажань більш ранній ідеї відсторонення від них. Саме на цей фрагмент КТ посилається Р. Торелла в своїй статті "Емоції в індійських системах думки" [16, с. 55]. Даний автор докладно ілюструє відмінності тантричного підходу до емоцій і тіла від більш ранніх: "брахманістської філософії – і, mutatis mutandis, джайнської і навіть буддистської філософії"³ [16, с. 59]. Він також веде іншу ключову в нашому дослідженні цитату Кшемараджи (Kṣemarāja) з його Шива-сутравимаршини (Śivasūtra-vimarśinī, 3.26): "з'єднання з Шивою досягається тільки йогіном, який перебуває в тілі, в прані, і т.д."⁴ [9, с. 54; 17, с. 239]. Даний текст більш пізній, ніж КТ – IX століття н.е., але тут також підкреслюється важливість тілесності для цілей звільнення в порівнянні з більш ранніми ідеями. Джеймс Маллінсон і Марк Синглетон в своїй книзі "Roots of Yoga" [14, с. 100] вказують тантричний текст

Нішвасататвасамхита Наясутру (4.11–17⁵) (VIII століття), в якій йдеться про перше багатство тілесних вправ – асанах. Вони також вказують цілий ряд текстів: "Vimānārcanākālpā" (X століття), "Yogaśāstra" Хемачандри (XII століття), в яких згадуються несподівані (призначені для медитації) асани. Вони також вказують важливе для нашої роботи вказання на те, що в XII столітті тілесний підхід до асан, як і сам термін, використовуваний в цьому значенні, стає широко розповсюдженим і використовується в даному значенні навіть в текстах, присвячених боротьбі (Mānasollāsa, XII століття) і мистецтву любові (Maithilī Varṇaratnākara, початок XIV століття).

Тантричні тексти в пост-патанджалиєвське час формулюють принципи визнання тіла і емоцій нарівні з інтелектуальною складовою. Як зауважує Дж. Берч, перші згадки терміна "хатха-йога" зустрічаються в 8-му столітті в "Гухьясамаджа-тантрі". "Калачакра-тантра (10-11 століття)" посилається на "хатха-йогу" з допомогою слова "haṭhena"⁵ [7, с. 535], однак не визначає його. В цілості систему практик "хатха-йоги" вперше трансформують тільки в XIII столітті н.е. в тексті "Даттатрея-йога-шастра". [14, с. 20]. Головною і унікальною особливістю цього періоду стають фізичні і метафізичні практики як засіб пізнання "хатха-йоги" парафізіології для досягнення звільнення. Відповідно, змінюється і розуміння дхьяни в цей період, яке ми вивчимо в нашому дослідженні.

Нашою метою є задача проаналізувати місце, визначення і специфічні особливості дхьяни в період "хатха-йоги" з XII по XV століття. В даній роботі ми проаналізуємо тексти "хатха-йоги", характерні для цього періоду: "Горакшашатака", "Даттатрея-йога-шастра", "Аманаска йога", "Хатха-йога-прадипика". Перші три тексти в цьому списку вперше системно викладають учіння "хатха-йоги". Їх ідеї і методи склали основну частину більш пізніх робіт по даній темі. "Хатха-йога-прадипика" ж є ключовим текстом, оскільки успішно компілює всі більш ранні ідеї "хатха-йоги" в одну цілісну, синтезовану систему.

Дане напрямлення досліджень дуже **актуально**, так як в зв'язі з тим, що тексти "хатха-йоги" мало вивчені і тільки в останні п'ять років ведеться активна робота сучасних індологів по усуненню цього упущення, дхьяна в цей період от-

¹ "(47) with his eyes gazing downwards, their fierce pupils dimmed and stilled, holding the brows steady, lashes unflickering, he was focusing on his nose"

² "Without the body, there can be no liberation"

³ "Brahmanical philosophy – and, mutatis mutandis, Jaina and even Buddhist philosophy"

⁴ "[t]he compenetration with Śiva is achieved only by the yogin who resides in the body, the prāṇa, etc." (dehaprāṇādyavasthitasyaiva śivasamāviṣṭatvam uktam)

⁵ "(14c–15d) The lucky mark, lotus (padmaka), good fortune, half-moon (ardhacandra), extended (prasārita), supported (sāpāśraya), joined-hands (añjalika) and yoga belt (yogapaṭṭa) (for one that is) comfortable: these eight principal postures have been proclaimed in brief."

дельно не изучалась. Главный акцент делался на телесных практиках. Однако дефицит исследований о роли дхьяны привел к стереотипному взгляду на этот период, как на сугубо телесный. В данной работе мы планируем выявить значение и роль дхьяны в связи с отелесниванием йоги в период "хатха-йоги" текстов.

Дискуссия. Такие авторитетные исследователи индийской философии, как С. Дасгупта и С. Радхакришнан в своих трудах базировали свои взгляды на йогу через призму "Йога-сутр" Патанджали. Раздел истории философии "хатха-йоги" не затрагивался, и уж тем более – вопрос анализа сущности дхьяны в этих работах.

М. Элиаде включает текст "Гхеранда-самхиты" (XVIII век¹) в свой основной анализ хатха-йоги [5, с. 303]. Этот текст является очень поздней компиляцией более ранних произведений. Многие идеи в этом тексте не оригинальны, они заимствованы из других произведений. Данные тексты поддавались существенному упрощению и обобщению. Поэтому, на наш взгляд, необходимо, в связи с новыми современными исследованиями, анализировать более ранние и оригинальные тексты "хатха-йоги" – источники идей и взглядов на дхьяну. Элиаде говорит о мистических практиках "хатха-йоги", но ни слова – о дхьяне и ее особенностях в этот период. Мы предполагаем, что такой взгляд связан с личным опытом Элиаде в окультизме и мистических практиках.

Г. Ферштайн определяя значение дхьяны в период "хатха-йоги", анализировал текст "Гхеранду-самхиты" [6, с. 659]. Он приходит к мнению о значении дхьяны в этот период как о "визионерстве". Мы считаем данный вывод избыточным, так как он вытекает только из анализа одного позднего текста (18-ый век) [14, с. 21]. Более поздние тексты йоги, как правило, теряют не только оригинальность, но и включают религиозные элементы, которых в произведениях более ранних просто нет. Поэтому такой вывод лишь на основании одного текста не достаточен. При анализе более ранних текстов, чем "Гхеранда-самхита, мы покажем универсальность йоги в отношении существующих религиозно-философских систем в текстах "хатха-йоги", где также утверждается, что это учение доступно любому вне зависимости от вероисповедания.

Указывая на универсальность йоги и дхьяны соответственно, как на "экстраведический сотериологический метод" Дж. Маллинсон приводит следующую цитату из Даттатрея-йога-шастры: "Брахман ли, аскет, буддист, джайн, носитель черепов или материалист, мудрый человек, наделенный верой и постоянно практикующий [Хатха-] йогу, достигнет полного успеха"² [mallinson, dattatreya-yoga-sastra перевод]. Мы согласны с этой точкой зрения.

Дж. Маллинсон и М. Синглтон в своей книге "Roots of Yoga" в разделе о дхьяне выделяют несколько предложений для ее описания. Они указывают на два направления дхьяны в текстах "хатха-йоги": "обладающее качествами" и "без качественное". Наш анализ подтверждает данное разделение. Однако данные авторы в своем произведении лишь обозначили различия по объекту и результату практики, связанные с визионерским опытом. При этом они упустили когнитивные аспекты дхьяны.

Горакшашатака (gorakṣaśataka) представляет собой текст, состоящий из ста и одной строфы, что соответствует названию текста – дословно "сто строк Горакши". Он датируется 13-м веком, однако под этим названием обнаружено четыре разных текста. Мы же в данной статье будем использовать за основу текст, приведенный в публикации 1958 года в Лонавле, Индия.

Первые строфы посвящены приветствию Горакшанатха (Gorakṣanātha), легендарному йогино, основателю традиции натхов (nātha), также называющихся Канпхаты (kānphata), жившему приблизительно в 10-ом веке [12, с. 11]. Также в первых строках указывается цель написания данного текста. Речь идет об "освобождении от уз существования" (1³) и возможности избежать смерти. Во второй строфе проводится аналогия перечисленных сотериологических целей с устранением иллюзий, подчеркивая гносеологический характер освобождения (2⁴). В третьей строке йога рассматривается как плод урожайного желанием дерева в виде Вед, устраняющего трудности существования, что подчеркивает авторитет Вед автором, а с другой стороны, еще раз делает акцент на "мокша"-ориентированность Горакшашатаки (далее ГШ).

Текст перечисляет только шесть частей йоги: "асана", "пранасамьяма" (prāṇasamāyāma), "пратьяхара", "дхарана", "самадхи" и "дхьяна". Описаны и составляющие мистического тела йогина: чакры, различные "нади", "праны", "кундалини" и их местоположение в физическом организме йогина. Также приведены техники управления энергией, такие как "кхечари-мудра" (khecari mudrā), "махамудра" (mahāmudrā), "набомудра" (nabhomudrā), "уддияна" (uddiyāna), "джаландхара" (jālandhara), "мулабандха" (mūlabandha) и другие. Отдельно описаны разные виды управления дыханием. Все перечисленное указывает на то, что не смотря на многие заимствования из "Йога-сутр" Патанджали, тем не менее данный текст обогащает дискурс йоги в Средние века оригинальными техниками и понятиями.

В разделе посвященном "дхаране" (68-75) приводятся техники, состоящие не только из концентрации на одном объекте (любом), как эта техника описана у Патанджали, но к ней добавлены четко оформленные составляющие, такие как: место в теле, божество, первоэлемент (земля, вода, огонь, воздух и пространство (используется термин ākāśa)). Кроме этого, указано и время, необходимое для данной практики. Каждая из пяти первоэлементов должна составлять пять "гхатика" (ghaṭikā), что примерно составляет два часа. Данные практики лежат в сфере натурфилософии и содержат шаманский мотив обретения свойств каждой стихии, а именно: твердости (stambhani), влажности (dravaṇi), воспламенения (dahani), вращения (bhrāmaṇi) и осушения (śoṣaṇi).

Первое пояснение дхьяны в тексте ГШ вытекает из пояснений о дхаране в строке 76 в следующем виде:

*sarvaṁ cintā-samāvartī yogino ḥṛdī vartate |
yat tattve niścitaṁ cetasa tat tu dhyānaṁ pracakṣate ||76||
В сердце йогина присутствуют все повторяющиеся мысли, когда же сознание решительно стремится к сути (истине), то называется дхьяной.*

Ход течения сознания в рамках этой практики отличается от некоего естественного и случайно существующего потока мыслей, подчеркнутого двумя словами в первой строке, образованными от глагольного

¹ Датировка согласно последним исследованиям "хатха-йоги" Дж. Маллинсона [14, с. xl]

² brāhmaṇaḥ śramaṇo vāpi buddho vāpy āhato 'thavā kāpāliko vā cārvākaḥ śraddhayā sahitaḥ sudhīḥ ||41|| yogābhyāsarato nityaṁ sarvasiddhim avāpnuyāt | kriyāyuktasya siddhīḥ syād akriyasya katham bhavet ||42||

³ etadvimuktisopānametatkālasya vañcanam | yadvyāvṛttam mano mohādāsaktaṁ paramātmani || 2 ||

⁴ etadvimuktisopānametatkālasya vañcanam | yadvyāvṛttam mano mohādāsaktaṁ paramātmani || 2 ||

корня $\sqrt{\text{vr}}^1$, который выражает существование, вовлеченное в мирскую бытийность. Как бы вопреки этому, сознание в дхьяне стремиться к методическому познанию сути и не имеет случайного блуждания. Дхьяна, устремляясь к истине, как бы раскольцовывает подвластные повторению, вращению по кругу мысли. В самой этой фразе, в языке семантически заложено основание индийской специфики мышления об освобождении (мокше), погруженности в замкнутый круговорот бытия (сансара) и сотериологические свойства йогического гнозиса (дхьяны). Мы хотим выделить данную шлоку как яркий пример гносеологической сотериологии, в период "хатха-йогических" текстов присущей как йоге, так и, в частности, дхьяне.

Далее текст (77²) описывает характерное для периода "хатха-йоги" разделение дхьяны на "обладающую качествами" (saguna) и "безкачественную" (nīlīpa), где первая вычленяет такие качества, как например, цвета, а вторая познает мир всецело. После чего следует раздел видов дхьяны (78-83), описывающий их как процесс, состоящий из четырех частей, совершаемых одновременно. Первая – концентрация на одной из чакр или божеств. Вторая – визуализация образа и его качеств. Третья – концентрация на кончике носа. В случае удержания всех составляющих практики дхьяны, описанной в одной из шлок, это приводит к результатам. В Таблице 1. приведена структура этих практик.

Таблица 1. Систематизация составляющих дхьяны в строках 78–85

Шлока	Чакра или Божество	Образное содержание	Часть тела	Результат практики
78	Адхара (ādhāra)	полированное золото	кончик носа	освобождение от ошибок
79	Свадхиштхана (svādhiṣṭhana)	драгоценный рубин	кончик носа	освобождение от ошибок
80	Манипурака (manipūraka)	солнце на закате	кончик носа	обретение способности двигать этот мир
81	Анахата (anāhata)	молния	кончик носа	единение с Брахманом
82	Вишудха (viśudha)	"Источник нектара"	кончик носа	идентификация себя с Брахманом
83	Лампика (lampikā)	мандала Чандры ³	кончик носа	обретение "свободы от смерти"
84	Божество в межбровье	сверкающая жемчужина	кончик носа	наполнение блаженством
85	Божество Шива	всесторонняя открытость, спокойствие		освобождение от страданий

Все перечисленные объекты дхьяны соотносятся с психикой и физиологией практикующего. Описанные результаты иллюстрируют многообразие визионерских переживаний, которые достижимы с помощью некоего "истинного" понимания, осознания заложенных глубинных потенциалов в сознании субъекта. При этом, каждое его осознание приводит к трансценденции из профанных состояний. Именно это трансцендентное состояние субъекта и есть то истинное (91), на что должна быть направлена дхьяна согласно данному учению. Результаты осознания ГШ называет "пробуждением Кундалини" (kuṇḍalīni)(91).

Кульминационно из дхьяны вытекает самадхи. Особенностью ГШ выступают взгляды на самадхи (samādhi) как на высшее онтологизированное мистическое состояние, в отличии от "Йога-сутр" Патанджали, где самадхи есть "инсайт" (YS 3.3) [3]. Оно достижимо посредством дхьяны и других составляющих йоги, но функционирует по своим законам. Так, йогина в самадхи невозможно убить или ранить, он не рефлексирует по поводу материи, воспринимаемой органами чувств, не узнает себя и иных, "не мучим временем и действием других" (98). В этом состоянии "знающий йогу достигает недвойственности", по "пути ступеней освобождения", который "уничтожает "самсару" (мирское существование) (100⁴).

Данный текст иллюстрирует йогу и ее практику дхьяну в очень мистичном и телесном виде. Дхьяна в ГШ носит гносеологический характер и служит сотериологическим целям йоги.

Даттатрея-йога-шастра (Dattātreya yogaśāstra) является первым текстом учения "хатха-йоги", оформившимся в систему. Он датирован 13-м веком [14, с. 21]. Несмотря на свою древность, трактат обрел широкую популярность благодаря научным трудам Дж. Маллинсона и его академическому переводу Даттатрея-йога-шастры (далее ДТИШ) на английский язык [15]. Текст является вишнуитским и начинается со слов почитания одной из аватар Вишну – Нарасимхи. Далее следует повествование о встрече Самкрти (sāmkṛti) с Даттатреей (dattātreya). Узнав, что Самкрти пришел за обучением в йоге, Даттатрея учит брахмана четырем ее видам: "мантра-йога" (mantrayoga), "лая-йога" (layayoga), "хатха-йога" (haṭhayoga) и "раджа-йога" (rājayoga). В тексте утверждается, что вне зависимости от религиозной, философской или социальной принадлежности⁵ можно достигнуть успеха в описанной йогической практике (41).

Впервые в тексте дхьяна встречается в разделе про "лая-йогу". Здесь дхьяна поясняется Даттатреей как одна из эзотерических практик (saṃketas, 15, прим. автора – здесь и далее номер строки) [15, с.2], которые преподавал Шива в одной из своих ипостасей Адидатха (ādinātha). Первый пример суть есть дхьяна на пустоту (21⁶), которую следует осуществлять "стоя и двигаясь, во сне и во время еды, днем и ночью". Кроме характеристики Даттатреи о том, что эта техника является легкой (20), больше о ней ничего не сказано. Далее следуют пять техник дхьяны, суть которых состоит в всматривании в разные части тела: конец носа (22), затылок (22), точка между бровей (23) и пристальном смотреии на правый и левый большие пальцы ног (24). В некоторых случаях, как в примере дхьяны на затылке, описан и результат этой практики – "победа над смертью"⁷.

После тщательного анализа раздела ДТИШ про "лая-йогу" очевиден вывод, что дхьяна, или как переводит этот термин Дж. Маллинсон "медитация", в данном разделе означает именно "пристальное всматривание" в выбранную часть тела с целью экстраординарной, выходящей за рамки онтологической обусловленности, метафизической витальности. Такое значение подчеркивает новый взгляд на дхьяну. Дхьяна становится техникой, прокладывающей путь к познанию

⁴ bhavabhayavane vahnirmuktisopānamārgataḥ | advayatvaṃ vrajennityaṃ yogavīparame pade || 101 ||

⁵ здесь: буддисты, джайны, материалисты (cārvāka), капалики (kāpālika), брахманы, аскеты.

⁶ tiṣṭhan gacchan svapan bhūjan dhyāyec chūnyam aharnīsam | ayam eko hi saṃketa ādināthena bhāṣitaḥ||21||

⁷ śiraḥpāścātyabhāgasya dhyānaṃ mṛtyuṃ jayet param||22||

¹ быть, существовать, вращаться, случаться

² dvidhā bhavati taddhyānaṃ saguṇaṃ nirguṇaṃ tathā | saguṇaṃ varṇabhedena nirguṇaṃ kevalaṃ viduḥ || 77 ||

³ Сакральное схематическое изображение лунного божества

скрытых знаний о теле. Мистический опыт, получаемый в результате, открывает такое знание, которое меняет онтологический статус практикующего, но при этом, одновременно, выводит его вне онтологии. Это существенно отличает значение этого термина от его содержания в более ранних текстах: ранние упанишады [1], Махабхарата [2], Йога-сутры [3]. Это также по своему значению приближает дхьяну и дхарану в смысле "Йога-сутр" Патанджали к одному значению – "фиксации сознания на выбранном объекте" (YS 3.1).

Еще одним важным отличием являются объекты, к которым обращена дхьяна. В ДТІШ в качестве объекта акцент делается на частях тела, что само по себе является новшеством, с одной стороны, и логичным следствием из системы телесно-ориентированной философии данного периода – с другой.

Отдельно в ДТІШ присутствует раздел, посвященный "хатха-йоге". В перечне составляющих ее содержатся классические восемь частей йоги Патанджали. "Хатха-йога" Даттатреи наполняет дхарану дополнительным техническим содержанием – добавляется удержание дыхания на месте концентрации (117–119), что в результате приводит к "свободе субъекта от смерти". Дхьяна в описании "хатха-йоги" в ДТІШ делится на "обладающая качествами" (saguṇa) и "без качественная" (nirguṇa). Первый вид состоит в дхьяне, обращенной божеству в сочетании с повторением задержек дыхания в течении двадцати четырех часов. Это "даст желанное йогину" (123¹). Второй, интенцией которого может быть, например "небо" (124), приводит "к пути освобождения" (mokṣamārga).

Итак, в разделе по дхьяне в пояснении к "хатха-йоге" дхьяна содержит несколько семантических наполнений. Первое – "тантрическое", носит оккультный характер и, одним словом, его можно определить более точно, как "молитва" с целью выполнения божеством некоего желания практикующего. Второе значение дхьяны – "хатха-йогическое", это "всматривание" с целью психотехнической трансформации, содержащей сотериологическую цель. Она, согласно эзотерическим воззрениям, приводит практикующего к должному состоянию освобождения и тождественна вышеприведенному определению йоги.

Дхьяна в тексте "Аманаска йога". Данный текст (12 век) выделяется на фоне остальных "хатха-йогических" руководств своей открытой радикальной позицией в отношении всех религиозно-философских систем своего времени. Как замечает Дж. Берч, в разговоре Вамадевы (vāmadeva) и Ишвары (īśvara), последний критикует ортодоксальный индуизм, последователей Веданты, тантриков, монашеские и аскетические системы Индии (I, 5, 6, 7; II, 31, 32) [8]. На наш взгляд, к этому полемическому списку можно добавить и шайвов (2.33, 2.40). Так воззрения, сформулированные в "Аманаска йоге" (далее по тексту – АМИ), остро очерчивают уникальное содержание своего текста, что является редкостью для индийской традиции философствования. Так же важно заметить, что текст очень критичен и к заблуждениям и стереотипам, сложившимся в отношении "хатха-йоги", и в частности – дхьяны. Приведем примеры этой критики.

В строке 1.7. АМИ говорится, что дхьяна на частях тела, "каналов" (nāḍī) и шести "резервуарах" (ādhāra) является ошибкой сознания². Именно поэтому нужно

¹ vāyurṇ nirudhya dhyāyet tu devatām iṣṭadāyiniṁ | saguṇadhyānam evaṁ syād animādiguṇapradam || 123 ||

² dhyānam dehapadeṣu nāḍiṣu ṣaḍādhāreṣu cetobhramas tasmāt sakalaṁ manoviracitaṁ tyaktvāmanaskaṁ bhaja [за основу для анализа взят санскритский текст из работы Дж. Берча [8]

практиковать "Аманаска йогу" и отказаться от уже существующих ментальных конструкций (также в 2.39, 2.40). Так как, по мнению автора, истина не локализована в метафизических составляющих анатомии йога (нади, чакры, сушумна, прана – 1.3.). Ишвара четко вводит практику дхьяны как медитации на "ничто" (1.20³). Именно эта практика делает практикующего йогиним, когда тот сопряжен с "высшей реальностью" всецело. Состояние "аманаска" (дословно "не-умковая") рождается именно в момент зарождения чувства "высшей реальности", в тождественности ей (парабрахману) (1.24). Данная техника упоминается во многих "хатха-йогических" текстах в том или ином виде, но именно благодаря АМИ проясняются недостающие детали, как и когнитивная роль дхьяны в данном сотериологическом процессе.

Второй тип дхьяны, характерный для текстов "хатха-йоги", также приведен в АМИ. Его суть – в постоянной дхьяне на "мандалу света"⁴ (jyotiṣaṇḍalam) закольцованную между основанием позвоночника и макушкой головы (2.8⁵). "Мандала света" является эзотерической метафорой метапсихического результата "хатха-йогических" практик. Упражнение в дхьяне, по описанию, приводит к достижению восьми знаменитых "достижений" (сиддх), которые перечислены в "Йогадаршане" Патанджали в сутре 3.32. В этом смысле мы видим йогическую преемственность "Аманаска йоги" и "Йогадаршаны" Патанджали. В отличие от Патанджали, из строки 2.5⁶ следует, что полученное знание приводит к состоянию пост-патанджалиевской йоги – раджа-йоге, и освобождению. Ишвара замечает, что достигнувший подобного результата, будет уважаем и им (божеством), и должно почитаться Вамадевой, что говорит о смене онтологического статуса практикующего после соответствующего изменения.

В АМИ подчеркнут гносеологический смысл дхьяны. Главное ее условие – отказ от стереотипного представления об объекте до начала познания. Ишвара предлагает отказаться от стереотипных объектов дхьяны и в 2.8 вводит другие метафизические объекты (мандала света). Предложенные в АМИ дхьянические практики можно разделить на два типа: 1) концентрация на "ничто"; 2) концентрация на энергетическом процессе внутри тела. Результатом обоих практик является смена онтологического статуса практикующего. Полученное знание приведет к освобождению.

Хатха-йога-прадипика. Текст "Хатха-йога-прадипики" ("Светоч хатха-йоги") является кульминацией учения о "хатха-йоге". Он датируется 15-м веком [13, с. 21] Его автор Сватмарам своим творением объединяет более ранние работы по "хатхе", такие как "Амритасиддхи", "Горакшашатака", "Даттатрея-йогашастра". Несмотря на расхождения в понимании йоги и ее содержания в более ранних текстах, содержание "Хатха-йога-прадипики" (далее по тексту – ХП) иллюстрирует логически последовательный синтез ключевых идей средневековой философии йоги. Текст ХП является наиболее известным как в академических кругах, так и в среде современных практикующих хатха-йогу именно благодаря своей содержательности, универсальности и слаженности.

³ nakimcin manasā dhyāyet sarvacintāvivariṅgataḥ | sabāhyābhyantare yogī jāyate tattvasanmukhaḥ || 20 ||

⁴ "сакральная, эзотерическая схема изображения, используемая как "карта пути" для практикующих данную медитацию"

⁵ tanmūlād induparyantaṁ vibhāti jyotiṣaṇḍalam | yogibhiḥ satataṁ dhyeyam animādyāṣṭasiddhidam || 8 ||

⁶ rājayogasya mahātmyaṁ ko vā jānāti tattvataḥ jñānāt siddhiḥ muktir iti guror jñānam ca labhyate || 5 ||

В связи со своей предельной универсальностью, роль и значение дхьяны как когнитивной практики в ХП упрощается (даже несколько деградирует в нескольких строках). Так, например, в строке 4.80¹ [13²] дхьяна низводится до концентрации на одной точке в межбровье. Автор поясняет, что этого достаточно для того, чтобы достигнуть состояния "унмани" (unmanī), то есть состояния, аналогичного состоянию "самадхи" (4.3.-4.). Он также замечает, что для людей с низким уровнем интеллекта это легкий путь совершенствования в "раджа-йоге".

В строке 1.42³ дхьяна направлена на "атмана". Более подробных пояснений к практике нет. Автор формулирует свою мысль так, как если знание о технике выполнения дхьяны нам известно. Сватмарамой сказано лишь, что вместе с сиддха-асаной в течении 12 лет достигается совершенство. Данное поучение указано в разделе об асанах. Сама практика дхьяны на атмане характерна для постведийской традиции, где под этим подразумевается когнитивная деятельность познания сакрального с целью освобождения. Элементом же "хатха-йоги" является четкий критерий времени (12 лет) для достижения результата, а не понимание сущности самого знания. В этом смысле данное обещание вызывает сомнения, так как явно не учитывается уровень и возможности практикующего. Явно за основу взят срок, соответствующий этапу обучения в ведийской традиции. Такой подход может являться, с одной стороны, результатом попытки автора обобщить материал с целью интеграции идей веданты в систему хатха-йоги, а с другой – упростить материал для большего количества последователей, в том числе, из менее образованного слоя населения.

Следующая строка (1.51⁴) более детально в отношении практической составляющей, но техника дхьяны остается все также не раскрыта. Строка детально прописывает необходимость сложить руки вместе, заняв статичное положение в падмасане, положить подбородок на грудь, поднимать "апану"⁵ вверх, а воздух после вдоха опускать вниз для соединения с "праной" и дхьяня его в сознании (cetas). Практикующему необходимо удерживать в сознании атмана, это следует из логики текста в предыдущих строках (1.37.). Техника дхьяны все также не прояснена, но опять мы видим тенденцию к сложной практике управления телом. Традиционный комментарий Джйотсна (Jyotsnā) к этой строке подробно описывает, как эта практика приводит к поднятию кундалины. Как следствие, способность контролировать дыхание, приводит йогина к освобождению (1.53⁶).

Четвертая глава заканчивается подытоживающим высказыванием Сватмарамы, где он приводит критерии, которых практикующий должен достичь. Иначе, согласно автору, все, о чем он будет говорить, есть "хвастливая и ложная болтовня" (4.114⁷). Чтобы этого

не произошло, один из критериев вводится и для дхьяны. Он следующий: "до тех пор, пока сущность не познается в дхьяне естественным образом".

ХП подытоживает гносеологическую составляющую сотериологии "хатха-йоги". Несмотря на ее компиляционный жанр, значение дхьяны остается неизменным в повествовании всего текста. Сватмарам не вводит иного значения дхьяны, чем познание сути атмана в сотериологических целях. Однако есть и существенное отличие от пре-хатха-йоговского периода – практика дхьяны отстранена на второй план. Первое место занимают телесные практики, направленные на познание и управление более тонкими психическими и энергетическими структурами метафизической анатомии "хатха-йоги". Несмотря на смену акцентов, когнитивность дхьяны остается значимой составляющей философии йоги, только теперь, в сравнении с текстом "Йога-сутр" и другими более ранними текстами, она неотъемлемо взаимосвязана с практиками освобождения при более тонком управлении психикой и интеллектом через тело.

Выводы: Дхьяна в период "хатха-йоги" приобретает новые оттенки смысла и меняет свою значимость. В текстах четко формулируется возможность практиковать дхьяну вне зависимости от принадлежности к разным религиозно-философским течениям Индии. Дхьяна приобретает и новую направленность, прокладывая путь к познанию скрытых знаний о теле. Практик дхьяны приобретает способность достигать "истинного понимания", раскрывая психологические потенции, глубинно заложенные в сознании человека и скрыто там присутствующие. В "Аманаска йоге" указывается на отказ от стереотипного представления о дхьяне и ее объектах. Одно из новых значений, которое приобретает дхьяна в этот период – "пристальное всматривание" (ДТШ). Гносеология дхьяны в этот период заключается в глубоком познании физического и метафизического тела, а также в постижении метафизического пространства, в котором оно пребывает. Только когда такой гнозис станет естественным для практикующего, можно считать дхьяну освоенной. Полученное знание, в свою очередь, приводит к освобождению.

Список використаних джерел:

1. Данилов Д. А. Дхьяна: трансформація розуміння медитації від "Рігведи" до упанішад / Д. А. Данилов // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2016. – № 7–8(155–156). – С. 76–85.
2. Данилов Д. А. Специфика дхьяны в "Мокшадхарме" "Махабхараты" / Д. А. Данилов // Współpraca europejska (European cooperation). – 2017. – Том. 30, – № 11. – С. 57–72.
3. Данилов Д. А. Определение и свойства дхьяны в йога-сутрах Патанджали (YS 1.39, 2.11, 3.2, 4.6) / Д. А. Данилов // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія "Філософія. Філософські перипетії". – 2018. – Вип. 58. – С. 79–89.
4. Классическая йога ("Йога-сутры" Патанджали и "Вьяса-бхашья") / пер. с санскрита Е. П. Островской и В. И. Рудого. – М., Наука (ГРВЛ), 1992. – 264 с.
5. Элиаде М. Йога: бессмертие и свобода / М. Элиаде. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2004. – 512 с.
6. Энциклопедия йоги / Георг Ферштайн ; пер. с англ. А. Гарьявского. – М. : Фаир-пресс, 2003. – 768 с.
7. Birch J. Meaning of haṭha in Early Hathayoga [Electronic resource] / J. Birch. – [Access mode] : https://www.academia.edu/1539699/Meaning_of_hatha_in_Early_Hathayoga (Last accessed: 01.09.2018)
8. Birch J. The Amanaska Yoga [Electronic resource] / J. Birch ; Honours Thesis, Bachelor of Arts (Sanskrit). – Sydney : The University of Sydney. – 2006. – [Access mode] : https://archive.org/details/TheAmanaskaYoga_201803 (Last accessed: 01.09.2018)
9. Chatterji J. C., Kṣemarāja, Rāmacandra Gadāri. Shiva Sūtra Vimarshinī; Being the Sūtras of Vasu Gupta, with the Commentary Called Vimarshinī / J. C. Chatterji. – KSTS 1. Srinagar : Research Department, Jammu. 1911. – 224 p.
10. Goodall D. Hindu Scriptures / D. Goodall. – L.-A. : University of California Press, 1996. – 224 p.

¹ unmanyavāptaye śīghraṃ bhrūdhyaṇāṃ mama sammataṃ |
-gājayogapadaṃ prāptuṃ sukhopāyo 'pacetasām |

² За основу взят транслитерированный санскритский текст ХП из Heidelberg university library [13]

³ ātmadyāyī mitāhārī yāvad dvādaśavatsaram | sadā
siddhāsanābhyaśād yogī nīṣṭattim āpnuyāt || 1.42 ||

⁴ kṛtvā sampuṭītau karau dṛḍhātaram baddhvā tu padmāsanam
gāḍham vakṣasi sannidhāya cibukam dhyāyaṃś ca tac cetasi || 1.51 ||
vāraṃ vāraṃ apānam ūrdhvam anīlam protsārayan pūritam muñcan
prāṇam upaiti bodham atulam śaktiprabhāvān naraḥ || 1.52 ||

⁵ субстанцію, розположенну внизу живота, одну из пяти
витаьных пран в теле.

⁶ mārutam dhārayed yas tu sa mukto nātra saṃśayaḥ || 1.53.1 ||

⁷ yāvan naiva pravīṣati caran māruṭo madhyamārgē yāvad
bindur na bhavati dṛḍhaḥ prāṇavātaprabandhāt | yāvad dhyāne

sahajasadrṣaṃ jāyate naiva tattvaṃ tāvaḥ jñānam vadati tad idaṃ
dambhamithyāpralāpaḥ || 4.114 ||

11. Goraksasatakam / Ed. by S. Kaivalyadham . – Lonavla : M.Y.M. Samiti, 1958. – 174 p.

12. Gorakṣasatakam [Electronic resource] / Critically Edited by Swami Kuvalayananda & dr. s. a. Shukla, M. A., Ph. D Published by kaivalyadhama s.m.y.m. samiti lonavla – 410 403, INDIA. – [Access mode] : https://archive.org/stream/GorakshaSatakamSwamiKuvalayanandaShuklaS.A.KaivalyaDham/Goraksha%20Satakam%20Swami%20Kuvalayananda%20Shukla%20S.A.%20Kaivalya%20Dham_djvu.txt (Last accessed: 01.09.2018)

13. Hatha yoga pradipika [Electronic resource] // Heidelberg university library. – [Access mode] : <http://kjc-sv013.kjc.uniheidelberg.de/dcs/index.php?contents=tekte&PhraselD=38754> (Last accessed: 01.09.2018)

14. Mallinson J., Singleton M. Roots of yoga / J. Mallinson, M. Singleton. – London : Penguin Books, 2017. – 592 p.

15. Mallinson J. Translation of the Dattātreya yogaśāstra the earliest text to teach hathayoga [Electronic resource] / J. Mallinson. – [Access mode] : https://www.academia.edu/3773137/Translation_of_the_Dattatreya_yogaśāstra_the_earliest_text_to_teach_hathayoga (Last accessed: 01.09.2018)

16. Torella R. Emotions in Indian Thought-System / R. Torella. – Routledge, 2015. – P. 55–101.

17. Torella R. Gli Aforismi di Śiva con il commento di Kṣemarāja (Śivasūtravimarsinī) / R. Torella. – Milano : Adelphi. Śiva, 2013. – 641 p. (Piccola biblioteca Adelphi).

References

1. Danilov D. A. Guyana: Transformation of Understanding of Meditation from Rigveda to Upanishads. *Multiverseum. Philosophical Almanac*. 2016. Vol. 155-156, No. 7–8. PP. 76-85.

2. Danilov D. A. Specificity of dhyana in the "Mokshadharmā" of the "Mahabharats". *Współpraca europejska (European cooperation)*. 2017. Vol. 30, No. 11. 2017. PP. 57–72.

3. Danilov D. A. Definition and Properties of Dhyana in the Yoga Sutras of Patanjali (YS 1.39, 2.11, 3.2, 4.6). *Bulletin of the VN Karazin KhNU. Series "Philosophy. Philosopher's Peripeteia"*. 2018. Vol. 58. PP. 79-89.

4. Classical Yoga ("Yoga Sutras" by Patanjali and "Vyasa-Bhashya") / trans. from Sanskrit E. P. Ostrovskaya and V. I. Rudogo. M.: Science (GRVL), 1992. 264 p.

5. Eliade M. Yoga: immortality and freedom / M. Eliade. SPb. : Publishing house of S.-Petersburg. University, 2004. 512 p.

6. Encyclopedia of yoga / Georg Fernstein. – Transl. from English. A. Garkavsky. M. : Fair-press, 2003. 768 p.

7. Birch J. Meaning of haṭha in Early Haṭhayoga. URL:https://www.academia.edu/1539699/Meaning_of_haṭha_in_Early_Haṭhayoga (Last accessed: 01.09.2018)

8. Birch J. The Amanaska Yoga A Critical Edition, Translation and Study, 2006. Honours Thesis, Bachelor of Arts (Sanskrit), The University of Sydney. URL:https://archive.org/details/TheAmanaskaYoga_201803 (Last accessed: 01.09.2018)

9. Chatterji J. C., Kṣemarāja, Rāmacandra Gadāri. Shiva Sūtra Vimarshinī; Being the Sutras of Vasu Gupta, with the Commentary Called Vimarshinī. – KSTS 1. Srinagar : Research Department, Jammu. 1911. 224 p.

10. Goodall D. Hindu Scriptures. University of California Press, 1996. 224 p.

11. Goraksasatakam / Ed. by Kaivalyadham S, Lonavla, M.Y.M. Samiti, 1958. 174 p.

12. Gorakṣasatakam. With Introduction, Text, English Translation, Notes etc.). Critically Edited by Swami Kuvalayananda & dr. s. a. Shukla, M.A., Ph. D Published by kaivalyadhama s.m.y.m. samiti lonavla – 410 403, INDIA URL : https://archive.org/stream/GorakshaSatakamSwamiKuvalayanandaShuklaS.A.KaivalyaDham/Goraksha%20Satakam%20Swami%20Kuvalayananda%20Shukla%20S.A.%20Kaivalya%20Dham_djvu.txt (Last accessed: 01.09.2018)

13. Hatha yoga pradipika // Heidelberg university library. URL : <http://kjc-sv013.kjc.uniheidelberg.de/dcs/index.php?contents=tekte&PhraselD=38754> (Last accessed: 01.09.2018)

14. Mallinson J., Singleton M. Roots of yoga. London : Penguin Books, 2017. 592 p.

15. Mallinson J. Translation of the Dattātreya yogaśāstra the earliest text to teach hathayoga / J. Mallinson. URL : https://www.academia.edu/3773137/Translation_of_the_Dattatreya_yogaśāstra_the_earliest_text_to_teach_hatha_yoga (Last accessed: 01.09.2018)

16. Torella R. Emotions in Indian Thought-System. Routledge, 2015. PP. 55–101.

17. Torella R. (trans.). Gli Aforismi di Śiva con il commento di Kṣemarāja (Śivasūtravimarsinī). Piccola biblioteca Adelphi. Milano : Adelphi. Śiva, 2013. 641 p.

Поступила в редколлегию 01.09.18

D. Danylov, PhD student

H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: danilov.dmitry.an@gmail.com, ORCID 0000-0002-6173-1160

DHYĀNA: SOTERIOLOGICAL GNOSIOLOGY IN THE TEXTS OF HAṬHAYOGA

Dhyāna in the period of haṭhayoga acquires new shades of meaning and changes its significance. The texts clearly articulate the opportunity to practice dhyāna, regardless of belonging to different religious and philosophical trends in India. Dhyāna acquires a new direction, paving the way for the understanding of the hidden knowledge about the body. The practitioner of dhyāna acquires the ability to attain "true understanding", revealing the psychological potencies that are deeply embedded in the human mind and hidden there. In "Amanaska Yoga" indicates the rejection of the stereotypical understanding of dhyāna and its objects. One of the new meanings that dhyāna acquires during this period is "gazing at" (DTYS). The gnosiology of dhyāna during this period consists in a deep knowledge of the physical and metaphysical body, as well as in the comprehension of the metaphysical space in which it dwells. Only when such a gnosis becomes natural for a practitioner can one be considered of mastering dhyāna. The resulting knowledge, in its turn, leads to liberation.

Keywords: dhyāna, dhāraṇā, samādhi, haṭhayoga, gnosis, yoga.

Д. Данилов, соискатель,

Институт философии имени Г. С. Сковороды НАН Украины, Киев, Украина
e-mail: danilov.dmitry.an@gmail.com, ORCID 0000-0002-6173-1160

ДХЪЯНА: СОТЕРИОЛОГИЧЕСКАЯ ГНОСЕОЛОГИЯ В ТЕКСТАХ "ХАТХА-ЙОГИ"

Дхъяна в период "хатха-йоги" набуває нових відтінків сенсу і змінює свою значимість. У текстах чітко формулюється можливість практикувати дхъяну незалежно від приналежності до різних релігійно-філософських течій Індії. Дхъяна набуває і нову спрямованість, прокладаючи шлях до пізнання прихованих знань про тіло. Практик дхъяни набуває здатності досягати "суттєвого розуміння", розкриваючи психологічні потенції, які закладені в свідомості людини і присутні там приховано. У "Аманаска йоги" вказується на відмову від стереотипного уявлення о дхъяні і її об'єктах. Одне з нових значень, яке набуває дхъяна в цей період – "пильне вдивляння" (ДТІШ). Гносеологія дхъяни в період "хатха-йоги" полягає в глибокому пізнанні фізичного і метафізичного тіла, а також в осягненні метафізичного простору, у якому воно перебуває. Тільки коли такий гнозис стане природним для того, хто практикує, можна вважати дхъяну освоєною. Отримане знання, в свою чергу, призводить до звільнення.

Ключові слова: дхъяна, йога, дхарана, самадгі, хатха-йога, гнозис.

УДК 101.1::316.3-05:62

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-3/12>

І. Муратова, канд. філос. наук, доц., докторант
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна
e-mail: muratova1041@gmail.com, ORCID 0000-0001-6203-4300

СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ І ВІДНОСИНИ ІНДИВІДІВ У СКЛАДІ ТЕХНОЛОГІЇ

Розкрито технологію як людську діяльність, у якій люди вступають у таку взаємодію один з одним і створюють такі відносини та соціальні зв'язки, які опосередковані технічними засобами і забезпечують успіх у процесі реалізації спільної мети. Для подолання обмежень вузькоспеціалізованих уявлень про технологію дослідження засноване на наукових методах і теоретичних засадах соціальної філософії. Використано підхід до технології як до універсального принципу соціальної, а не лише виробничої практики. Доведено необхідність філософського відображення іманентного зв'язку, який існує між технологією і соціальністю. Запропоновано розуміння технології як єдності науково-технічних засобів та форм соціальних взаємодій у суб'єктивній практиці та об'єктивації людських задумів і цілей.

Результати такого дослідження сприятимуть закладенню науково-теоретичних основ практики управління інноваційними і технологіями з метою свідомого гуманістичного спрямування науково-технічного прогресу.

Вступ. Вплив новітніх технологій на розвиток особистості та суспільства у XXI столітті є загальною визначеною. У наш час усі види соціальної взаємодії залежать від hi-tech (наприклад, цифрових пристроїв). Всі згодні, що сучасні технології визначають соціальні зміни, історичні перетворення, цивілізаційні проекти. Глобальні суспільні стратегії в цілому, як і курс України на реструктуризацію економіки зокрема, пов'язують з впровадженням наукових знань і наукомістких технологій. Проте філософські дослідження технології як соціального явища або історичного чинника малочисельні. Зазвичай технологія є предметом інженерних, конструкторських, прикладних і подібних спеціальних досліджень, але все ще не має статусу соціально-філософської категорії. Водночас зміст поняття "технологія" давно вийшов за економічні, промислові, виробничі межі та дедалі розширюється. Цей термін активно вживається сьогодні в різних значеннях і контекстах: від побутового (наприклад, технології здорового сну) до високоінтелектуального (наприклад, цифрові технологічні платформи). Науковці все частіше дискутують про соціальні, політичні, освітні, культурні технології тощо. І можна сказати, що використання цього концепту стало універсальним. Але його загальний інтегрований вміст лишається недостатньо осмисленим на соціально-філософському рівні. Як правило, у фокус дослідницької уваги потрапляють наступні соціальні аспекти технології: інформаційне суспільство; комп'ютеризація; екологічні проблеми; соціальна оцінка техніки; менеджмент інновацій; прориви в медицині, бізнесі, економіці; нові освітні технології; глобальні комунікації тощо.

Інформаційні, космічні, військові, транспортні, аграрні, промислові, соціальні та ін. технології узвичаїлось розглядати як відокремлені – одна поруч з іншою і незалежно від неї. А разом на них дивляться як на множини елементів, просту сукупність чи деякий конгломерат, таку собі адитивну сумачію складових, охоплених спільною назвою. Актуальною за цих умов є проблема подолання вузько-спеціальних трактовок, популістських ідеологем та рутинних уявлень про сучасні технології та інновації, вивчення і осмислення їх як рушіїв соціальних зсувів та історичних трансформацій, з'ясування науково-теоретичних основ управління ними з метою свідомого гуманістичного спрямування науково-технічного прогресу. Для цього необхідно виявити залежність соціальних зв'язків, форм суспільної взаємодії від технологічного чинника в історичному поступі. Розкриття технології у такому ключі є дослідницьким завданням цієї статті.

Аналіз останніх досягнень. Останнім часом з'явилися праці, спрямовані на з'ясування меж філософії та інженерії, розширення зв'язків між ними [1]. Протягом останніх десятиліть автори часто звертаються до етичних питань при розгляді наслідків технології; деяких

проблеми моралі та відповідальності у різних галузях застосування технології [2]. Трансформації суспільного та індивідуального буття людини під впливом сучасних технологічних інновацій, а саме: зміни характеру і розподілу праці [3], якості та кількості трудових ресурсів, їх мобільності та зайнятості [4], соціальні ризики [5] тощо стали предметом досліджень окремих авторів. Такі дослідники, як Едвард Денісон, Саймон Кузнец, Солоу, Харрод [6] запропонували різні моделі технічного прогресу у зв'язку з економічним зростанням, але не пов'язані з соціальним прогресом. Соціально-філософський напрям дослідження технології представлений роботами В.М. Князева [7], В.М. Розіна [8; 9; 10]. В окремих працях [11] розгляд історії технології виходить за рамки галузей прикладних наук та технічних ресурсів [12; 13] і включає в себе історію всіх матеріальних та ідеальних сфер діяльності людства в історії суспільства. Проблеми технологічного застосування науки та технічної експансії з цілями, визначеними імперативами економічної боротьби чи війни досліджені Б. Стіглером [14].

Презентація основних положень дослідження. Прослідкуємо генезис технології на історичних фактах розвитку суспільного виробництва, у якому технологічні зв'язки вперше конституюються і усвідомлюються. А в подальшому подібна "технологізація" відбувається у всіх сферах людської діяльності. Варто при цьому зауважити, що категорія "суспільне виробництво" виражає не лише економічну сферу життя суспільства, але це життя загалом, всю соціальну систему в її цілісності, тому вона є соціально-філософською за рівнем узагальнення. Індивіди виробляють у суспільстві не лише блага, але саму соціальну реальність, суспільність, своє буття, історичну дійсність. Суспільним виробництвом є у тому розумінні, що воно постає як сумісно-розділене для багатьох індивідів, як система їх соціальних взаємовідносин, форма співпраці, співробітництва (якщо поки абстрагуватись від того, за яких конкретних історичних умов, у який спосіб і з якою метою). Тож з'ясуємо, чи будується порядок цих відносин, характер суспільного зв'язку індивідів за певною технологією взаємодії.

Якщо дослідити ремесло, мануфактуру та машинне виробництво як фази поставання взаємодії людей у певний спосіб, то засіб організації їх взаємин у процесі створення соціальних умов життя можна розглядати як технологію. Ці способи спільної діяльності людей історично розгортаються і послідовно знімаються: кожний попередній у своєму наступнику. Цей процес генералізації технології генерує розвиток соціальних форм, просуває прогрес пізнання і знання до наукового рівня, до формування наукових теорій і методів, до виявлення єдності законів руху природи і суспільства. На нашу думку, технологія постає у цьому сходженні як зв'язок технічної системи зі способами взаємодії індивідів, як

відповідність форм їх відносин засобам їх діяльності, включаючи наукові знання, відкриття та винаходи. Такий підхід дозволяє розуміти технологію як універсальний, а не лише виробничий принцип суспільної практики. У цьому сенсі вона становить концентрований результат, висновок і резюме розвитку та досягнень всієї матеріальної та духовної культури історії людства. І оскільки технологія є таким інтегрованим історичним результатом, вона чинить потужний вплив у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства. Прослідкуємо дещо детальніше ці історичні фази.

Розподіл праці в загальному сенсі – це розкладання процесу виробництва на його особливі етапи та розбиття людської діяльності на різні часткові операції, кожна з яких є складнішою чи простішою, але необхідною для повного виробничого циклу. Відповідно до цього розподіляються і займають певне місце у процесі діяльності окремі індивіди та їх спеціалізовані групи. Отже кожен етап розвитку суспільного виробництва (ремесло, мануфактура, крупна промисловість або машинне виробництво) пов'язаний з певним поділом праці, тобто оформлений певними відносинами.

В історичних умовах, коли базисом виробництва є ремесло, виконання окремих операцій залежить безпосередньо від особливостей кожного окремого робітника – його індивідуальної сили, спритності, швидкості та впевненості, його досвідченості та вміння орудувати своїм інструментом. Знаряддя праці ремісника є ручними і сприймаються як продовження тіла самого майстра з усіма його особливостями; як слуги чи органи, що виконують лише його волю і накази. Тому зв'язок приладдя з ремісником, його індивідуальністю, характером, специфічною вправністю, спеціалізованою силою вважається загадковим, бо інструмент і людина знаходяться у таємному зв'язку, щільній відповідності та взаємозалежності. Легендарними є перекази, наприклад, про якесь знаряддя, яке могло творити дива, виробляти якийсь витвір виключно в руках одного-єдиного майстра, якому воно належало і було призначене вищими силами. Технічний базис такого виробництва є неусвідомленим, вузьким у тому сенсі, що передбачає таємниці (*mystères*) ремесла, секрети майстерності. Отриманий індивідуальний практичний досвід, магічні чи обрядові дії, рецепти тощо відіграють важливу роль у ремеслі. Відокремлені самотійні види такого виробництва залишаються загадкою навіть для тих, хто є втаємниченим у них, тобто професійно посвячений в кожну галузь і володіє емпіричними прийомами своєї справи. Науково-теоретичні знання тут не мають ніякого значення і не визначають способи виготовлення ремісничого продукту, бо ґрунтуються на використанні ручних інструментів, специфічному пристосуванні майстра до виконання операцій за допомогою свого індивідуалізованого інструментарію. Тобто цикл виробництва продукції повністю виконується одноосібно кожним з окремих і самотійних виробників. Цехові організації ремісників, що об'єднували членів, приналежних до одного або кількох близьких ремісничих фахів, були закритими корпоративними спілками. Як форми самоврядування вони усіяко боронили привілеї свої членів і діяли в межах компетенцій професійно-суспільних органів. Така організація соціальних зв'язків була створена саме економічно самотійними виробниками.

Зовсім інша справа – методи виробництва на базі крупної машинної індустрії, викликані промисловим переворотом, і відповідні форми соціальності. Машина з'являється не просто як технічний пристрій, але як певний спосіб організувати роботу працівника сумісно з іншими, певним чином згуртувати, об'єднати індивідів у

єдину суспільну продуктивну силу. Перехід від ремесла до індустріального виробництва на основі машин відбувається через мануфактуру, яка вже відрізняється від ремесла специфічним з'єднанням працівників один з одним в залежності від послідовності виробничих операцій і порядку застосування в них засобів виробництва, що принципово змінює технічну систему і підвищує продуктивність праці.

Тобто мануфактура у своїй найбільш розвиненій формі – це виробнича система, органами якої є люди, організовані у певний спосіб. В умовах мануфактурного виробництва машина існує поруч або поряд з поділом праці, тобто не визначає його порядок. Мануфактура лише спорадично, час від часу свідомо звертається до вживання машин, у той час як ручні знаряддя праці та ремісничий принцип продукування залишаються її базисом. В силу того, що організація мануфактури ще не ґрунтується на машинному принципі, вона не досягає справжньої технічної єдності на власній основі.

Кожен окремий спеціальний процес, через який проходить обробка продукту в мануфактурі, повинен бути виконаний як часткова ремісничка робота. Майстерність ремісника залишається основою процесу мануфактурного виробництва і кожен робітник пристосовується виключно до виконання однієї часткової функції. Прийоми технічної майстерності досягаються виключно на шляху досвіду і ґрунтуються на вправності та віртуозності часткових робітників. Методи і алгоритми виробництва ще не базуються на знанні об'єктивних законів і не розробляються наукою. Лише з перетворенням мануфактури на машинне виробництво досягається та дійсна технічна єдність, яка передбачає технологічний принцип організації процесу продукування і поділу праці.

Отже, дійсна технічна єдність як технологічний принцип є результатом перетворення мануфактури на машинне виробництво. Коли машина стає основою виробничого процесу, то він може здійснюватися тільки силами усупільненої, спільної праці. Технічна єдність, якої вимагає застосування машин сукупним робочим, полягає у розділенні процесу виробництва на необхідні, послідовно пов'язані одна з одною, складові фази, через які проходить перетворення сировини, матеріалів і предмету праці за об'єктивними законами руху. Отже, кооперативний характер самої праці стає тут технічною необхідністю, яку диктує об'єктивна послідовність етапів і порядок виробничого застосування машин.

Машина як основа процесу виробництва – це така матеріальна форма існування засобу праці, яка обумовлює заміну людських сил силами природи, заміну емпіричних рутинних прийомів свідомим застосуванням у виробництві наукових результатів і досягнень. Основний принцип машинного виробництва – розкладати процес на його складові фази і таким чином послідовно вирішувати виділені та пов'язані завдання за допомогою застосування механіки, фізики, хімії і т. д., коротше кажучи, природничих наук. Цей принцип неминуче стає визначальним там, де машина перетворюється на основу виробничого процесу. При цьому технічна основа комбінованих процесів праці обумовлює і суспільну продуктивність праці.

Ось чому використання машин у виробництві йде рука об руку з утворенням наук про різні сфери реальності, з відкриттям об'єктивних законів тих процесів руху, які відбуваються в них, а також з формулюванням наукових ідей і теорій, які відкривають і формулюють ці закони, на основі яких свідомо будується суспільна практика. Використання цих відкриттів та законів для досягнення цілей людини і підвищення продуктивності праці є однією з рушійних сил промислової революції та

переходу суспільства до машинного виробництва. Ці зміни в методах виробництва викликають зміни зв'язку людей, їх взаємодії в процесі спільної діяльності.

Об'єктивна послідовність закономірно пов'язаних етапів та порядок використання машин у промисловому виробництві вимагає відповідної кооперованої праці сукупного робітника і повністю визначає її у всіх провахах. Тому кооперативний характер робочого процесу тут стає технічною необхідністю. З огляду на це, коли машина є основою виробничого процесу, виробництво може функціонувати лише під контролем безпосередньо об'єднаної або спільної праці.

Якщо в формі мануфактури поділ суспільного процесу праці є комбінацією часткових робітників, то в процесі розвитку машинного виробництва міцний, відкриталізований лад, що виник зі старого поділу праці, розкладається і відкриває дорогу безперервним техніко-технологічним змінам, які ведуть за собою метаморфози сукупної праці, робочої сили, трудових ресурсів.

Слід підкреслити, що при переході від мануфактури до машинного виробництва, революція здійснюється не тільки в технічній базі, а й у способі поділу праці. Якісні зміни відбуваються в структурі сукупного працівника або комбінованого робочого персоналу. З розвитком промислової технічної бази (наприклад, на заводі чи фабриці) м'язова сила замінюється машинами. Унаслідок цього у машинному виробництві поділ праці ґрунтується на застосуванні комбінованої різноякісної робочої сили, наприклад, некваліфікованих працівників різного віку та статі. Відбувається перетворення індивідуального виробника, який сам від початку до кінця виробляв якийсь продукт і часто сам же доводив його до споживача, в члена комбінованого виробничого персоналу, сукупного робітника.

При цьому суспільний процес праці поділяється на відособлені операції – функції окремого робітника. Часткові операції доповнюють одна одну в процесі виробництва одного і того ж продукту і виконуються окремими робітниками у необхідній послідовності. А кооперація праці передбачає її інтеграцію і комбінацію окремих самостійних специфічних функцій в єдиний процес. У формі системи машин виробнича система має цілком об'єктивну технічну базу, яку сукупний промисловий робочий застає як вже готову матеріальну умову своєї праці. Кооперація праці передбачає її інтеграцію і комбінацію, внаслідок чого трансформується суб'єкт процесу виробництва. Тому машина – це не спосіб спростити або полегшити працю робочого, не спосіб витіснити його з процесу виробництва. Це спосіб організувати його трудову діяльність особливим чином, кооперувати її у певний спосіб в єдину суспільну продуктивну силу, щоб досягти підвищення продуктивності праці за рахунок суспільної комбінації індивідуальних робочих сил.

Отже, одна технічна система історично складається на базисі ремесла і мануфактури, і зовсім інша – на базисі крупної промисловості. Розвиток машинного виробництва піднімає завісу таємниці, загадковості, яка приховувала від людей їх власний суспільний процес виробництва, і формується свідомий галузевий принцип його організації, що ґрунтується на системі наукового знання. Промислове виробництво перетворює різні галузі, що історично склалися і стихійно відокремилися у суспільному виробничому процесі, з таємниці та загадки (якими вони були досі одна по відношенню до іншої) в такі види суспільного процесу виробництва, які свідомо розкладені / розділені на планомірні, систематично розчленовані в залежності від бажаного корисного ефекту, послідовно пов'язані

області застосування наукового знання і законів, відкритих в кожній спеціальній галузі науки.

Отже, основний принцип крупної промисловості – розкласти всякий процес виробництва, взятий сам по собі, на його складові елементи безвідносно до руки людини і незалежно від її суб'єктивних сил, можливостей і здібностей. Виробниче застосування машин забезпечує практичне застосування науки у промисловості. Це надає виробництву ту технічну єдність і такий взаємозв'язок галузей, які дуже важливі для формування технології як науки (технознання, технонауки).

Наукова технологія є знанням про те, як і в якій послідовності різні види суспільного процесу виробництва свідомо розкладаються на планомірні, систематично пов'язані, послідовно здійснювані, відокремлені в залежності від бажаного корисного ефекту застосування знання спеціальних наук (перш за все, природознавства) у виробництві. Наука технології відкриває ті основні форми матеріального руху, в яких діють об'єктивні закони, і в яких у той самий час відбувається продуктивна діяльність людини зі застосуванням різноманітних інструментів, знарядь, засобів. Тому технічній базис крупної промисловості постійно революціонізується на основі інтенсифікації і прискорення науково-технічного прогресу. Це змінює структуру зайнятості, кількість та якість трудових ресурсів.

Висновки. Отже, на рівні суспільного виробництва технологія – це дійсно науково обґрунтований поділ процесу виробництва на послідовно пов'язані фази, заснований на використанні машин, поділі та кооперації праці. У найзагальнішому значенні технологія – це науково обґрунтований принцип логічно послідовної побудови людської діяльності в будь-яких її формах; свідомий спосіб її організації в згоді з цілепокладанням задля досягнення мети на основі відповідних цілям засобів.

Інтенсифікація і прискорення соціальної динаміки під дією hi-tech вимагають продуманого і науково обґрунтованого узгодження, навіть збігу, людського і технологічного розвитку, а отже, і відповідних дослідницьких розробок методами соціальної філософії.

З цих позицій елементами технології є не тільки інструменти, технічні пристрої і засоби виробництва, а також знання про те, як їх застосувати, увесь корпус наук і методів впровадження їх результатів, побудова практики на основі наукової теорії, але, звичайно ж, і люди, які певним чином взаємодіють і організуються, кооперуються, вступають у певні відносини для спільної діяльності, співпраці.

Міждисциплінарність даної тематики визначає тенденції подальших досліджень технології і об'єднаних зусиль вчених зі сфер науки і техніки, історії та соціології, філософії і теології, етики та естетики тощо для осмислення соціальних чинників і аспектів технологічного прогресу. Такі наукові пошуки допоможуть подолати технократичні обмеження на користь гуманістичних цінностей та збалансованого суспільного розвитку.

References:

1. Michelfelder D., Newberry B., Zhu Q. 2017. Philosophy and engineering : exploring boundaries, expanding connections / Editors: Diane P. Michelfelder; Byron Newberry; Qin Zhu // *Philosophy of engineering and technology*, Volume 26. – Switzerland: Springer, 266 p. [Electronic resource]. Mode of access: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-45193-0>
2. Tidwell, A. S. D., & Smith, J. M., 2015. Morals, Materials, and Technoscience. *Science, Technology, & Human Values*, 40 (5), 687–711. doi:10.1177/0162243915577632
3. Ford, M. Rise of the Robots: *Technology and the Threat of a Jobless Future* / Martin Ford. – New York: Basic Books. 352 p. [Electronic resource]. Mode of access: https://www.uc.pt/feuc/citcoimbra/Martin_Ford-Rise_of_the_Robots
4. Virgillito, M. E., 2017. Rise of the robots: technology and the threat of a jobless future. // *Labor History*, 58 (2): 240-242. [Electronic resource]. Mode of access: <https://doi.org/10.1080/0023656x.2016.1242716>

5. Thompson, P.B., 2017. Resistance to risky technology: When are our environmental fears justified? / Paul B. Thompson // In: David M. Kaplan, ed., *Philosophy, Technology, and the Environment*. – Cambridge, Massachusetts, London, England: MIT Press, 63-81. [Electronic resource]. Mode of access: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262035668.003.0005>
6. Besomi, D., 1999. Harrod on the classification of technological progress. The origin of a wild-goose chase. *BNL Quarterly Review*, 208, 95–118. [Electronic resource]. Mode of access : <http://economia.unipv.it/harrod/sec-lit/besomi/bnlqr99.pdf>
7. Knyazev, V. N., 1990. Chelovek i tekhnologiya (sotsial'no-filosofskiy aspekt). Kyiv: Lybid, 175.
8. Rozin, V. M., 2006. *Ponyatie i sovremennyye kontseptsii tekhniki* [The concept and the contemporary conceptions of technology]. Moscow: RAS IPh., 255.
9. Rozin, V. M., 2012. *Tekhnika i sotsial'nost'*. Filosofskiy razlicheniya i kontseptsii. Moscow: Librokom, 304.

10. Rozin, V. M., 2016. *Tekhnika i tekhnologiya: ot kamennykh orudiy do Interneta i robotov*. Yoshkar-Ola: Povolzhskiy gosudarstvennyy tekhnologicheskyy universitet, 280.
11. Kroes P., 2012. *Technical artefacts: creations of mind and matter*. Dordrecht / Heidelberg / New York / London, Springer Publ., 280.
12. Gorokhov, V. G., 2012. *Texnicheskie nauki: ictoriya i teoriya (ictoriya nayki c filofofskoy tochkoy zreniya)*. [Technical sciences: History and theory (the history of science from the point of view of philosophy)]. Moscow: Logos.
13. Ivanov, B. I., & Cheshev, V. V., 2010. *Stanovleniye i razvitiye tekhnicheskikh nauk* [The emergence and development of technical sciences]. Moscow: URSS, 264.
14. Stiegler, B., 1998. *Technics and Time, 1 The Fault of Epimetheus*. Stanford California: Stanford University Press, 316.

Надійшла до редколегії 05.09.18

I. Muratova, Dr. Ph. (Philosophical), Associate Professor
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv polytechnic institute", Kyiv, Ukraine
e-mail: muratova1041@gmail.com, ORCID 0000-0001-6203-4300

SOCIAL INTERACTION AND RELATIONSHIPS OF INDIVIDUALS IN THE COMPOSITION OF TECHNOLOGY

The purpose of the article is to reveal technology as a human activity in which people engage in such interaction with each other and build such relationships and social ties that are mediated by technical means and ensures success in the process of realizing a common goal. To overcome the limitations of narrowly specialized ideas about technology, the research is based on the scientific methods and theoretical principles of social philosophy. This approach allows us to understand technology as a universal principle of social practice, not just production. The need for a philosophical reflection of the immanent connection that exists between technology and sociality is proved by the author. Therefore, the author offers understanding of technology as unity of scientific and technical means and forms of social interactions in subjective practice and objectification human intentions and goals.

The results of such research contribute to the establishment of the scientific and theoretical foundations of the practice of management of innovations and technologies with the purpose of conscious humanistic direction of scientific and technological progress.

Keywords: technology, society, social relations, interaction and relations of individuals, science, knowledge, cognition, technical means.

И. Муратова, канд. филос. наук, доц., докторант
Национальный технический университет "Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского", Киев, Украина
e-mail: muratova1041@gmail.com, ORCID 0000-0001-6203-4300

СОЦИАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ОТНОШЕНИЯ ИНДИВИДОВ В СОСТАВЕ ТЕХНОЛОГИИ

Раскрыта технология как человеческая деятельность, в которой люди вступают в такое взаимодействие друг с другом и создают такие отношения и социальные связи, которые опосредованы техническими средствами и обеспечивают успех в процессе реализации общей цели. Для преодоления узкоспециализированных ограничений представлений о технологии исследование основано на научных методах и теоретических основах социальной философии. Использован подход к технологии как к универсальному принципу социальной, а не только производственной практики. Доказана необходимость философского отображения имманентной связи, которая существует между технологией и социальностью. Предложено понимание технологии как единства научно-технических методов и форм социальных взаимодействий в субъективной практике и объективизации человеческих замыслов и целей. Результаты исследования будут способствовать установлению научно-практических основ практики управления инновациями и технологиями с целью сознательного гуманистического направления научного прогресса.

Ключевые слова: технология, общество, социальные связи, взаимодействие и отношения индивидов, наука, знание, познание, технические средства.

УДК 1:111.852

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-4/12>

О. Павлова, д-р филос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
e-mail: invinover19@gmail.com, ORCID : 0000-0002-0593-1336

МІМЕЗИС І ПРОБЛЕМА СПОСОБУ СИГНІФІКАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Сформульовано проблему в термінах семіотичного підходу та визначено специфіку способу сигніфікації мімезису. Застосовано семіотичний та герменевтичний підходи, які дозволяють комплексно використання інструментарію естетики щодо розкриття проблеми породження сенсу та організації означників в логіці мімезису. Розроблено та впроваджено в навчальний процес Київського національного університету імені Тараса Шевченка робоча програма навчальної дисципліни "Естетика", що входить до освітньої програми "Філософія" для спеціальності 6.020301 Філософія освітнього рівня бакалавр. Розкрито спосіб сигніфікації мімезису через визначення співвідношення означника, означуваного та референта. Отримані результати дозволяють стверджувати, що розробка семіотичного підходу виявляє можливість удосконалення естетичної складової професійної підготовки філософів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: мімезис, спосіб сигніфікації, семіотичний підхід, естетика, означник, означуване, референт.

Вступ. Спосіб сигніфікації, тобто співвідношення сигніфіката, сигніфіканта та референта, в різних культурно-історичних парадигмах (або режимах сигніфікації, в термінології С. Леша) не є сталим станом речей, а має власну історичну динаміку. Його структурні елементи можуть займати різні позиції по відношенню один до одного, доходити до суперечки в окремих випадках та

перебувати у семантичному зсуві. Під останнім ми розуміємо таку зміну означення, що потребує нового способу організації означників (тобто не тотожність попередньому їх порядку), а також нового способу їх співвідношення з означуваним.

Логіка семантичного зсуву може бути, на нашу думку, проясненою лише в логіці трансформації культурних

парадигм. Саме тому С. Леш правомірно, на нашу думку, визначає останній також як "режим сигніфікації" [4]. Крім "способу сигніфікації" [4] він визначає й інші елементи режиму сигніфікації. Проте, для нашого ракурса дослідження ми будемо говорити лише про структурну організацію елементів способу сигніфікації.

Аналіз сучасних розробок. Обраний нами варіант семантичного підходу заснований на роботах сучасного британського дослідника Скотта Леша [4, 5]. Запропонована ним методологічна розробка відрізняється від референціальної семантики та її лінгвістичного варіанту. За його власним посиланням він відштовхувався від естетичної концепції Г. Гегеля та тих семіотичних висновків, що вона дозволяє зробити. Зокрема базовою для британця стало дослідження великого німецького філософа архітектури як символічної форми мистецтва. Проблема символізму розробляється сучасною українською дослідницею С. Стоян [8].

Іншим джерелом нашого дослідження безмовно є герменевтичні розробки Г. Гадамера [2], а також критика В. Беньяміном [1] принципу тотожності, що є базовим для культури Модерну, на його думку. Як методологічну основу цього дослідження використано доробок науково-дослідницького сектору філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, метою діяльності якого є "розробка і запровадження дієвої та перспективної методології системної модернізації вітчизняної філософської та політологічної освіти і науки" [6].

Загалом зазначені кореляції дозволяють підійти до проблеми мімезису в термінах визначення способу сигніфікації.

Основна частина. С. Леш в роботі "Соціологія постмодернізму" пояснює: "Архітектура функціонує як символ. Архітектура міст не може функціонувати як репрезентація, як інші об'єкти культури, наприклад, в літературі в образотворчому мистецтві, в музиці та кіно (навіть в телесеріалах). Тому недоцільно вести мову про архітектуру в поняттях мімезису, оскільки вони не можуть бути реалістичними (хоч яке значення ми вкладаємо в це поняття). Символи далекі від репрезентацій об'єктів культури, не підходять до схеми знаменитого семіотичного трикутника з означника (сигніфіката), означуваного (сигніфіканта) та референта, маючи стосунок тільки до означника та означуваного. Таким чином символи мають значення, але не пов'язані з референтами. Можна сказати, що вони стосуються значення, але не стосуються реальності. Таким чином, оскільки спосіб, за допомогою якого ми розглядаємо постмодерне означення пов'язаний з тим, що референти перетворюються на означники, або навіть займають місце означників, тому цей спосіб можна застосовувати до архітектури та до міста в цілому" [4]. С. Леш неодноразово підкреслює значно менший ступінь диференційованості в архітектурі матеріального та культурного (в сенсі високої культури), тобто духовного. Навіть в реалізмі та модернізмі (в режимах сигніфікації з найбільш високим ступенем диференціації культури) архітектура залишається простором не-диференційованості матеріального та духовного, передумовою соціального. Тобто культурним простором, де соціальне розміщується. Саме тому архітектура (службова, в першу чергу) є місцем циркуляції культурних об'єктів, а не просто амбівалентним культурним об'єктом. Як це виражається в реорганізації способу сигніфікації ми будемо розглядати далі (в розділі про службову архітектуру).

Архітектоніка окремих будівель зливається в життєвий світ цілого міста. Навіть тяжіє до вписання в природне середовище через розрив у ньому. Вимога, що

зберігається для естетично значимих будівель практично всю історію людства. Ось як про це пише М. Гайдеггер у "Витоці художнього твору": "Стоячи на своєму місці, творіння храму розкриває свій світ і ставить його назад на землю, яка тим самим вперше виходить назовні як основа і рідна оселя. Але ніколи не буває так, щоб були в наявності та відомі люди і тварини, рослини і речі і щоб потім, між іншим, ці люди і тварини, рослини і речі стали ще представляти відповідне оточення для храму, який в один прекрасний день додається до числа всього, що перебуває" [4]. Але, слід пам'ятати, що давньогрецький храм аналіз, якого здійснює баварський мислитель не є вже взірцем самодостатньої архітектури. Тим більше для Модерну раціоналізація та геометризація архітектурних форм послаблюють таку вимогу. Для менш диференційованих типів культури це залишається полем архітектонічної гри. Що свідчить про те, що архітектура є явищем, в першу чергу, не соціальним, а культурним, тобто здійснюється в формі до-диференційованості матеріального, духовного та соціального. А отже, є умовою здійснення соціального.

Важко погодитись зі С. Лешем тут у моменті редукції концепту мімезиса до ознаки реалістичності. Що тут мається на увазі? Дійсно архітектура сама по собі нічого не відображує. Щи відображають Стоунгендж, або Парфенон, або Кельнський собор? Вони не відображають і навіть не схожі ні на що. Власне, більш точно, можна сказати, що їх означники не тотожні ні з яким референтом за жодними показниками.

Якщо означник у знаку пов'язаний з референтом так, щоб лише будити уявлення (що дуже часто досягається завдяки ігровому зв'язку між означником та означуваним), то означники в символі також не прив'язані до референта (ні через принцип відображення, ні через заперечення). Відсутність зв'язку означників з референтом тут є результатом не-існування останнього. Адже наявність референту говорить про політологічну структуру. В іншому місці "Соціології постмодернізму" С. Леш говорить про те, що символізм не знає множинності реальності, на відміну від репрезентації. За відсутністю референту єдина диференціація, яка є можливою в способі сигніфікації символізму цього неогегельянського варіанту семіотики, – це розрізнення сигніфіканта та сигніфіканта. Що власне і було сформульовано С. Лешем в тезі про те, що символи мають значення, але не стосуються реальності.

Дуже важливим відтінком цієї думки є останнє речення наведеної цитати С. Леша про те, що означники в постмодернізмі зливаються з референтами. А тому цей режим сигніфікації також працює в логіці символізму (причому в багатьох вимірах, не лише в архітектонічному). Тоді як способі сигніфікації модернізму знаки претендують на самовираження і навіть самореферентність. Можна також сказати, що в архаїчному варіанті символізму означники та референти ще не диференціювалися, поді як в постмодернізмі наявна тенденція до їх де-диференціації.

Тому архітектура тяжіє навіть не до автономності мистецтва, а самодостатності, в гегелівському сенсі терміну. Адже настанова автономності передбачає наявність самонормативного світу (і в цьому сенсі іншої реальності) художньої утопії (а також моральної або наукової регулятивності), чия онтологія здійснюється через заперечення емпіричної реальності (наприклад, фізика вивчає ідеальний газ, який є абстракцією від багатьох характеристик наявних газів). Самодостатність архітектури передбачає, що вона не потребує заперечення реальності (в шиллерівському значенні терміну) для власного здійснення.

Чому тоді Гегель наполягає на тому, що форма зображення більш жорстко детермінована у символі, ніж у знаку? І чим власно детермінований порядок означників в символі? Для цього, на нашу думку, треба звернутися до концепту мімезису більш детально.

Мімесис, як цей концепт сформульовано у Аристотеля, а потім продовжено в розробках В. Беняміна та Г. Гадамера, "виключає тривіальну теорію крайнього натуралізму, згідно з якою весь сенс мистецтва в простому ототожненні з природою" [2]. Цей шкільний тезис був поширений у французькому та німецькому класицизмі. Неможливість пояснити саме таким ракурсом пояснення наслідування, що панував у його час, всю складність історичної динаміки форм мистецтва, приводить до його мінімального та обережного використання в естетиці Г. Гегеля. Реабілітація цього концепту, через звернення до позиції Аристотеля, формулюється Г. Гадамером так: "тут не просто виступає всезагальне, так би мовити неминливий гештальт, що є очищенням від будь-яких випадковостей свого прояву. Крім цього ще ми впізнаємо в певному сенсі самих себе. Будь-яке впізнання є досвідом нашого освоєння в світі, що зростає, а всі форми нашого досвіду в світі є, в решті решт, форми, у яких ми освоємося в ньому" [2].

Ця онтологічна спрямованість мімезису ще більше посилюється, якщо брати його не лише як поняття сфери мистецтва, але в більш широкому культурному контексті поза специфікою здійснення в художній сфері. Адже давньогрецькі класики взяли цей концепт з практики театру, який редукувати до художнього явища можна дуже в обмеженому сенсі. Так і автор "Істини та метода" показує перспективи розширення змісту концепту: "релігійна хода, що несе божественне зображення та символи, має теж мімічні компоненти" [2].

Підкреслимо, що ці божественні символи, хоча й міметичні, але обов'язково не схожі на щось натуралістичне і навіть іноді нормативно-прийняте в загальних уявленнях. Дуже цікавим в цьому контексті є випадок в історії італійського міста Перуджа (батьківщина відомих ренесансних художників Перуджіно і Рафаеля Санті). Всю середньовічну історію і аж досі хресний хід, як священна хода християн, в цьому місті здійснювався не лише з власно з хрестом. На чолі святкової процесії перуджійці несли бронзових тератоморфних чудовиськ етрусського виробництва, які зберіглися тут з античних часів. Щось на кшталт відомої етрусської химери з Ареццо, але в тутешній варіації тиренів. Миська традиція цю піруджійську химеру визнавала достатньо міметичною хресному ходу, не дивлячись на значну християнську ревізію язичницьких образів. А в поза процесійний час скульптури зберігаються в кафедральному соборі Перуджі, що також підкреслює їх священний статус.

Цей випадок яскраво демонструє, що для переживання досвіду священного, представницькою є не зовнішня схожість, тобто тотожність означників, але співбуттєвість (в даному випадку традиції). Чудо співпричетності космічному порядку є більш важливою для відновлення онтологічної єдності. Г. Гадамер підкреслює значимість традиції як обов'язкової передумови дієвості механізму наслідування та впізнання.

Тому мімесис як переживання досвіду порядку є не лише базовим естетичним принципом, але й онтологічним. Взагалі для Премодерну естетика є виміром онтології. Краса є не лише прикрашальним додатком, а настановою здійснення, а потім унаочнення та підтвердження (мірою раціоналізації онтології) існування справжнього буття (тією мірою, якою останнє відокремлюється від побуту, а священне від профанного). Як у класичному кантівському формулюванні про красу як міру доцільності розвитку взагалі. Недарма великий антико-

знавець О. Лосєв окреслив свої розвідки історії давньогрецької філософської думки як естетику. А як зазначає С. В. Руденко, філософія за своєю природою є частиною культури і може розглядатися як узагальнення культурних практик [7].

До-художнє завдання мімезису є не відсторонено-споглядальним, а практичним, і, навіть, предметно-практичним. Це відновлення вихідної онтологічної єдності священного через річ, в якій це переживання досвіду порядку втілюється (магія взагалі тяжіє до атрибуції). Так В. Бенямін підкреслює онтологічний характер мімезису: "Сприйняття подібності являє собою пізній та похідний спосіб поведінки. Вихідним є схоплення подібності, яка здійснюється в акту становлення подібного. Подібність між двома об'єктами завжди передається за допомогою подібності, яку людина знаходить у собі" [1]. Він підкреслює, що та здатність до уподібнення, що була у традиційної людини, далеко перевершувала можливості знаків, що характеризує бачення сучасної людини. Ре-актуалізація концепту мімезису слугує у В. Беняміна для нищівної критики тотожності як вихідного принципу Модерну. Нетотожність подібності має діалектичний характер. Це семантична тотожність в різних варіаціях означників, що передбачає їх дублювання, але й певну відмінність.

Послідовна редуплікація містить в собі небезпеку втрати вихідної єдності аж до профанізації священного. Але лише мірою того як священне профанізується. Так казка є профанацією міфу як священної оповіді (саме тому її, до речі, В. Проппу вдалося виокремити формальні елементи, оскільки такий наратив втратив свою до-диференційну тотальність). Міф як оповідь (навіть священна), коли він вже певним чином є організаційно відокремленим від магічного синкретизму ритуалу стає такою профанацією. Тому поступово виникає вимога реставрувати єдине цілеспрямовано. В цьому власно головний сенс традиційної культури – відновити первісно правильний стан речей (на відміну від культури Модерну, де новизна та оригінальність є критерієм автентичності). Причому мета міметичних зусиль отримує форму не лише пафосно-високої інвокації, але й низькосміхової інвективи як такої. Більш точно їх синкретизм здійснюється через єдність в фасцинації жаху та насолоди, жалю та сміху. Визначення метафори як способу перенесення змісту є загальною очевидністю для культурної ситуації, коли семантично зсуви, тобто розширення і навіть трансформація смислу ще не отримують значення на рівні режиму сигніфікації.

Висновки. У ранніх формах культури недиференційованість культурних форм потребує лише редуплікації означників, що варіюють єдиний онтологічний смисл. Міметична процесуальність передбачає одвічне повернення до вихідного оригіналу, що має священне значення само-виробництва культури. Тією мірою, якою диференціація культурних практик наростає, мімесис отримує художньо-споглядальне значення. А поет з фігури крилатої (Платон) перетвориться в Давній Греції на виробника наслідування наслідуванню. Саме з естетичним, а не художнім виміром культурних практик С. Леш та відповідним видом рефлексивності пов'язує оптимістичні очікування від "другого етапу Модерну" [5].

Список використаних джерел:

1. Бенямін В. Учение о подобии / В. Бенямін. – М.: РГГУ, 2012. – 288 с.
2. Гадамер Г. Актуальность прекрасного и другие эссе / Г. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 377 с.
3. Хайдеггер М. Исток художественного творения [Электронный ресурс] / М. Хайдеггер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/1st_02.php (дата звернення: 02.09.2018).
4. Леш С. Соціологія постмодернізму / С. Леш. – Львів: Кальварія, 2003. – 344 с.

5. Lash S. Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension / S. Lash // Theory, Culture & Society. – 1993. – Vol. 10. – P. 1–23.

6. Методологічні засади модернізації філософської та політологічної освіти і науки України : монографія / С. В. Руденко, В. Ю. Вілков, Н. В. Ярмолицька та ін. ; за наук. ред. А. Є. Конверського, С. В. Руденка. – К. : "Київський університет", 2017. – 175 с.

7. Руденко С. Історія української філософії: Методика викладання та оцінки / С. Руденко // Образ людини майбутнього. – 2018. – № 10. – С. 85–91. DOI: 10.29202/fhi/10/9

8. Стоян С. Культурно-історичні метаморфози символізму в європейському образотворчому мистецтві / С. Стоян. – К. : Міленіум, 2014.

References:

1. Benjamin W. Doctrine of the Similar. Moscow: RGGU, 2012. 288 p.
2. Gadamer H.-G. The Relevance of the Beautiful. Moscow: Art, 1991. 377 p.

3. Heidegger M., The Origin of the Work of Art. URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Heidegg/1st_02.php (Last accessed: 02.09.2018)

4. Lash S. Sociology of Postmodernism. Lviv : Kalvari, 2006. 344p.

5. Lash S. Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension. Theory, Culture & Society. 1993. Vol. 10. PP. 1–23

6. Rudenko S., Vilkov V., Yarmolitska N., Sobolievkyi Y. Methodological issues of Ukrainian Philosophical Education and Science Modernization. Monograph / Editors: A.Konverskyi, S.Rudenko. Kyiv: Kyiv University Publishing Centre, 2017. 175 p.

7. Rudenko S. History of Ukrainian Philosophy: Teaching and Evaluation Methodology. Future Human Image. 2018. Vol. 10. PP. 85–91. DOI: 10.29202/fhi/10/9

8. Stoyan S. Cultural-historical metamorphoses of symbolism in European fine arts. K. : Millennium, 2014.

Надійшла до редколегії 07.09.18

O. Pavlova, Dr. Sc. (Philosophical), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
e-mail: invinover19@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0593-1336

MIMESIS AND THE PROBLEM OF SIGNIFICATION MODE: PHILOSOPHICAL AND AESTHETIC ASPECTS

The purpose of the work is to formulate the problem of mimesis in terms of semiotic approach and to determine its specific mode of signification.

The results of the study were obtained through the application of semiotic and hermeneutic approaches, which allow the complex using of aesthetics tools as to reveal the problem of meaningful generation and the organization of signifiers in the logic of mimesis. On the basis of this scientific research, the authors developed and implemented the working curriculum of the academic discipline "Aesthetics" into educational process of Kyiv National University named after Taras Shevchenko, which is included into the Educational Curriculum "Philosophy" for bachelor degree on the specialty 6.020301 "Philosophy". Originality of this is to reveal mimesis mode of signification through the definition of the ratio of the signifier, the signified and the referent. The results obtained suggest that the development of a semiotic approach reveals the possibility of improving aesthetic component of the professional training of philosophers at Kyiv National University named after Taras Shevchenko.

Key words: mimesis, mode of signification, semiotic approach, aesthetics, signifier, signified, referent.

Е. Павлова, д-р филос. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
e-mail: invinover19@gmail.com, ORCID: : 0000-0002-0593-1336

МИМЕЗИС И ПРОБЛЕМА СПОСОБА СИГНИФИКАЦИИ: ФИЛОСОФСКО-ЭСТЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Сформулирована проблема в терминах семиотического подхода и определена специфика способа сигнификации мимезису.

Применены семиотический и герменевтический подходы, которые позволяют комплексно использовать инструментарий эстетики по раскрытию проблемы возникновения смысла и организации определителей в логике мимезиса. Разработана и внедрена в учебный процесс Киевского национального университета имени Тараса Шевченко рабочая программа учебной дисциплины "Эстетика", входящая в образовательную программу "Философия" для специальности 6.020301 "Философия" образовательного уровня бакалавр. Раскрыт способ сигнификации мимезису через определение соотношения сигнификата, сигнификанта и референта.

Полученные результаты позволяют утверждать, что разработка семиотического подхода обнаруживает возможность совершенствования эстетической составляющей профессиональной подготовки философов в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко.

Ключевые слова: мимезис, способ сигнификации, семиотический подход, эстетика, сигнификат, сигнификант, референт.

УДК 339.130.1.350

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-5/12>

Ю. Приходько, канд. пед. наук, доц., пров. наук співроб.

Центр воєнно-стратегічних досліджень

Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, Україна

e-mail: prihodko1702@ukr.net, ORCID ID 0000-0002-8782-383X

ОСНОВИ ТЕОРІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМ

Обґрунтовано теоретичні основи та методологічні засади трансформації систем під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Аргументовано законмірності та принципи трансформації систем, визначено зовнішні та внутрішні чинники цього процесу, розкрито їх об'єктивність і суб'єктивність; визначено та сформульовано загальний закон трансформації систем; запропоновано підхід до математичного моделювання систем на основі комплексного врахування та застосування зовнішніх і внутрішніх чинників. Уперше сформульовано загальний закон трансформації систем, який об'єктивно враховує всі наявні теорії і концепції щодо трансформації, самоорганізації та модернізації систем.

Отримані результати дослідження дозволяють уже на теперішньому етапі розвитку науки створити універсальний підхід та відповідний апарат (інструментарій) для моделювання, аналізу та оцінки ступеню трансформації систем будь якого походження, визначення їхньої продуктивності, стійкості, запобігання хаосу, дисипації та відповідних корисувальних дій залежно від місії і цілей, а також дій, які при цьому відбуваються або виникають спонтанно.

Ключові слова: система, теорія самоорганізації, трансформація, термодинаміка, еволюція, взаємодія, зовнішні чинники, внутрішні чинники, модель.

Постановка проблеми. Будь які сфери живої чи неживої природи штучного або природного органічного чи неорганічного, соціально-економічного, технічного, гуманітарного військового, політичного та іншого походження являють собою певним чином структуровані утворення, тобто системи. Мабуть, цілком слушним буде визнання того, що макро- та мікросвіт людської

діяльності та функціонування глобального земного середовища представляються безліччю систем різного походження та призначення, що в цілому визначають стан нашої планети та життєдіяльність людства. Як покаже перебіг історичних подій, наукові дослідження, функціонування зазначених систем характеризується різними позитивними та негативними результатами:

розвиток, успішність, занепад, хаос, дисипація тощо, тобто системні утворення з часом змінюються, функціонуючи в оточуючих середовищах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Водночас, механізми змін, що при цьому в них відбуваються, не знайшли глибокого наукового висвітлення і продовжують залишатися проблемними та актуальними для науковців і в умовах теперішнього часу – прогресу науки з пізнання світу, зростання обсягу знань, формування глобального інформаційного простору, розроблення та запровадження новітніх технологій різного призначення на основі інноваційних наукових досягнень, зростання дії інформаційних, психологічних, кібернетичних, воєнно-політичних, терористичних, екологічних, міграційних та інших глобалістичних чинників, накопичення матеріально-технічних і фінансових ресурсів як інструментів впливу.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню систем присвячено значну кількість теоретико-методологічних праць вітчизняних та зарубіжних учених (Р. Акофф, В. Афанасьєв, Л. Берталанфі, І. Блауберг, Н. Вінер, В. Глушков, У. Ешбі Росс, В. Садовський, Т. Сааті, Е. Юдін та ін.), у яких ґрунтовно висвітлено загальну теорію систем, системний підхід, системний аналіз. Виходячи із зазначених досліджень, можна констатувати, що зміст поняття система дає нам змогу окреслити широке коло різномірних явищ, які мають щось спільне і створюють необхідні передумови перетворення його на філософську категорію, увібравши в себе суть таких важливих категорій, як порядок, організація, цілісність, і, водночас, не зводячись за своїм об'єктивним змістом повністю до жодного з них (А. Богданов, Г. Гегель, І. Кант).

Другою важливою комплексною проблемою, дослідження над якою зосередились думки вчених, постало визначення стійкості систем, спрямованості до самоорганізації, аналізу чинників, що впливають на їх функціонування. Цьому сприяли, на думку вчених, зокрема, А. Осіпова [12], два видатні досягнення з природничих наук протилежної спрямованості: еволюційна теорія Ч. Дарвіна та нерівноважна термодинаміка (С. Грот, Н. Карно, П. Мазур, І. Пригожин, Ж. Фур'є та ін.). Перше обґрунтувало розвиток живої матерії від нижчих форм до вищих, тобто ускладнення структурної організації у процесі еволюції. Друге – передбачає дезорганізацію чи руйнування первісної структури при еволюції до рівноваги. Обидва досягнення мають безпосереднє відношення до теорії самоорганізації бо відображають її сутність у двох протилежних формах – створення структур і руйнування структур, що характерно для систем як живої, так і неживої природи. У процесі подальшого розвитку теорії самоорганізації у природничих науках її положення виявилися універсальними і з успіхом використовуються в соціальних, економічних, політичних і інших процесах людської діяльності.

Фундаментальні основи теорії самоорганізації з позиції термодинаміки знайшли відображення в працях І. Пригожина, І. Стенгерс, Г. Хакена, Х. Форстера. Окремі положення прикладних аспектів теорії самоорганізації в соціально-економічній сфері містяться в наукових публікаціях В. Василькової, С. Капіці, Е. Князевої, Б. Кузнецова, С. Курдюмова, Г. Малинецького.

Синергетика в освіті в контексті людиноцентризму стала предметом фундаментальних досліджень В. Кременя, В. Ільїна [8]. З позиції філософії синергетична парадигма як методологічна основа формування світоглядів XXI століття висвітлена в праці В. Лутая [9].

Проблеми трансформації систем знайшли чільне місце в дослідженнях вітчизняних учених: А. Гальчинського (методологічні аспекти) [5], М. Михальченка (укра-

їнське суспільство) [11], В. Цветкова, І. Кресіної, А. Коваленка (суспільство, державне управління) [23], В. Журавльова (економічні системи) [6].

Метою статті є обґрунтування теоретичних основ та методологічних засад трансформації систем під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Викладення основного матеріалу. Предметом дослідження є як закриті, так і відкриті системи різного функціонального походження, тобто системи, які знаходяться під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Тому, в першу чергу, зупинимося на окремих категоріях і поняттях, що мають безпосереднє відношення до проблеми, що розглядається.

Провідне місце в системних дослідженнях належить категорії система (від грецьк. – ціле, складене з частин; поєднане). І. Кант під системою розумів єдність різноманітних знань, об'єднаних однією ідеєю" [7, с. 680]. Г. В. Гегель вважав, що будь-який предмет дослідження представляється системою, що сама розвивається, бо являє собою тільки момент розвитку ідеї [4]. Узагальнене філософське визначення системи сформульовано Ф. Енгельсом: "Уся... природа становить певну систему, певний сукупний зв'язок тіл, розуміючи під словом тіло всі матеріальні реальності..." [10, с. 392].

У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" систему визначено як "сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням" [2, с. 1126]. У "Філософському енциклопедичному словнику", "система – сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами – внутрішню форму або структуру системи... за природою елементів і характером структури системи поділяють на матеріальні, що існують в об'єктивній реальності (неорганічні, органічні), та ідеальні, що є виразом людської свідомості (поняття, гіпотези, теорії, лінгвістичні та логічні побудови, психічні утворення тощо [17, с. 583].

Важливою для подальшого викладення результатів дослідження є думка А. Авер'янова, який систему розглядає в якості відмежованої множини взаємодіючих елементів [1, с. 43]. На необхідності відзначення в системі цільової та функціональної компонент наголошує Т. Сааті. Поняття системи, вважає дослідник, може бути визначено у термінах її структури, функцій, цілей, які закладені в її конструкцію [15, с. 16].

У системних дослідженнях доцільним є представлення всього масиву системних понять кількома групами, кожна з яких є специфічною для певного кола проблем, що при цьому аналізуються. На думку Е. Юдіна [22, с. 183], весь масив таких понять доцільно розбити на такі групи

Перша група понять охоплює опис внутрішньої побудови системних об'єктів: елементу, структури, зв'язку, відношення, середовища, цілісності, організації та ін.

Друга група системних понять передбачає опис функціонування системних об'єктів: функції, стійкості, рівноваги, регулювання, зворотного зв'язку, гомеостазису (від грецьк. – однаковий стан), управління, самоорганізації та ін.

Третя група системних понять характеризує процеси розвитку системних об'єктів: генезису, еволюції, становлення та ін.

Узагальнюючи та доповнюючи думки вчених щодо визначення системи, зазначимо, що її сутність в контексті теорії самоорганізації найбільш повно може бути представлена таким чином: по-перше, система обов'язково містить у собі сукупність елементів; по-друге, еле-

менти системи певним чином пов'язані між собою; по-третє, пов'язані елементи системи створюють своєрідну цілісність; по-четверте, елементи системи знаходяться у постійній взаємодії шляхом обміну енергією; по-п'яте, властивості системи відмінні від властивостей окремих елементів сукупності; по-шосте, система знаходиться під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників; по-сьоме система, залежно від умов, обставин, впливу може набувати стану розвитку, руйнації, хаосу тощо. Окремо слід відзначити, що до поняття системи, на нашу думку, можуть бути віднесені концепції, доктрини, проекти, рішення комплексного характеру тощо.

Створенню, розвитку, формуванню та функціонуванню систем притаманна самоорганізація [16]. Вище відзначалось, що обґрунтування та розвиток теорії самоорганізації пов'язані з теорією еволюції і природничими науками, зокрема, нерівноважною термодинамікою. Адже саме вона доповнила класичну термодинаміку шляхом обґрунтування теорії "створення структури", як фундаментального досягнення природничих наук.

Зупинимось стисло на деяких основних поняттях теорії самоорганізації в контексті законів нерівноважної термодинаміки, теорії еволюції, а також її концептуальних засад, що мають безпосереднє відношення до впливу на самоорганізаційний процес зовнішніх і внутрішніх чинників.

Класична термодинаміка у загальному розумінні – знання про енергію, яка досліджує різноманітні природні явища, спираючись на притаманні їй об'єктивні закони. Коло досліджуваних термодинамікою явищ досить широке за своєю природою: фізичні, хімічні, технічні, фізіологічні, біологічні, космічні тощо. Для нашого подальшого дослідження, з точки зору термодинаміки та розповсюдження її законів на більш широке коло систем, важливими є два положення: 1) термодинамікою передбачається дезорганізація чи руйнування первісної структури при еволюції до рівноваги; 2) енергетична природа термодинаміки.

Теорія еволюції є науковою теорією, що пояснює механізми зміни форм біологічних організмів та причини їх багатоманіття, що виникають з часом в процесі їх історичного розвитку, функціонування, існування. Спираючись на численні спостереження за розвитком живих і неживих біологічних організмів (рослинний світ, тваринництво), Ч. Дарвін дійшов висновку, що зміни в них відбуваються під впливом двох чинників: 1) спадкової мінливості; 2) добору. Мінливість вчений розглядав як фактор еволюції. У боротьбі за існування в природному середовищі (добор) Ч. Дарвін виділив такі три основні форми: 1) залежність від середовища; 2) внутрішньовидова боротьба; 3) міжвидова боротьба. З викладеного явно прослідковується аналогія зі зміною стану систем, що знаходяться в певному середовищі, під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Водночас, як відзначають дослідники, слід розрізняти поняття "еволюції" та "теорії еволюції". Поняття еволюції, як явище, є незаперечним і не викликає у науковців жодних сумнівів. Що стосується теорії еволюції, тобто механізмів, що призводять до еволюційних змін, науковці до цього часу не дійшли єдиної думки, пропонуючи різні концепції, гіпотези, підходи. Це стосується, в першу чергу, природи, механізмів впливу на процес еволюції, їх різноманітність, дієвість та пріоритетність, на що класична еволюційна теорія вичерпної відповіді, як і підтвердження, не дає.

Найбільш визнаним науковим середовищем поглядом на еволюційний процес є *синтетична теорія еволюції* (сучасна еволюційна теорія), яка є синтезом різних галузей знань, перш за все – генетики та дарвінізму. Си-

нтетична теорія еволюції також спирається на палеонтологію, молекулярну біологію, систематику та ін.

У наукових колах вважається, що основи синтетичної теорії еволюції були закладені відомим вченим-генетиком С.С. Четвериковим [21]. У цій праці. С.С. Четвериков (1926) показав сумісність принципів генетики з теорією природного відбору, що дало поштовх розвитку еволюційної генетики. У подальших дослідженнях автори синтетичної теорії еволюції суттєво розходилися в думках з ряду фундаментальних проблем і працювали в різних секторах біології. Водночас усі дослідники були практично згодні з трактовкою таких основних положень синтетичної теорії еволюції [3; 21]:

елементарною одиницею еволюції вважається локальна популяція (суб'єкт як система – авт.);

матеріалом для еволюції є мутаційна та рекомбінаційна мінливість (зміна якостей системи під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників – авт.);

природний відбір розглядається як головна причина розвитку адаптацій, утворення видів і надвидів (фактори зовнішнього впливу, перехід системи в інший стан – авт.);

вид є система популяцій, репродуктивно ізольованих від популяцій інших видів, і кожний вид екологічно відокремлений (обособленість системи – авт.);

дрейф генів виступає причиною формування ознак видів (внутрішня взаємодія елементів системи – авт.);

видоутворення заключається у виникненні генетично ізольованих механізмів і має місце переважно в умовах географічної ізоляції (середовище системи – авт.).

Еволюційні процеси в діалектиці відображаються *законом переходу кількісних змін в якісні*. Відповідно до цього закону радикальні зміни відбуваються не самі по собі, а за рахунок поступових кількісних нарощувань. Разом з тим, радикальні зміни, що відбуваються при цьому, визначають подальші кількісні процеси. Зміст закону, тобто його сутність, відображається в категоріях якості, кількості, міри, скачка та їх взаємозв'язку і в цілому характеризує лише спрямованість розвитку матеріального світу (систем, що його складають – авт.), його дискретність та неперервність, але не визначаються при цьому механізми, чинники, що призводять до змін.

Термодинаміка незворотніх (нерівноважних) процесів визначає швидкості нерівноважних процесів в залежності від зовнішніх умов.

Стаціонарні нерівноважні стани системи набувають під впливом так званих граничних умов, зокрема, зовнішнього впливу на систему. Відповідно до теорії І. Пригожина (*про мінімум виробництва ентропії*) у стаціонарному нерівноважному стані виробництво ентропії мінімальне. Загальною теорією стійкості (О. Ляпунов) доведено, що стаціонарні нерівноважні стани з мінімальним виробництвом ентропії є стійкими. Водночас, внаслідок зовнішнього впливу, в таких системах мають місце флуктуації. У стійкій системі флуктуації, що виникли, з часом самі по собі (спонтанно) зменшуються. Такі внутрішні процеси не ведуть до посилення флуктуацій (розгойдування системи). І навпаки, в нестійкій системі починається наростання амплітуди відхилень (так зване посилення) і система спонтанно, чи з високою вірогідністю, виходить за межі стаціонарного нерівноважного стану. При аналізі нестійких систем використовується теорія турбулентності. Перехід системи в стан турбулентності характеризується виникненням хаосу – зростанням ентропії. Нестійкі структури, які з часом зі стану стаціонарного нерівноважного стану переходять у нерегулярний нерівноважний стан і спонтанно утворюють нову систему, дістали назву дисипативних структур [13; 141].

Синергетична концепція вважається вченням про взаємодію. Відповідно до неї в системах досліджуються проблеми виникнення порядку з хаосу, тобто переходу системи в новий стан [18; 19].

Концепція детерміністичного хаосу відображає виникнення хаосу з порядку. При цьому система, що знаходиться повністю в нерегулярному, нерівноважному, непередбачуваному стані класифікується як хаотична. Це твердження характерне як для динамічних систем з природничих наук, так і для соціальних систем, що особливо чутливі до впливів. Відповідно до цієї концепції вважається, що при застосуванні впливу на соціальні системи необхідно враховувати, що будь-яке вторгнення в них може призвести до повністю непередбачуваних, хаотичних розвитків і наслідків.

Конструктивізм. Конструктивістська теорія пізнання здебільшого використовується в дослідженні питань впливу на соціальні та гуманітарні системи. Якщо такі системи досліджуються як організаційно закриті та самореферентні, приходять до висновку, що прямий зовнішній вплив, як правило, не досягає мети, що ставилася або виникла спонтанно. Прихильники конструктивізму вважають, що зовнішній вплив при цьому сприймається системою виключно як завада і "переробляється" нею у відповідності з її власними механізмами. Таке твердження, з огляду на викладене вище, на нашу думку, може бути як частковий випадок. Розрізняють такі види конструктивізму: соціальний, когнітивно-теоретичний (радикальний), емпіричний, комунікативно-теоретичний.

Інтерпретативна теорія організації (системи). Сутність її полягає в тому, що дослідники враховують в ній соціальні чинники, на відміну від функціоналістської теорії, де система розглядається в якості "чорної скриньки". При цьому ігнорується фактор людської поведінки в системі, зумовленість її стабільності. Метою дослідження в інтерпретативній теорії є пояснення людської дії в організації (системі) і навпаки – пояснення дій (реакції) системи через дії людей (персоналу). В основу теорії покладена така ідея: персонал організації (системи) діє в межах реальності, яку він сам собі створює. Значення інтерпретативної теорії у дослідженні соціальних, гуманітарних систем полягає в тому, що дозволяє отримати відповіді на такі проблеми: реалізація зовнішніх приписів; позитивні чи негативні наслідки щодо структурних чи функціональних змін у системі; якість взаємодії елементів, підсистем у цілісній системі; заходи з підвищення ефективності функціонування системи; схильність до самоорганізації тощо.

Аналіз теорій, концепцій, викладених вище, дозволяє зробити певні узагальнення, визначитися із законами та принципами трансформації систем.

Узагальнення, що мають основоположне значення для дослідження трансформації систем:

синергетична концепція систем вважається вченням про взаємодію, при цьому в системах досліджуються проблеми виникнення порядку з хаосу, тобто переходу системи в новий стан;

хаос є наслідком переходу системи в стан турбулентності;

людський фактор, як комбінація певних дій на систему, має суттєвий вплив на стан та динаміку їх функціонування;

система змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників;

основні положення теорії самоорганізації, що були започатковані у природничих науках, виявилися універсальними і з успіхом використовуються в соціальних, економічних, гуманітарних, політичних та інших проце-

сах людської діяльності, що представляються системами чи комплексними рішеннями.

Таким чином, можна стверджувати, що системи змінюються, по-перше, під впливом середовища, в якому містяться, по-друге, під впливом чинників, які це середовище продукує, по-третє, під впливом внутрішньої системної взаємодії, викликані внутрішніми чинниками; по-четверте – під впливом внутрішньої системної взаємодії, викликані зовнішніми чинниками. Тобто зміни в системах, що перебувають у певних середовищах, відбуваються під впливом зовнішніх чинників та двопрядкових внутрішніх чинників, викликаних, по-перше, власною внутрішньою взаємодією, по-друге, – внутрішньою трансформаційною взаємодією під впливом зовнішніх чинників. Наведене твердження може бути підставою для заміни поняття "самоорганізація систем" на поняття "трансформація систем", яке, на нашу думку, більш точно характеризує сутність змін, що відбуваються в системах, та їх функціональність. Адже самоорганізаційні процеси, з точки зору термінологічного визначення, пов'язані, переважно, з дією внутрішніх чинників.

Визначимось із загальними закономірностями та принципами трансформації систем, притаманними в тій чи іншій мірі системам будь якого походження – живої та неживої природи (біологічні, технічні, економічні, соціальні, гуманітарні, військові тощо).

Закономірності трансформації систем зумовлено:
об'єктивними процесами еволюції;
енергетичною природою системних змін;
середовищем знаходження системи;
людським фактором;
впливом зовнішніх і внутрішніх чинників;
взаємодією внутрішніх чинників;
взаємодією внутрішніх чинників під впливом зовнішніх чинників;
рівнем знань, притаманних середовищу, де знаходиться система;
фізичними явищами різної природи.

Із закономірностями трансформації систем тісно пов'язані їх принципи – як певна система засад, на основі яких в системах відбуваються трансформаційні процеси. Принципи, впливаючи із закономірностей трансформації систем, визначають їх загальну спрямованість, процесуальність та результат, якого при цьому може набути система.

До основних принципів трансформації систем можна зарахувати такі:

науковості; обособленої автономності; процесуальної системності; взаємодії; взаємовпливу; функціональності; об'єктивності; суб'єктивності; керованості; діагностичності; забезпеченості; корегуальності.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в системах, досліджуються, переважно, шляхом побудови узагальнених моделей (математичних, функціональних, ієрархічних, статистичних, комбінованих тощо), що відображають всі чинники, зв'язки, взаємозв'язки реальної ситуації, які можуть проявитися у процесі здійснення змін, визначеного чи прийнятого рішення тощо, що можуть скластися. Отримана модель досліджується з метою висвітлення близькості результату тієї чи іншої з альтернативних дій до бажаного результату, оцінки ступеня чутливості системи до різних зовнішніх і внутрішніх впливів.

Водночас, як свідчать теорія та практика, жодна із зазначених моделей, що представляє певні види діяльності, процеси, матеріальні субстанції, не відповідає ні очікуванню, ні практичним результатам, що апіорі на них поклалися. Зокрема, всім добре відомо, що інженерно-технічні, технологічні моделі потребують суттє-

вих коригувань протягом багатьох років і численних випробувань. Гуманітарні, соціальні, економічні, політичні, військові моделі взагалі можуть явитися результатами, протилежними тим, що передбачалися суб'єктами дій, проектів, рішень. У контексті викладеного, на нашу думку, модель будь якої системи є складним, багатовимірним функціоналом зовнішніх і внутрішніх чинників, що відображає її прогнозовану практичну результативність. Урахування зазначених чинників як комплексного функціоналу є складною проблемою, яка потребує ґрунтовних теоретичних та прикладних досліджень, в першу чергу, щодо точності моделювання. Загальне твердження про точність свідчить, що вона має бути мінімальною, що забезпечує відображення всіх важливих особливостей системи. Вважається при цьому, що відхід від деталізації – це економія часу, ресурсів, зменшення кількості вхідних і вихідних даних і навіть зростання надійності моделі, пов'язане зі зменшенням її складності. З іншого боку, надто проста модель не передасть суттєвих якісних особливостей системи і може призвести до хибних висновків щодо її поведінки, а також до наступних згубних наслідків – втрат часу, значних ресурсів, занепаду тощо. Знайти межу розумної складності часто нелегко і вона остаточно визначається, як свідчить практика, у процесі налагодження моделі на практичних зразках, так званих уточненнях і підгонках ітераційного характеру, що мають емпіричну спрямованість. Інша справа, коли існують теоретичні та методологічні напрацювання в різних галузях знань, що дозволяють побудувати модель системи з достатньо високим ступенем достовірності процесу, що покладено в її основу. На теперішній час, на жаль, рівень наукових знань не дозволяє реалізовувати такі підходи, але це має тільки спонукати до подальших фундаментальних і прикладних досліджень у різних галузях знань – природничих, інженерних, соціальних, економічних, гуманітарних, військових, психолого-педагогічних тощо, що, як показує дійсність, динамічно розвиваються.

У нашому дослідженні розглядається узагальнений процес трансформації систем різного походження, що ґрунтується на комплексному врахуванні впливу на систему зовнішніх і внутрішніх чинників. Цілком очевидно, що формування моделей систем, що відображають їх трансформацію на основі визначених чинників, буде мати відмінності (притаманність тим чи іншим системам видів чинників), в залежності від того, яка це система за природою – біологічна, соціальна, економічна, гуманітарна, військова тощо.

Модель системи у загальному вигляді може бути представлена функцією дії та взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників:

$$M = F(Z_ч; В_ч), \text{ де}$$

$Z_ч$ – характеристика дії та взаємодії зовнішніх чинників від 1 до n ; $В_ч$ – характеристика дії та взаємодії внутрішніх чинників від 1 до n .

У свою чергу:

$$Z_ч = f(Z_{ч1}, \dots, Z_{чn}); \quad В_ч = f(В_{ч1}, \dots, В_{чn}),$$

де i від 1* до n^* .

Чинниками впливу на систему можна вважати:

природні: біологічні; кліматичні; метеорологічні; географічні; радіаційні; хвильові (електромагнітні, космічні, гравітаційні тощо);

генетичні: дрейф генів; спадкоємні; видові; міжвидові;

радіаційні: мутаційні; рекомбінаційні;

людські: структурно-особистісні; інтелектуальні; медичні; місійні; цільові; ступінь використання знань; психологічні, в т.ч. – нейронне програмування; технологічні; інструментальні; інтереси; мотиви тощо;

рівень наукових знань (теорія і практика);
ресурси: матеріально-технічні, фінансові; технологічні; інформаційні;

ступінь взаємодії складових.

Чинники, у свою чергу, за дією мають зовнішню та внутрішню природу.

Зовнішні чинники: природні; генетичні, радіаційні, людські; рівень знань; ступінь взаємодії складових; ресурси. Зовнішні чинники можуть мати комплексний характер, тоді їх вплив має розглядатися як результат взаємодії сукупності впливів. У цьому випадку зовнішній вплив, окрім викладеного вище, набуває характеру, притаманному складовим внутрішнього впливу, в першу чергу, – ступеню взаємодії складових.

Внутрішні чинники: природні; генетичні; радіаційні; людські; рівень знань; ступінь взаємодії складових; ресурси.

Зовнішні та внутрішні чинники за формальними ознаками співпадають, але їх дія в трансформаційних процесах має свої особливості. Окремі чинники, зокрема, природні, радіаційні можуть мати подвійну дію. Наприклад, вплив на людський чинник, який, у свою чергу, впливає на стан системи, її стійкість, адаптивність чи дисипацію.

Зазначені чинники за своєю сутністю та дією є носіями категорій об'єктивності та суб'єктивності.

До об'єктивних чинників належать такі: природні; генетичні; рівень знань; ступінь взаємодії складових.

Суб'єктивні чинники: людські; ступінь володіння знаннями; ступінь використання знань; ресурси; ступінь взаємодії складових.

Багатоманітність визначених чинників зовнішнього та внутрішнього впливу на системи, їх об'єктивний і суб'єктивний характер, взаємодія на теперішньому етапі розвитку знань при застосуванні для моделювання структурованих систем, їх трансформації, переходу в іншу якість та функціональність, вочевидь, складуть надзвичайно велику наукову проблему. Але наука не стоїть на місці, про що красномовно свідчить історія та практика її розвитку. В кінцевому рахунку, і зазначена проблема поступальним чином з часом буде вирішуватись. Шлях до її вирішення лежить у площині відкриття механізмів, що спричиняють трансформацію систем, тобто найбільш оптимального відображення дії наведених вище зовнішніх та внутрішніх чинників за фізичною, соціальною чи будь-якою іншою природою математичними, функціональними, статистичними, експертними методами на основі відповідних представлених функцій і кваліметричних підходів.

Вагомим є людський чинник, зважаючи на його складові та роль, яку в системних процесах різної природи відіграють особистості. Через людський чинник реалізується багато впливів. Слід урахувувати також зв'язок та взаємозв'язок різних чинників, їх сумарну, кумулятивну дію. Наприклад, таких чинників як людські та природні або природні та генетичні. В цілому людський чинник, акумулюючи зовнішні та внутрішні впливи, стає суттєвим фактором у трансформаційних процесах, тому має бути максимально відкритим, об'єктивізованим і контрольованим як науковим, так і соціальним середовищем.

Практично вичерпний перелік зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на систему, їх об'єктивний і суб'єктивний характер дозволяють дійти висновку, що трансформаційні процеси притаманні як відкритим, так і закритим системам будь-якого походження

На основі викладеного вище представляється можливим сформулювати загальний закон трансформації систем, який об'єктивно враховує всі існуючі теорії і концепції щодо трансформації, самоорганізації та мо-

дернізації систем, тобто кількісних, якісних і функціональних змін, що відбуваються з ними.

Системи чи комплексні структуровані утворення будь якого походження трансформуються (змінюються) за сутністю та функціональністю внаслідок виникнення стану турбулентності під впливом дії та взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників (природні, генетичні, радіаційні, людські, знаннєві, ресурсні, ступінь взаємодії складових тощо), які є носіями категорій об'єктивності та суб'єктивності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Світ живої та неживої природи органічного чи неорганічного, соціально-економічного, технічного, гуманітарного військового, політичного та іншого походження являє собою певним чином структуровані утворення, тобто системи. Перебіг історичних подій, наукові дослідження свідчать, що розвиток та функціонування зазначених систем відзначаються різними позитивними та негативними результатами: успішність, стійкість, занепад, хаос, дисипація тощо, тобто системні утворення з часом змінюються (трансформуються), функціонуючи в оточуючих середовищах під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в системах, досліджуються переважно шляхом побудови узагальнених моделей (математичних, функціональних, ієрархічних, статистичних, комбінованих тощо), що відображають всі чинники, зв'язки, взаємозв'язки реальної ситуації, які можуть проявитися у процесі здійснення змін, визначеного чи прийнятого рішення тощо, що можуть скластися. Механізми змін, що при цьому відбуваються в системах, не знайшли глибокого наукового висвітлення і продовжують залишатися проблемними та актуальними для науковців і в умовах теперішнього часу. Зміни в системах, що відбуваються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, зумовлюються закономірностями, принципами і відповідають загальному закону трансформації систем.

На теперішньому етапі розвитку науки з'являється можливість створення універсального наукового підходу та відповідного апарату (інструментарію) для моделювання, аналізу та оцінки ступеню трансформації систем будь якого походження, визначення їх стійкості, запобігання хаосу, дисипації та відповідних коригувальних дій, в залежності від місії і цілей, дій, які при цьому переслідуються та здійснюються або мають місце. Шлях до вирішення зазначеної проблеми лежить у площині найбільш оптимального відображення дії наведених вище зовнішніх та внутрішніх чинників за фізичною, соціальною чи будь-якою іншою природою математичними, функціональними, статистичними, експертними методами на основі відповідних представлених функцій і кваліметричних підходів, що має стати предметом подальших теоретичних і прикладних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира : Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.
3. Воронцова Н. Н. Синтетическая теория эволюции: её источники, основные постулаты и нерешенные проблемы / Н. Н. Воронцова // Журн. Всесоюзного хим. общества им. Д. И. Менделеева. – 1980. – Том. 25. № 3. – С. 293–312.
4. Гегель Г. В. Ф. Соч.: В 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Соцэкгиз, 1932. – Т. 9. – 440 с.
5. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: Методологічні аспекти / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
6. Журавльов О. В. Сучасні підходи щодо дослідження трансформації економічних систем / О. В. Журавльов // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 122. – Ч. II. – С. 116–122.
7. Кант І. Соч.: В 6 т. / І. Кант. – М. : Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.

8. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.

9. Лутай В. С. Синергетична парадигма як філософсько-методологічна основа формування світоглядів XXI століття / В. С. Лутай // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи. Методологічний семінар : зб. наук. пр. / за ред. В. П. Андрущенко. – К. : Знання, 2000. – Вип. 3. – С. 99–103.

10. Маркс К. і Енгельс Ф. Соч. / К. Маркс, Ф. Енгельс : в 30-ти томах. – 2 изд. – М., 1954–1961. – Т. 20. – 826 с.

11. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. Михальченко. – К. : Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.

12. Осипов А. И. Самоорганизация и хаос (очерк неравновесной термодинамики) / А. И. Осипов // Серия "Физика". – М. : Знание, 1986. – № 7. – С. 8–15.

13. Пригожин И., И. Стенгерс. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой : пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

14. Пригожин И., И. Стенгерс. Время, хаос, квант / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1999. – 268 с.

15. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий : пер. с англ. / Т. Л. Саати. – М. : Радио и связь, 1993. – 320 с.

16. Телелим В. М., Приходько Ю. І. Самоорганізація систем: теоретико-методологічні основи та прикладні аспекти військової освіти / В. М. Телелим, Ю. І. Приходько // Зб. наук. пр. "Військова освіта" Національного університету оборони України. – 2015. – № 2(32). – С. 3–16.

17. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.

18. Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам / Г. Хакен. – М. : Мир, 1983. – С. 38–50.

19. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 246 с.

20. Цветков В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні / В. Цветков, І. Кресіна, А. Коваленко. – К., 2003. – 496 с.

21. Четвериков С. С. О некоторых моментах эволюционного процесса с точки зрения современной генетики / С. С. Четвериков // Классики современной генетики. – М., 1968.

22. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Т. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 391 с.

References

1. Averyanov A. N. Systemic cognition of the world: Methodological problems. M. : Politizdat, 1985. 263 p. [in Russian].
2. Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language / ed. by V. T. Busel. K. ; Irpin, VTF "Perun", 2001. 1440 p. [in Ukrainian].
3. Vernadskii V. I. Selected works on the history of science. M. : Nauka, 1981. PP. 27-40. [in Russian].
4. Gegel G. V. Works. Vol. 9. M. : Socekgiz, 1932. 440 p. [in Russian].
5. Galchinskiy A. S. Global Transformations: Conceptual Alternatives: Methodological Aspects. K. : Libid, 2006. 312 p. [in Ukrainian].
6. Zhuravlov O. V. Modern approaches to the study of transformations of economic systems. *Actual problems of international relations: Collection of scientific works*. 2014. Vol. 122. Part II. PP. 116-122. [in Ukrainian].
7. Kant I. Works. Vol. 3. M. : Misl, 1964. 799 p. [in Russian].
8. Kremen V. G., Ilyin, V. V. Synergetics in education: the context of human-centeredness : [monograph]. K. : Pedagogichna dumka, 2012. 368 p. [in Ukrainian].
9. Lutaj V. S. Synergetic paradigm as a philosophical and methodological basis for the formation of worldviews of the XXI century. *Philosophy of Education of the XXI Century: Problems and Perspectives. Methodological Workshop: Coll. sciences works* / ed. By V. P. Andrushenka. K. : Znannya. Vol. 3. PP. 99–103 [in Ukrainian].
10. Marx K. and Engels F. Compositions. M., 1954–1961. T.20. 826 s. [in Russian].
11. Mikhalchenko N. Ukrainian Society: Transformation, Modernization, or Limitrophe of Europe? K. : Institute of Sociology, NASU, 2001. 440 p. [in Ukrainian].
12. Osipov A.I. Self-organization and chaos (essay on non-equilibrium thermodynamics. M.: Znanie, 1986. Series. Fizika No. 7. P. 8–15. [in Russian].
13. Prigogine I. Order from chaos. A new dialogue of man with nature / I. Prigogine, I. Stengers. Per. from English / Tot. ed. IN AND. Arshinova, Yu.L. Klimontovich and Yu.V. Sachkova. M.: Progress, 1986. 432 p. [in Russian].
14. Prigogine I. Time, chaos, quantum / I. Prigogine, I. Stengers. M.: Progress, 1999. 268 p. [in Russian].
15. Saaty, T. L. Decision-making. Hierarchy Analysis Method: Trans. from English / T. L. Saati. M. : Radio and communication, 1993. 320 p. [in Russian].
16. Teleim V. M., Prikhodko Y. I. Self-organization of systems: theoretical and methodological foundations and practical aspects. *Zbirk naukovih prats "Viskova osvita" National university of defense of Ukraine*. 2015. № 2 (32). PP. 3–16. [in Ukrainian].
17. Philosophical encyclopedic vocabulary. Kiev : Outline, 2002. 742 p. [in Ukrainian].

18. Haken G. Information and self-organization: Macroscopic approach to complex systems. M.: Mir, 1983. PP. 38–50. [in Russian]
 19. Haken G. Synergetic. M.: Mir, 1980. 246 p. [in Russian].
 20. Tsvetkov V., Kresina I., Kovalenko A. Sustainable Transformation and State Administration in Ukraine. K., 2003. 496 p. [in Ukrainian].

21. Chetverikov S. S. On some aspects of the evolutionary process from the point of view of modern genetics. Classics of modern genetics. M., 1968. [in Russian].
 22. Yudin E. G. System approach and the principle of activity. M.: Science, 1978. 391 p. [in Russian].

Надійшла до редколегії 04.09.18

Y. Prykhodko, candidate of pedagogical sciences, associate professor, main researcher
 Center for military-strategic research of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy, Kyiv, Ukraine
 e-mail: prihodko1702@ukr.net, ORCID ID 0000-0002-8782-383X

THE BASIS THEORIES OF SYSTEMS' TRANSFORMATION

The purpose of the article is to justify the theoretical basis and methodological foundations of the systems' transformation in the context of the influence of external and internal factors. The author substantiates the regularities and principles of system' transformation, determines the external and internal factors of this process, reveals their objectivity and subjectivity; the general law of transformation of systems is defined and formulated; An approach to mathematical modeling of systems is proposed on the basis of complex consideration and application of external and internal factors. The general law of systems transformation is definite for the first time. The law objectively takes into account all existing theories and concepts concerning transformation, self-organization and modernization of systems.

The obtained research results allow at the present stage of development of science to create a universal approach and the corresponding equipment for modeling, analysis and evaluation of the degree of transformation of systems of any origin.

Key words: system, theory of self-organization, transformation, thermodynamics evolution, interaction, external factors, internal factors, model.

Ю. Приходько, канд. пед. наук, доц., ведучий научный сотрудник
 Центр военно-стратегических исследований
 Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского, Киев, Украина
 e-mail: prihodko1702@ukr.net, ORCID ID 0000-0002-8782-383X

ОСНОВЫ ТЕОРИИ ТРАНСФОРМАЦИИ СИСТЕМ

Обоснованы теоретические и методологические основы трансформации систем под воздействием внешних и внутренних факторов. Аргументированы закономерности и принципы трансформации систем, определены внешние и внутренние факторы этого процесса, раскрыты их объективность и субъективность; сформулирован общий закон трансформации систем; предложен математический подход к моделированию систем на основе комплексного учета влияния внешних и внутренних факторов. Впервые сформулирован общий закон трансформации систем, который объективно учитывает все существующие теории и концепции относительно трансформации, самоорганизации и модернизации систем.

Полученные результаты исследования позволяют уже на современном этапе развития науки создать универсальный подход и соответствующий аппарат (инструментарий) для моделирования, анализа и оценки степени трансформации систем любого происхождения, определения их продуктивности, устойчивости, предупреждения хаоса, дисипации и соответствующих корректирующих действий в зависимости от миссии и цели, действий, которые при этом осуществляются или возникают спонтанно.

Ключевые слова: система, теория самоорганизации, трансформация, термодинамика. эволюция, взаимодействие, внешние факторы, внутренние факторы, модель.

UDC 167/168.001

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-6/12>

O. Rubanets, Dr. Sc. (Philosophy), prof.
 National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine
 email: rubanets@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0363-4116

COGNITIVE APPROACH OF MENTAL REALITY

Conceptualization of the peculiarities of interaction of social and mental representation, revealing features of mental reality, establishing the ontological status of objects of mental reality. Conceptualization of the relationship between social and mental representations is realized. The structure of the representation hierarchy was revealed, the relationship between the representation hierarchy and the mode of being the objects of mental reality was clarified, the role of mental and social representations in the formation of mental reality was revealed. The significance of mental representations in preserving the autonomy of the individual as the basis of a democratic society is revealed. For the first time, the mental reality was investigated on the basis of the interrelation of social and mental representations. A feature of the ontological status of objects of mental reality is determined.

Taking into account the peculiarities of mental representation is the basis to research the relationship between social and mental representations. The study of the relationship between social and mental representations can be used in the social practices of a democratic society.

Key words: mental reality, objects of mental reality, representation hierarchy, social representations, mental representations.

Introduction. Relevance of mental reality study is conditioned by the need to identify the mechanisms that determine the generation of a person and society's idea on the objectivity of object existence. Introduction of the concept mental reality actualizes the study of social and mental representation relationship. Information products play a mediating role here. The urgency of introducing into the consideration of mental reality is conditioned by the necessity of studying the interaction of social and mental representations in the conditions of global information flows. Objects of mental reality are considered objectively existing. They are formed under the influence of social representations widespread in the information space, through the interaction of information space of different countries and the influence of global information flows.

Analysis of the recent achievements. The research is based on the consideration of mental representations both internal and external (Dilts), the consideration of the mental representation as a format for information storage (Rebecco), the peculiarities of mental representations (Engelkamp, Denis), the study of the relationship between social and mental representations, revealing of cognitive as the function of a social system (Muscovitchi), social cognition research (Jackendoff), features of reality construction (Baksansky, Kucher).

Presentation of the main research.

Mental reality is created on the basis of mental and social representation disposition. The category of mental reality reflects the special status of object existence.

Objects exist objectively, at the same time they exist in a special form and in a special mode. The mode of object existence is the mode that characterizes mental processes.

Mental reality needs to be explored. Social representations are transmitted through information products. They infill the information space. The mode of this filling is to create a representation hierarchy. Representation hierarchies include the object into the system of various relationships. For example, the object is a murder on a racist ground. On its basis, the system of representations is created: information about the event, information about participants of the event, representation about the nature of the event, representation about the attitude of different persons to this event (parents, relatives, administration, etc.), information on the use of this event by different persons, information on the use of information about this event in other processes, such as political ones, information about the condemnation of this event by other parties and, ultimately, information about the condemnation of the use of this event in political or other processes.

Each event creates its own representation hierarchy. Representation hierarchies characterize the informational status of the event. The most important information status reveals a more rational mental structure. Events with a low informational status have an underdeveloped structure. Under the conditions of the information war, an underdeveloped structure can characterize an event that they do not want to expand on a topic or do not want to attract attention to. The development of the representation hierarchy shows that the events are in the focus of attention. Representation hierarchies reproduce complex information products. The complexity of these information products reproduces the social representations of certain social forces. The ruling forces create social representations that infill the information space. Social representations of the ruling forces dominate the information space. One way of this domination is to recreate their social representation on most television channels or even all the TV channels.

In the absence of information from other sources, social representations are believed to turn into mental representations. But in reality, the picture is sure to be more complicated. Sociological surveys show the level of public confidence in a particular TV channel. If this indicator is 10-15 percent, then this means that the majority of the population in these areas rejects the social representations that come through information products. Social representations do not go into mental representations in this case. Social representations are not part of the mental reality. They keep being only information. This information causes a negative or critical attitude. With a negative attitude people change the channel. They block the sensory canals of information processing: I do not want to see, I do not want to listen to, it is a lie, etc.

An average person does not think over the content of an information product. They either accept it or do not. If they do, then they start expressing their opinion. The range of assessments is very wide – from positive to negative ones. Critical acceptance affords the opportunity for the object to enter a mental reality. The object exists in a mental reality. However, this object is the object of criticism. A democratic society has a common mental reality which involves different approaches to the same objects. Social representations of various political forces recognize the existence of the object (for example, war). But at the same time, social representations create different images, the vision of this object. Thus, mental reality is an important category of the formation of this mental reality. The formation of mental reality characterizes

the existence of a common ground for the object to be considered.

There exist commensurable and noncommensurable social representations. Commensurable social representations form an integrated mental reality. Noncommensurable social representations can not create a mental reality. Thus, the "Russian world" is noncommensurable for the mental reality of the Ukrainian society.

Mental representations are the basis of various mental realities. Mental representations characterize the way people think. Mental representations are conceptual entities. They reveal an other cross-section of reality. Mental representations are the basis for finding new approaches to problem solving. They reveal the degree of human integrity in society. If a person is integrated into society, they will seek solutions to their problems (employment, training, housing, etc.), directing their activities to solve social problems. At a low level of integration into society, a person will solve personal problems at the expense of emigration.

The low percentage of trust in TV channels does not indicate a desire to emigrate. People who are critical about the social representations widely spread in the information space can be very stable in determining their current residence. At the other extreme, people who support government social representations may have low integration in society. Immigration indicators from different regions of Ukraine are of special concern. Most often, representatives of the western regions of Ukraine travel to Poland. They share pro-governmental social representations. Representatives of the central and southern regions travel there less. But the representatives of the southern regions have a very low level of trust in TV channels (10-15 percent).

The diversity of mental representations forms the mental basis of a democratic society. A democratic society recognizes human rights. The cognitive basis of human rights is the right to make decisions. The autonomy of the individual determines their freedom, including the freedom of thought and assessment, examples of democracy in the world – American democracy, democracy of European countries which do not discredit the autonomy of a person.

The cognitive index of this autonomy denotes the existence of diverse mental representations. Electoral systems in different countries may differ. But their basis is always the autonomy of the individual. This is in fact the belief that people can make right decisions. Mental representations characterize their own vision of the world, life and social circumstances. Mental representations are related to cognitive information. Only cognitive information is converted into information that is important to reproduce the identity of the system. Cognitive information reveals the potential to adapt to the environment. At the same time, cognitive information reveals the potential for transformation, i.e., the transformation of the medium itself, and its approximation to the conditions of human life.

Mental representations reveal different levels of conceptual mastery of people of their status. At the same time, mental representations determine different ways to change the situation, improve it. Developed democratic society is based on developed mental representations. Developed mental representations show the ability to adequately assess the situation. The variety of mental representations characterizes an intellectual democratic society. It is the society that is looking for and can find a solution to solve problems.

The disposition of social and mental representations creates tension. It stimulates imposing some objects as actually existing into the mental processes. The difficulty is

in the fact that the object is not an object itself, but a certain semantic formation. Moreover, for real-life objects, semantic formation opens up all time dimensions. Thus, for an object that really exists (for example, conducting elections) social representations introduce a semantic formation – non-recognition of the results in the future. In the same way, the space of the past opens up in the mental reality. Through a social representation a new, previously unknown object can be introduced in the mental reality (for example, compatible actions of the Polish and Ukrainian underground during the Second World War).

This unknown object appears as actually existing in two time dimensions – in the past (the way it was) and in the present (how the object that enters real mental processes forms a new historical reality). This existence concerns not only things or events (the congress took place, they signed the declaration). It concerns feelings, emotions, as well as the ways of their formation and expression (for example, the formation of neglect, the emergence of distrust, a sense of solidarity, etc.).

The disposition of social and mental representations outlines the space of objects of mental reality. These objects exist simultaneously – in relation to the very mental reality and its changes in time. This synchronism of existence of these objects determines the plasticity of mental reality, its relief. The plasticity of mental reality is great. For almost 5 years of the war in Ukraine, the mental reality has changed more than 5 times, and has gone through all phases – from the shock at the beginning of the war through deep experience of losses and the incomprehensibility of what happened under Ilovaysk and Debaltsevo and to the current emotional experience of the forthcoming elections on the mainland Ukraine.

Objects of mental reality may be not quite sufficiently defined and outlined. However, this does not prevent them from being objective. Moreover, the lack of precision and insufficiency characterize the objects that cause the greatest concern. Objects are marked by insufficient certainty. These objects refer to the objects of mental reality. They exist today, but characterize events that will take place in the future. This can be explained by non-linearity. Nonlinearity reveals a wide range of possibilities. It also involves changing existing structures, reformatting them, moving from one law to another.

Insufficient certainty, understatement surprisingly reside in the objects that exist today as objects of mental reality. These objects can also characterize the past and present. The past, as you know, has absolute necessity. It has already happened. It is no longer possible to be changed. However, mental reality constantly changes this state of things. Through the objects of mental reality, the past opens every time. Mental reality differs from hermeneutics. Hermeneutics refers to the interpretation of texts. The object itself cannot be found in hermeneutics. It simply does not exist. There is only an understanding of the tradition expressed in the form of a language. And in the process of hermeneutic attitude a verbal structure of experience appears.

The objects of mental reality, which are introduced today and reveal the past, objectively exist. Moreover, they appear as objectively existing objects of the past. If mental representations do not recognize the event that is introduced into the mental reality through social representations, then they (mental representations) refuse to recognize certain objects of the past as objectively existing. But the very fact of the existence of objects of the past is beyond any doubt. Historical memory is stored in the form of artifacts. These artifacts are only verbalized and actualized in a certain period (certain dates). Letters sent

from the front are quoted. Material artifacts (things of soldiers, etc.) are shown publicly. It nourishes historical memory. But if these images are not part of mental and social representations, they do not become objects of mental reality (a number of holidays that have been introduced recently have not entered into mental reality yet and have not become its essential part).

It also means that not all the objects of the information space which are broadcast every day through television channels, become objects of mental reality. Many of them pass like water through the sand, leaving no trace behind. Only those that enter the intense interaction that exists between social and mental representations become the object of mental reality.

This interaction of mental and social representations characterizes the tension of human existence. Mental representations characterize all-out efforts of a personality. Through mental representations, a person enters the world, defines his/her behavior in the present, outlines the future and shapes his/her attitude towards the past. Through social representations, various social groups open up their vision of the world. They define the world through their place in it and determine the destiny of the world on the basis of an attempt to strengthen their position in the world.

The disposition of social and mental representations is revealed through the tension and struggle between what a society offers to a person and what people think fit for themselves. The constant tension between social and mental representations characterizes the aspiration of society to unite people and integrate them in order to accomplish certain actions. But the message of society, embedded in social representations, does not always find a response in mental representations. A complex palette is formed. There exist no simple relation, absolute acceptance or denial. Even those social representations which a person cannot admit, introduce new objects into a mental reality. A negative field is formed. It is created by various mental representations of these objects.

It is of interest to note that the objects whose existence mental representations deny become the most noticeable as objects of mental reality. There is a fierce struggle of thoughts, mental attacks and criticism. And this emphasizes the feature of the ontological status of mental reality objects. It is not just the existence of objects as objective ones, independent of people. This is the existence of a flurry of emotions, feelings, verbalized response to the existence of these objects. Mental reality includes objects whose existence is concerned with society and man. But the mental reality does not include all the objects that really should have worried people and society. Almost nobody cares about nuclear safety during the war, the problem of regeneration of land damaged during amber mining, constant loss of drinking water, critical accumulation of garbage in landfills, etc. From time to time, notification of these and other objects (for felling forests, illegal building, etc.) fall into the information space. But it does not change anything. People skip these messages not bothering with it.

Conclusions:

1. Mental reality is a special kind of reality along with the others. Unlike the virtual reality, its objects appear as objectively existing ones. Mental reality arises as a disposition of social and mental representations. Mental reality thus characterizes the world, which is formed through interaction.

2. The peculiarity of the ontological status lies in the fact that its objects have a special nature. They are not divided according to different categories of being – social being, natural being, human being, etc. The objects of mental reality can belong to any world – society, global

community, nature. Mental reality includes objects that apply to all these worlds.

3. Mental reality characterizes the dynamics in which objects arise and disappear. The dynamics of the mental reality reveals the complexity of the existence of the modern world. The modern world is integral, with the interrelation of phenomena in politics, economics, transport, the state of nature, natural disasters, etc.

4. The formation of mental reality is influenced by social representations. Social representations characterize the view of the world from the point of certain social groups. Social representations are part of the information space in the form of information products – representations of news, analytics, comments, talk shows, etc. Some events are widely covered in them, some are silenced, some are considered only in the form of information from globalized communication systems. Migration of the population (labor, tourism, etc.) makes it impossible to isolate information. In other countries, people are faced with other mental realities. These mentalities are formed on the basis of social representations of other social groups.

5. Mental reality appears as a disposition of mental and social representation. This reveals the specificity of the ontological status of objects of mental reality. The objects of mental reality do not only objectively exist. They exist in the context and terms of certain emotions, feelings, critical or encouraging attitudes they cause. Mental realities can be objects, the characteristics of which are disclosed in different ways. Social representations of the existence of some properties of an object can be asserted. In the mental representation of this object, other characteristics may belong. The most relevant in the mental representation are the objects in relation to the existence of which there are discussions, and different points of view are expressed. The complexity of the objects of mental reality pass the representation hierarchy. Each object creates such representation hierarchies. Representation hierarchies reveal various ontological dimensions of the object. Indisputability of their objective existence makes these levels ontological ones.

6. Hierarchy of representations – these are the interconnected sides of the objects. Such sides may be the existence of a particular event, the peculiarities of its course, information related to business people, the change

of this information, which opens up a new view on their objective existence, the use of this information (about the event, about the person, about changes in the views on their objective existence), attitude to the event itself and information about it, attempts to use this information in the interests of different forces, evaluation of these attempts, etc. Representation hierarchies are also dynamic: new representations are constantly introduced, existing representations are changing. Changes in the representation hierarchy reveal a complex relief of the mental reality. Mental reality is characterized by constant dynamism.

7. Mental representations form a relation to objects of mental reality. If mental representations completely reject the existence of an object (that is, denying its existence as an object of the mental reality), then another situation arises in the formation of the mental reality. Mental reality is not formed due to the disposition of social and mental representations. There arises a lack of confidence in social representations. An alternative mental reality is formed. Under democracy, mental representations characterize the autonomy of the individual. Individual autonomy is characterized by the right to independently extract, evaluate and process information and make their own conclusions. In a democratic society, mental representations are valuable. They show the intellectual potential, the ability to adapt and the desire for development.

Список використаних джерел / References:

1. Baksansky O. E. Cognitive representations: ordinary, social, scientific. Izd. Stereotype. Moscow: Book House "LIBROKOM", 2016. 224 p.
2. Baksansky O. E., Kucher E. N. Cognitive Constructing of Reality: Philosophy of Education. Izd. Stereotype. Moscow: Book House "LIBROKOM", 2013. 256 p.
3. Bomar F. Implied Knowledge. Intuition versus uncertainty / Per. from english. X. : edition of "Humanitarian Center" / P. K. Vlasov, AV Kochengin, 2014. 388 pp.
4. Rebeco T. A. Mental representation as a format for storing information. *Mental representation: dynamics and culture*. Moscow, 1998. P. 25-54.
5. Engelkamp J., Denis M. Multimodal Approach to the Issue of Mental Representations. *Centre d'Études de Psychologie Cognitive*. 1989. Doc No. 65. PP. 1-26.
6. Jackendoff R. Is there a faculty of social cognition? *Noam Chomsky: Critical assessments*. L.; N.Y. : Routledge, 1994. Vol. III. Anthropology. PP. 629-643.
7. Moscovici S. Des representations collectives aux representations sociales. *Les Représentations Sociales*. P., 1989.

Надійшла до редколегії 05.09.18

O. Рубанець, д-р філос. наук, проф.

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна
email: rubanets@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0363-4116

КОГНИТИВНИЙ СКЛАДНИК МЕНТАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Концептуалізовано особливості взаємодії соціальної та ментальної репрезентації, виявлено особливості ментальної реальності, визначено онтологічний статус об'єктів ментальної реальності. Здійснено концептуалізацію взаємозв'язку соціальної та ментальної репрезентацій. Виявлено структуру ієрархії репрезентацій, з'ясовано взаємозв'язок ієрархії репрезентацій зі способом буття об'єктів ментальної реальності, розкрито роль ментальних і соціальних репрезентацій у формуванні ментальної реальності. Виявлено значення ментальних репрезентацій у збереженні автономності особистості як основи демократичного суспільства. Уперше досліджено ментальну реальність на основі взаємозв'язку соціальної та ментальної репрезентацій. З'ясовано особливість онтологічного статусу об'єктів ментальної реальності.

Запропонований розгляд об'єктів ментальної реальності у вигляді ієрархії репрезентацій можна використати для подальшої роботи аналізу ментальних репрезентацій. Дослідження взаємозв'язку соціальних і ментальних репрезентацій буде корисним у соціальних практиках демократичного суспільства.

Ключові слова: ментальна реальність, об'єкти ментальної реальності, ієрархія репрезентацій, соціальні репрезентації, ментальні репрезентації.

A. Рубанець, д-р філос. наук, проф.

Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", Київ, Україна
email: rubanets@gmail.com ORCID: 0000-0003-0363-4116

КОГНИТИВНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕНТАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Концептуализированы особенности взаимодействия социальной и ментальной репрезентации, выявлены особенности ментальной реальности, установлен онтологический статус объектов ментальной реальности. Осуществлена концептуализация взаимосвязи социальной и ментальной репрезентаций. Обнаружена структура иерархии репрезентаций, выяснена взаимосвязь иерархии репрезентаций со способом бытия объектов ментальной реальности, раскрыта роль ментальных и социальных репрезентаций в формировании ментальной реальности. Выявлено значение ментальных репрезентаций в сохранении автономности личности как ос-

новы демократического общества. Впервые исследована ментальная реальность на основе взаимосвязи социальной и ментальной репрезентаций. Выявлена особенность онтологического статуса объектов ментальной реальности.

Предложенное рассмотрение объектов ментальной реальности в виде иерархии репрезентаций может быть использовано при дальнейшей разработке анализа ментальных репрезентаций. Исследование взаимосвязи социальных и ментальных репрезентаций может быть использовано в социальных практиках демократического общества.

Ключевые слова: ментальная реальность, объекты ментальной реальности, иерархия репрезентаций, социальные репрезентации, ментальные репрезентации.

УДК 141.319.8

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-7/12>

В. Сабадуха, канд. філос. наук, доц.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: ukrainian_idea@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9208-2661

ІДЕЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ІМАНУїЛА КАНТА, ФРІДРІХА НІЦШЕ, МАКСА ШЕЛЕРА

Здійснено аналіз поглядів І. Канта, Ф. Ніцше, М. Шелера на проблему особистості в контексті принципу духовної ієрархії, що дозволяє, по-перше, здійснити порівняльний аналіз їхніх поглядів, по-друге, сформулювати основні тези авторської – метафізичної – концепції особистості. Для аналізу проблеми особистості використано методологію знання К. Мангайма та ідеї П. Рікера. Сформульовано основні положення авторської – метафізичної – концепції особистості: виокремлено рівні духовного розвитку людини, сформульовано три виміри розуміння особистості. На основі принципу духовної ієрархії сформульовано авторське розуміння змісту поняття "особистість". Метафізична концепція особистості, з одного боку, відроджує ієрархічний підхід до розуміння людини, а з іншого – формулює новий теоретичний апарат для поглибленого розуміння людини й особистості зокрема.

Запропонована концепція особистості закладає підґрунтя для переосмислення змісту навчально-виховного процесу, ставить на порядок денний дослідження механізмів удосконалення людини й суспільства.

Ключові слова: світогляд, особистість, посередня людина, ієрархія, рівність, мораль.

Актуальність дослідження. Ідея особистості на сьогодні є заідеологізованою й однією із найскладніших: фахівці нараховують десятки дефініцій. Від невідомості змісту цього поняття потерпає не лише філософська антропологія, соціальна філософія, але й громадське життя. Уважаємо, що на кожному етапі розвитку суспільства проблема особистості є ключовою. Усвідомити роль і значення особистості без звернення до історії еволюції цього поняття неможливо. Висунення ідеї особистості на передній план суспільного буття потребує методологічного й соціально-філософського обґрунтування. Проблема особистості досліджувалася в усі історичні епохи, проте сучасна європейська й українська філософія переважно її коментують. Незважаючи на те, що існує надзвичайно велика кількість підходів до розуміння ідеї особистості, утім, є відчуття, що в цій проблемі присутня деяка таїна. Загальним недоліком праць із філософської антропології, психології є те, що означену проблему осмислюють в межах концепту "кожна людина – особистість", який трактує людину особистістю в актуальному аспекті. У філософській літературі білою плямою є той факт, що поняття особистості виконує світоглядні функції, а саме орієнтує людину на певний спосіб життєдіяльності й формує ідеал.

Аналіз останніх досліджень. Існує безліч праць щодо проблеми особистості, проте її аналізують відокремлено від метафізичних і онтологічних умов буття людини. Поза увагою дослідників опинилася проблема впливу онтологічних умов буття на формування змісту поняття "особистість" – це по-перше. По-друге дослідники творчості І. Канта, Ф. Ніцше, М. Шелера не помічають того, що німецькі філософи аналізували особистість в контексті принципу духовної ієрархії, проте як сучасні філософи це роблять з демократичної позиції: кожна людина – особистість, отож не співпадають методологічні позиції Канта, Ніцше, Шелера й сучасних філософів у поглядах на особистість. У результаті ми не маємо адекватних уявлень щодо уявлень німецьких філософів на проблему особистості.

Основна частина. Велика французька революція кардинально змінила соціально-економічну й духовну

ситуацію в європейській спільноті. Пріоритет перейшов до посередньої людини. Остання отримала можливість творити смисли відповідно до свого здорового глузду, але була нездатна їх корелювати з попередніми надбаннями духу. Посередня людина відчувала свою духовну неповноцінність, а тому в неї з'явилася неусвідомлена потреба її подолати. Своєю діяльністю вона не могла цього довести, а тому їй залишався один шлях: проголосити усіх особистостями. Посередня людина заради інтелектуально-психологічної вигоди пішла на викривлення істини, а саме, на заперечення ієрархічного розуміння людської сутності, що утворило об'єктивні умови приймати за особистість тих, хто на даний момент свого життя ще не досяг цього рівня. Так у суспільній свідомості народився концепт "кожна людина – особистість", який є продуктом колективного несвідомого, на основі якого стверджувалося, що кожна людина актуально є особистістю. Цей концепт є світоглядним протестом проти принципу духовної ієрархії і був посередній людині вигідний, бо вона на його основі отримала можливість бути суб'єктом діяльності й маніпулювати свідомістю народних мас.

Розмірковуючи над людською суттю, Кант усвідомив, що вона пов'язана з мораллю, а тому досліджував особистість саме в цьому аспекті. Роздуми філософа над категоричним імперативом – це пошук шляхів духовного *вдосконалення* людини. Особистість постає як результат вивіщення людини над власною природою. На думку Канта, ідея особистості демонструє пересічній людині водночас як власну недосконалість, так і вірець, до якого вона має прагнути. Так, філософ пише: "Ідея особистості, що показує нам піднесений характер нашої природи <...> дозволяє нам разом з тим помічати відсутність відповідності нашої поведінки з цією ідеєю і тим самим знищує самовпевненість..." [3, с. 414–415]. Особистість у Канта – це досконалість, до якої має прагнути людина через моральні та інтелектуальні зусилля, що мусить бути обов'язком й законом. Особистість навчилася керувати тілесними потребами, зробила себе метою й предметом діяльності й спонукається категоричним імперативом. Проте, людина, що не

стала для себе метою власної діяльності, просто існує, бо підкоряється природним законам [3, с. 362]. Цей взаємозв'язок особистості й категоричного імперативу доведено до логічного завершення: моральний закон невід'ємний від особистості [4, с. 98].

Підсумовуючи погляди Канта щодо проблеми особистості, зазначимо, що він використовував поняття особистості виключно до людини, яка піднялася над своєю тілесною природою й прагне духовної досконалості. Особистість – це суб'єкт моральної діяльності, який подолав свою природну необхідність. Отже, роздуми філософа щодо проблеми особистості здійснювалися, по-перше, у межах дуалізму природного й духовного, по-друге, для них притаманний принцип ієрархії. Кант розумів особистість як результат подолання тілесної залежності й сходження до духовної сутності. Конструктивні досягнення німецького філософа щодо ідеї особистості отримали подальший розвиток у творчості Й. Фіхте, Г. Геґеля, Ф. Шеллінга. Утім, в українській філософській думці радянського й пострадянського періоду ці досягнення залишилися неосмисленими. Доказом нашого висновку є те, що дотепер панує переконання, що німецька класична філософія має антиперсоналістичний характер. Причина неадекватного сприйняття – примітивізація духовного життя під "проводом" посередньої людини.

Надбання німецької класичної філософії знайшли подальший розвиток у Ф. Ніцше. На жаль, його творчість до цього часу залишається адекватно незрозумілою. В умовах, коли в Європі домінував демократичний погляд на ідею особистості ("кожна людина – особистість"), він відстоював ієрархічний підхід до розуміння духовної сутності людини. Філософ доводив, що відбулося здрибнення людини [5, с. 194; 6, с. 93], людська спільнота перетворилася на юрбу, бо зникли аристократи духу. Філософа це непокоїть і він ставить собі за мету з'ясувати: "Яку саме людину слід *плекати*, який людський тип має найвищу вартість, найгідніший життя і майбутнього" [7, с. 332]. Ніцше поставив собі надзвичайно високу ціль. (Навіть й сьогодні на початку XXI ст. треба визнати, що ніхто із філософів не наважився сформулювати собі такої мети). Для її реалізації він не знайшов відповідного філософського апарату, а тому змушений був послуговуватися афоризмами й літературними образами. (Для довідки підкреслимо, що афоризми й образи можуть бути адекватно прочитані лише людиною, яка конгеніальна творцю. На жаль, більшість дослідників творчості Ніцше не піднімаються до його рівня, а тому його творчість залишається незрозумілою і, як правило, спотворюється).

У людині Ніцше одночасно бачив творця й створіння. На основі принципу ієрархії філософ виділив три рівня духовного розвитку людини: юрба й аристократи духу, а між ними помістив найнебезпечніший тип, який назвав паразитом. "Найогіднішу тварюку, що траплялася мені серед людей, я назвав паразитом. Вона прагнула не любити, та все ж із любові жити" [8, с. 192–193]. Наведена характеристика повністю збігається з ознаками посередньої людини, яка завжди живе за рахунок інших, а найчастіше за рахунок особистостей: спочатку їх травить, а після їх смерті пропагує їхні здобутки й живе за рахунок цього. Цей тип людини філософ охарактеризував через поняття "функція" й доводив, що в будь-якому суспільстві ця людина зводить свою життєдіяльність до виконання тих чи тих функцій [6, с. 155].

Ф. Ніцше розчарований людиною. Людський натовп не вірить у вищих людей, аристократів духу, тому галасує: "Ми всі рівні!" [8, с. 284], ось воно в образній формі висловлене: "Кожна людина – особистість". З цього

приводу Ніцше скаже: це "безглуздя більшості" [6, с. 93]. Філософ із презирством ставиться до так званого вищого світу. "Воістину, вже краще жити серед самотників та козопасів, аніж серед нашої роззолоченої, облудної, нарум'яненої потлочі, навіть якщо вона й називає себе "вишуканим товариством"" [8, с. 241]. Вищому світові він протиставляє людину, яка підпорядкувала своє життя процесу пізнання, навчилася обмежувати свої матеріальні потреби. Еквівалентом особистості у філософа виступає об'єктивна, шляхетна, аристократична людина, яка відчуває себе змістом [6, с. 155]. Філософ дослідив походження терміна "шляхетна людина". "Ми, правдиві", – так казали про себе шляхетні в Стародавній Греції [6, с. 157]. Шляхетна людина володіє своїми емоціями, почуттями, дотримується моральних норм, критерієм шляхетності є вчинок [6, с. 176], ніколи не принизить себе розмовами про рівність обов'язків і не буде перекидати свою відповідальність на іншого [6, с. 171], бо "*має повагу сама до себе*" [6, с. 176]. Підсумовуючи погляди Ніцше на сутність людини, зазначимо, що концепт "кожна людина – особистість" – це помста посередніх за принцип духовної ієрархії, що існував у людському суспільстві з первісних часів. Це сфабрикований ідеал. Філософ дійсно став сумлінням не лише свого часу, а залишається ним до сьогодні.

Кінець XIX століття й початок XX розвивалися під гаслами демократичного (егалітарного) підходу: "Кожна людина – особистість". (Це засвідчує той факт, що з філософського, психологічного вжитку зникає принцип ієрархії). Епоха Модерну та Постмодерну, прикриваючи колективне несвідоме й повсякденну свідомість вірою в розум, знайшли в цьому концепті філософське узагальнення. Проте це було не обґрунтування на рівні розуму, а з позиції здорового глузду людини маси. На основі цього твердження відстоювалася позиція, що кожна людина, по-перше, має однаково духовну природу, і, по-друге, актуально є особистістю. Це було вульгарне заперечення принципу духовної ієрархії. Концепт "кожна людина – особистість" – це не філософське розуміння сутності людини, а симулякр у формі філософського судження. Усе зло цього концепту полягає в тому, що його тлумачили не в потенційному аспекті, а в актуальному: кожен є особистістю тут і зараз, а не як результат напруженої роботи над собою. У цьому твердженні присутня задоволеність фактично сущим і відмова від будь-яких критеріїв й ідеалів. В умовах цього концепту посередня людина відчувала себе субстанцією буття, утім, вона не змогла цього довести своїм способом життя.

Нездатність посередньої людини до цілісного мислення мала глобальні наслідки, що стало причиною Першої світової війни й державного перевороту в Росії у 1917 р. Ці події змусили частину європейських, українських й російських філософів і психологів переосмислювати світоглядну ситуацію щодо проблеми особистості, що, урешті-решт, призвело до інтелектуальних протестів проти демократичної концепції особистості. На цю концепцію особистості відреагував М. Шелер. Філософ відроджує філософську антропологію й звертає увагу на те, що поняття особистості має вживатися тоді, коли йдеться про певний щабель людського розвитку. Шелер відокремлює психічне життя від персоналістичного (особистісного) [9, с. 10–13]. Свій висновок філософ аргументує так: "Дитина демонструє наявність я, душі, самосвідомості; але цього ще замало аби визнавати її моральною особистістю" [9, с. 13]. На жаль, сучасна філософія й психологія ці поняття продовжують ототожнювати. Результатом цього ототожнення й став концепт "кожна людина – особистість". Свою позицію Шелер обґрунтував тим, що поняття особистості

не вичерпується поняттям розуму, а "поширюється лише на тих людей, котрі безпосередньо опановують своє тіло й почуваються як *господарі* щодо нього" [9, с. 14].

М. Шелер розрізняв поняття "особа" й "особистість". Поняття "особа" філософ пов'язував із дієздатністю й правовою відповідальністю, а поняття "особистість" із моральною відповідальністю. Наприклад, він писав, що правова відповідальність пов'язана зі свідомістю, яка фіксується в понятті дієздатності, утім як моральна – із рефлексією над своїми діями й стосується моральної відповідальності [9, с. 22], отже, філософ осмислює проблему особистості в контексті підходу Канта.

Розвиваючи надбання Канта, Ніцше, Шелера та на основі роздумів К. Тертуліана, апостола Павла, Отця християнської церкви Григорія Богослова щодо розуміння людської сутності, сформулюємо авторську – метафізичну – концепцію особистості. У процесі життєдіяльності індивід може пройти чотири ступені духовного становлення, а може й зупинитися на одному із них.

Перший – плотська людина (1. Кор. 3:3), юрба [8], природна істота [3, с. 362; 10, с. 281], залежна людина, раб нерозвинутих власних потреб. Спонуваннями в цього типу людини є тілесні потреби – стимул. Людина цього рівня розвитку перебуває під тиском природної необхідності й не знає, що таке свобода вибору. Вибір, що не відповідає матеріальним потребам, породжує в неї стрес.

Другий – душевна (1. Кор. 2:14), зовнішня людина [11, с. 223], паразит, потолок [8, с. 241], людина маси, посередня людина. Спонуваннями до діяльності в цього типу людини виступає економічна, політична, правова, моральна, психологічна, світоглядна вигода – мотив. Підкорити свої природні потреби суспільно-значущим цілям неспроможна, утім, здатна відкласти їх на "потім". І перший, і другий типи здатні бути лише суб'єктами часткової діяльності. Сутність й існування в них не співпадають, як не співпадає актуальне й потенційне буття. Індивідів першого й другого рівнів розвитку ще Тертуліан об'єднав однією назвою – старозавітна людина [11, с. 228]. Її сутність до цього часу не змінилася. Як на початку нашої ери, так і зараз цей тип людини переважно зорієнтований на тілесні потреби, а тому органічно нездатний бачити перспективи, отже не спроможний до відповідальної діяльності. Незважаючи на те, що духовний світ індивіда першого й другого рівнів розвитку недосконалий, у них є потенційні можливості піднятися до особистісного буття.

Третій – духовна людина (1. Кор. 2:15), внутрішня людина [11, с. 223], шляхетна, об'єктивна людина [6, с. 99, 109, 171–176; 8, с. 284–295], моральна особистість [9, с. 10–13] – особистість. Спонуваннями виступає інтерес цілого (суспільство, культура, істина). Людина цього рівня розвитку здатна поєднувати у своїй діяльності економічні, правові й політичні аспекти суспільного інтересу. Предметом і продуктом діяльності є розвиток й вдосконалення людини, благо суспільства. (Для довідки зауважимо, що вдосконалення Кант уважав онтологічним поняттям [10, с. 286]). Мислення – тривимірне й охоплює минуле, теперішнє та майбутнє.

Четвертий – геній. Спонуваннями є ідеал – ідея блага, добра й краси. Геній *"творить і породжує"* нове [6, с. 98], *"вписує нові цінності на нові скрижалі"* [8, с. 22]. Предмет і продукт його діяльності – утворення нових парадигм у будь-якій сфері. Особистості й генії здатні бути суб'єктами цілісної діяльності й досягти власної сутності. Актуальний потенціал генія розвивається в напрямі досягнення максимальних потенційних можливостей.

Буття людини на кожному із рівнів досить усталене, рівень від рівня якісно відмінний, а тому перехід можливий лише за певних умов і має характер інтелектуа-

льно-психологічної революції. Усі індивіди, що належать до одного структурного рівня, подібні за своєю суттю, утім, можуть мати несуттєві соціально-психологічні та інтелектуальні відмінності. Пропонована концепція особистості – це відкрите буття, динамічний процес, що розумів ще Г. Богослов [12, с. 473]. Динамічний вимір означає, що людина під впливом власних зусиль може розвиватися, але може й деградувати, якщо не буде до себе вимогливою. У кожній людини є особистісне начало, але під тиском тілесних потреб і зовнішніх обставин воно може залишитися нерозвиненим. Людина здатна досягти рівня особистості, проте може не утриматися на ньому й деградувати до рівня посередньої людини чи навіть до рівня залежної.

Як звести до цілісної системи суперечливі твердження, що, з одного боку, ґрунтуються на визнанні духовної ієрархії ("особистість – принцип буття"), а, з іншого, – на принципі демократії ("кожна людина – особистість")? Здається, що демократичний принцип надає можливість кожній людині бути повноцінним учасником буття. Проте, це поверховий погляд. Насправді, це фраза, на основі якої відбувається маніпулювання людиною. Філософія й практика, з одного боку, мають чітко розмежовувати принципи демократії та ієрархії. На рівні взаємовідносин (екзистенції, існування) мусить діяти демократичний принцип: до кожного слід ставитися як до особистості, що може бути реалізовано, коли пріоритет у суспільстві належатиме особистостям. На рівні діяльності (есенції, сутності) має діяти принцип ієрархії: людина осмислюється й оцінюється з позиції духовної, інтелектуально-психологічної досконалості та рівня розвитку її здібностей.

Принцип ієрархії відірваний від демократичного принципу веде до жорсткої соціально-економічної субординації й спотворює дійсність. Абсолютизація демократичного принципу призводить до примітивізації людини, суспільного життя та панування посередньої людини. Отже, сутність людини не розкривається в демократичній системі координат: "кожна людина – особистість", як не можна її пояснити на основі абсолютизації ієрархічного підходу. Для цілісного розуміння людини треба поєднати обидва підходи. Діалектичну тотожність рівності й ієрархії найбільш точно сформулював Н. Кузанський: рівність – це згорнута ієрархія [13, с. 104].

У процесі дослідження еволюції поняття особистості ми дійшли висновку, що вона супроводжувалася світоглядною боротьбою між ієрархічною й демократичною концепціями [14; 15]. Перша формувалася зусиллями особистості й була націлена на те, щоб людина ставала суб'єктом внутрішньої діяльності й прагнула досконалості, утім, як друга, – під впливом посередньої людини, орієнтувала на те, щоб людина була суб'єктом зовнішньої діяльності. Перехід від ієрархічної концепції ("особистість – принцип буття") до концепту ("кожна людина – особистість") був світоглядною контрреволюцією й привів до пріоритету матеріального. Заперечуючи принцип ієрархії й ієрархічний підхід до розуміння особистості, філософія й психологія створили умови для прийняття за особистостей тих, хто на даний момент свого життя нездатний бути особистістю. Так виникли світоглядні передумови психічних епідемій, екзистенційної порожнечі й антрополого-глобальної катастрофи – реальних проявів апокаліпсису. Церкві виявилось не під силу власними зусиллями реалізовувати пріоритет духовного. Сьогодні пріоритет духовного в релігійній сфері має бути доповнений пріоритетом духовного у світській сфері на основі світоглядного закону "особистість – принцип буття".

За світоглядною боротьбою між ієрархічним і демократичним підходами до розуміння особистості прихована боротьба між особистістю й посередньою людиною за пріоритетне становище в суспільстві. Поняття особистості є своєрідним "світоглядним портретом" панівного в суспільстві типу людини й еволюціонує залежно від співвідношення духовного й матеріального начал у житті людини й суспільства. Світоглядний аналіз проблеми особистості виявив, що сутність людини треба осмислювати в ієрархічно-демократично-динамічній (вертикально-горизонтально-динамічній, ідеально-реально-динамічній, потенційно-актуально-динамічній) системі координат. У демократичній системі діє концепт: "кожна людина – особистість": кожен має сприймати іншого й ставитися до нього як до особистості. Якщо хтось дозволить собі ставитися до іншого не як до особистості, то відразу деградує на нижчий рівень духовного розвитку й життєдіяльності, тобто в інтересах самозбереження досягнутого рівня розвитку людина не повинна дозволити собі знеособлено ставитися до іншого.

Сучасний характер буття висуває високі вимоги до професійних, інтелектуальних і моральних якостей людини. Потреби виживання людства в умовах антропо-глобальної катастрофи детермінують відродження принципу ієрархії й вимагають цінувати людину за здібності, її здатність бути суб'єктом цілісної діяльності. Саме ця здатність бути суб'єктом діяльності в межах цілого покладена в основу змісту поняття особистості.

Епохи Модерну та Постмодерну, що розбудовані на світоглядному принципі "кожна людина – особистість", за своєю суттю не могли закінчитися позитивно. Масштаб матеріальної діяльності став носити глобальний характер, що об'єктивно потребує обмежень. Цей факт змушує філософів переосмислювати метафізичні основи буття людини та в цьому контексті дати визначення особистості. Особистість – це суб'єкт цілісної діяльності, який усвідомлює метафізичні основи буття: пріоритет духовного над матеріальним як на індивідуальному, так і суспільному рівнях, і здатний діяти з позиції інтересів суспільства.

Поняття особистості еволюціонувало залежно від метафізичних основ і онтологічних умов буття людини. В умовах громадянського суспільства XVII – XVIII ст. від особистості вимагалася соціально-економічна активність і дотримання правових норм, що відсувало на другий план духовні основи буття, проте останні не можна відмінити. Після Великої французької революції Кант, відчувачи зростання духовного хаосу, створив свою теорію особистості протилежну концепту "кожна людина – особистість". На жаль, погляди Канта, Фіхте, Гегеля, Шеллінга на проблему особистості пройшли для європейських філософів непоміченими тому, що суспільна й філософська думка були під впливом модерної парадигми "кожна людина – особистість". У Конфуція, Платона, Отців християнської церкви, християнських мислителів, містиків Середньовіччя, класиків німецької філософії червоною стрічкою проходить ідея духовної ієрархії людини. Щодо цієї тенденції А. Шопенгауер зазначив, що це без будь-якого сумніву найважливіша ідея, що може бути у світі, проте вона абсолютно суперечить повсякденній свідомості, а тому важко визнається людиною, утім, у різних формах притаманна християнству, брахманізму, буддизму [16, с. 176]. Щоб довести цю істину до суспільної свідомості, а точніше до свідомості пересічної людини, світові релігії змушені були "усюди одягати її в міфічні форми, ніби поміщати її в сосуд, без якого вона зникла б чи випарувалась. Ось чому істина повинна була всюди приймати форму легенди і, крім того, усякий раз долучатись до історичної

дійсності, до того, що було вже відомо та користувалося визнанням" [16, с. 176]. Осмислення ідеї духовної ієрархії на філософському рівні для народних мас було не під силу. Це залишається й сьогодні надзвичайно складною проблемою. Утім, життя вимагає донесення цієї істини до свідомості людини. Християнство, брахманізм, буддизм робить це, але в алегоричній формі. Завданням філософії, на думку Шопенгауера, є збереження цієї істини в чистому вигляді. На жаль, цей заповіт модерна й постмодерна філософія не виконала. Ця ідея була не просто забута, а знищена концептом "кожна людина – особистість", що викликає в Ніцше протест і він змушений у відповідь сказати, що ідея духовної ієрархії є втіленням справедливості [8, с. 125].

Висновки. Ієрархічний підхід до розуміння людини безслідно не зник: він розвивався в різних формах. Зі зміною онтологічних умов буття з'являються підстави для переосмислення демократичної концепції особистості. Філософська думка лише сьогодні доходить до значущості закону: "Особистість – принцип буття". Ієрархічна й демократична концепції особистості є протилежними, але на основі філософії Кузанського (протилежності мають об'єднуватися) їх слід синтезувати. Ієрархічний та демократичний принципи не заперечують, а доповнюють один одного. Здійснити координацію цих принципів посередня людина не здатна. Це може реалізувати лише особистість. Метафізична концепція особистості не відкидає чинні у філософській антропології, психології концепції особистості, але синтезує їх на основі принципу доповнювальності, розкриває перед людиною перспективи духовного розвитку й ставить на порядок денний дослідження механізмів вдосконалення людини та суспільства.

Список літератури / References:

1. Mannheim K. Ideal and utopia. K. : Spirit and Letter, 2008. 370 p.
2. Ricker P. Himself as Another. K. : Spirit and Letter, 2002. 458 p.
3. Kant I. Criticism of practical reason. 1788. *Works in six volumes*. Vol. 4. Part 1. M. : Thought, 1965. PP. 311–505.
4. Kant I. Religion within the limits of reason only. *Treatises and letters*. M. : Thought, 1980. PP. 78–278.
5. Nietzsche F. Genealogy of morality. On the other side of good and evil. *Genealogy of morality / Translated by G. A. Onyshko*. Lviv : Chronicle, 2002. P. 185-319.
6. Nietzsche F. On the other side of good and evil. On the other side of good and evil. *Genealogy of morality / Translated by A. Onyshko*. Lviv : Chronicle, 2002. PP. 7–184.
7. Nietzsche F. The Need for Power. So Zarathustra said; The Need for the Power / Translated by A. Onyshka, P. Tarashchuk. K. : Basics, 1993. PP. 330-414.
8. Nietzsche F. So said Zarathustra. So Zarathustra said; The Need for the Power / Translated by A. Onyshka, P. Tarashchuk. K. : Basics, 1993. PP. 8-326.
9. Scheler M. The essence of moral personality. *Modern foreign philosophy. Currents and directions. Textbook: Educational manual / Compilers V. V. Lyakh, V. S. Pazenok*. K. : Wackler, 1996. PP. 10-30.
10. Kant I. Prolegomena to all future metaphysics, which may appear as a science. 1783. *Works in six volumes*. Vol. 4. Part 1. M.: Thought, 1965. P. 67–310.
11. Тертуліан К. О воскресении плоти. *Избранные сочинения*. М. : Прогресс, 1994. С. 188–248.
12. Theologian Gregory Word 31. On theology of the fifth, the Holy Spirit. *Theologian Gregory. Creation*. K. : Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate, 2010. Vol. 1. Book. 1. PP. 465-485.
13. Kuzansky N. About academic ignorance. *Works in 2 volumes*. Vol. 1. M. : Thought, 1979. PP. 47–184.
14. Sabadugha V. O. World-wide struggle around the problem of personality in the German classical philosophy. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Philosophy. Politology*. 2015. Vol. 119, No. 1. PP. 48-52.
15. Sabadukha V. O. The problem of personality in the empirical and rationalist philosophy of the XVII century. *Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko*. Vol. 72, No. 6. Zhytomyr : Publishing house ZHDU them. I. Franca, 2013. PP. 42-47.
16. Schopenhauer A. Ideas of ethics. *Selected Works*. M. : Enlightenment, 1992. PP. 133–188.

V. Sabadukha, PhD. In Philosophy
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, department of social sciences, Kyiv, Ukraine
e-mail: ukrainian_idea@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9208-2661

THE IDEA OF PERSONALITY IN PHILOSOPHY OF IMMANUEL KANT, FRIEDRICH NIETZSCHE, MAX SCHELER

The purpose of the article is to analyze the views of I. Kant, F. Nietzsche, and M. Scheler on the problem of personality in the context of the principle of spiritual hierarchy. To do this we need to solve the following problems: first, to make a comparative analysis of their views; and second, to formulate the main theses of the author's metaphysical concept of personality. To analyze the problem of personality, the methodology of knowledge of K. Mannheim and the ideas of P. Ricker have been applied. On the basis of the principle of the spiritual hierarchy, the author's understanding of the meaning of the concept of "personality" is formulated. The metaphysical concept of personality, revives the hierarchical approach to the understanding of a person, on the one hand, and, formulates a new theoretical apparatus for the enhanced understanding of a person and personality in particular, on the other hand.

The proposed concept of personality lays the foundations for rethinking the content of the educational process, places on the agenda the study of mechanisms for the perfection of man and society.

Keywords: outlook, personality, mediocre man, the hierarchy, equality, morality.

В. Сабадуха, канд. филос. наук, доц.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, Киев, Украина
e-mail: ukrainian_idea@ukr.net, ORCID: 0000-0001-9208-2661

ИДЕЯ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФИИ ИММАНУИЛА КАНТА, ФРИДРИХА НИЦШЕ, МАКСА ШЕЛЛЕРА

Представлен анализ взглядов И. Канта, Ф. Ницше, М. Шелера на проблему личности в контексте принципа духовной иерархии, что позволяет, во-первых, осуществить сравнительный анализ их взглядов; во-вторых, сформулировать основные положения авторской – метафизической – концепции личности. Для анализа проблемы личности использована методология знания К. Маннгейма и идеи П. Рикера. Сформулированы основные положения авторской – метафизической – концепции личности: выделены уровни духовного развития человека; сформулированы три подхода к пониманию человека. На основе принципа духовной иерархии сформулировано авторское понимание содержания понятия "личность". Метафизическая концепция личности, с одной стороны, возрождает иерархический подход к пониманию человека, а с другой – формирует новый теоретический аппарат для углубленного осмысления человека и личности.

Предложенная концепция личности закладывает основу для переосмысления содержания учебно-воспитательного процесса, актуализирует исследование механизмов совершенствования человека и общества.

Ключевые слова: мировоззрение, личность, средний человек, иерархия, равенство, мораль.

UDC 1:378.048.2

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-8/12>

T. Sobol, Candidate of Philosophical Science, Research Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
e-mail: tanyasobol@bigmir.net

COMPETENCE APPROACH IN THE FORMATION OF EDUCATIONAL PROGRAMS (IN THE EXAMPLE OF THE PHD PROGRAM IN PHILOSOPHY)

This article discusses the main positions and orientations of the European approach to education and the Ukrainian realities of their implementation. The PhD program in philosophy and the main "competence" requirements of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions are analyzed. The importance of forming general and professional competences in philosophy is emphasized not only for the formation of a professional scientist, but also for a highly developed person who is able to study during whole his or her life and easily overcome the social challenges of our time.

Key words: education, philosophical education, general and professional competences, educational PhD program in philosophy, competence approach.

The educational sphere was and remains one of the most important areas of social development. It provides the society with highly skilled specialists and contributes to its development and improvement. Therefore the quality of modern education is so important and for one country and for the entire public space. The quality of education meets certain requirements of society and therefore it is dynamic and volatile. The modern paradigm of education, meeting the challenges of a changing society, forms the ideal of an individual who is capable of making decisions independently and adapting to new social demands. For the formation of such a full-fledged personality, we need to change the direction of our education from the standpoint of "education for all life" to "education during the whole life". Moreover, only this position allows you to constantly improve your skills and develop new knowledge that will allow to solve various problems. The problems of contemporary philosophical education are detailed in the monograph "Methodological Bases of Modernization of Philosophical and Political Education and Science of Ukraine" [4].

Such an approach was followed by such well-known scholars as A. Bazhenov and L.E. Pelevin, who believe that education during the whole life at the state level should take into account the present realities and provides some protection for pupils and students. M.V. Clarin, in the theory and practice of lifelong education emphasizes the education of adults beyond the framework of basic education, that allows a specialist to increase his or her own qualifications in the process of adaptation to constantly changing social and production conditions. O.V. Gluzman considers that core of development of education during all life is a competent approach to learning that covers the motivational, value, social and behavioral components and helps in the formation of the ones own worldview [1].

Therefore, the purpose of this article is to analyze the competence approach as a methodology for the formation of new educational programs. The object is the general and professional competence basis for creating new educational programs. The subject is competent PhD programs in philosophy.

So this article has several tasks: to highlight the international guidelines for modern education; to explain the term "competence" in accordance with the European vision of this concept; the disclosure of basic national normative documents on the procedure for the preparation of applicants for higher education in the degree of doctor of philosophy and doctor of sciences in higher educational institutions; analysis of professional and general competences of the PhD program in philosophy.

Taking into account the modern social development, the demand to reform education in Ukraine has become necessary. The education should be adapted to the new conditions as much as possible, should be made relevant and effective in accomplishing such tasks as: providing citizens of Ukraine with the opportunity to realize the constitutional right to acquire professional qualifications in accordance with their vocations and abilities, retraining and improve the qualifications; meeting the current and future needs of the country in skilled and competitive workers, employees, scientists; promoting the state policy of population employment in the conditions of an unstable market economy. According to researchers of philosophical education Rudenko S., Sobolievskiy Y., Tytarenko V. the task of philosophical education is to demonstrate that: "main question of science: "what is this?" is supplemented by the question: "what does this mean?" [5]. An international UNESCO commission was convened for the change of priorities in education. It formed the following guidelines for modern education:

1. to teach learning and using knowledge, that is, to acquire education during the whole life, to work in its narrow area with rather broad general knowledge;

2. to teach doing business, not only using standard skills, but more widely, to learn in the framework of both formal and informal social experience to cope with different situations and work in a team.

3. to teach living together, developing and understanding other people and their aspirations for independence (by performing joint projects and learning to resolve conflicts), strengthening pluralism, mutual understanding and peace;

4. to teach being yourself, that is, to develop more of the personality and ability to act with greater independence, guided by his own judgments and personal responsibility. Education should not ignore any aspect of human potential: memory, intelligence, sense of beauty, physical ability and communication skills [3].

These positions are the main ones in the competent approach to education and whole European education is based on them.

In the European Tuning project, which has been developed to determine the path to the improvement of the European educational system and the adjustment of educational structures in Europe, competences represent a dynamic combination of knowledge, understanding (theoretical knowledge of a particular industry, ability to know and understand), skills, abilities (knowledge, how to act: the practical and operative application of knowledge in specific situations), attitudes and relationships (values as an integral part of the way of perception and life with others in the social context) and are divided into special (professional) and general competencies [9].

Promoting the formation of competences is the main task of the educational process and education. According to the Tuning project, the learning outcomes indicate the level of competence that was received by the one who studied. Learning outcomes are formulated by the

teaching staff, usually on the basis of data obtained from internal and external stakeholders (employers, students, teachers, researchers ...).

Taking into account the peculiarities of the European system of education, on March 23, 2016, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Decree of the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions (Scientific Institutions), which determines the mechanism for training applicants for higher education in the educational and scientific levels of higher education.

According to the Decree of the Cabinet of Ministers, the educational and scientific program of postgraduate studies (adjunctures) of a higher educational establishment (scientific institution) must include not less than four components, which include the acquisition of postgraduate (adjutant) of such competences in accordance with the National Qualifications Framework [7]:

1. obtaining deep knowledge in the specialty (group of specialties). According to it the graduate student (adjunct) should conduct his or her own research, mastering of the basic concepts, a conscious understanding of theoretical and practical problems, the history of development and the current state of scientific knowledge in the chosen specialty, to know and practical apply terminology of his or her own scientific direction (1);

2. mastering of general scientific competencies aimed at forming a systemic scientific outlook, professional ethics and general cultural outlook (2);

3. acquiring the universal researcher skills, which include the ability to present orally and in writing the results of one's own scientific research in the Ukrainian language, apply modern information technologies in scientific activity, organize and conduct training sessions, manage scientific projects and / or make proposals for the financing of scientific research, registration intellectual property rights (3);

4. Obtaining the linguistic competencies sufficient to present and discuss the results of their scientific work in a foreign language (in English or another one according to the specifics of the specialty) in oral and written form, as well as for a complete understanding of foreign scientific texts in the corresponding specialty [7] (4).

These requirements were fully taken into account when were formed the program competencies of the Philosophy Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Program competencies are the most important competencies that determine the specifics and are included in the program profile [2]. They include general and professional competencies. General competencies (GC) is a system of intellectual, psychological, moral and active specialist positions that reflect the level of acquired knowledge, skills, experience, information saturation and other properties in the wide field of social activity [8].

Professional (special) competencies are research competencies that characterize the knowledge and skills, the specifics of the educational program and the qualifications of the graduate, provide the individuality of each educational program.

In the PhD in Philosophy program [6] is assumed that the graduate student will acquire such general competencies that can be attributed to one of the four compulsory components of the educational and scientific programs of the graduate school of higher education institutions approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Schematically belonging to one or another component of the educational and scientific program can be identified with numbers (1) – profound knowledge in the

specialty, (2) – general scientific competence, (3) – universal skills of the researcher, (4) – language competencies. Considering this, we have the following 'picture' of the general competences (GC) of the educational and scientific program for the preparation of PhD students at Taras Shevchenko National University of Kyiv, specialty 033 – philosophy:

- (GC-1) possession of the most advanced conceptual and methodological knowledge in the field of research and professional activities and on the boundary of subject areas (1);
- (GC-2) the ability to critical thinking, the ability to apply critical thinking to the analysis of the results of his or her own scientific research, his or her scientific novelty, theoretical and practical value (1);
- (GC-3) possession of critical analysis and assessment in a situation of synthesis of new and complex ideas (2);
- (GC-4) skills of using the latest information and communication technologies for the organization and implementation of the cognitive process (3);
- (GC-5) the ability to search, process and analyze various data from different sources in the context of creating an information base for the research process (1);
- (GC-6) the ability to generate new ideas (creativity), use the most up-to-date methodological approaches in complementarity (2);
- (GC-7) linguistic and communicative ability to work in the international scientific space, making full use of its resources for the formation of its scientific position, for scientific cooperation, as well as for the promotion of postgraduate student's research projects (4);
- (GC-8) the ability to practice the foreign language in scientific work, pedagogical and innovative activity (4);
- (GC-9) organizational and leadership ability to develop and manage scientific projects that require a complex level of cooperation between scientists in one industry and adjacent (3);
- (GC-10) the ability to identify, put and solve problems, systematically and consistently forming a scientific study of a high level of abstraction and complexity (1);
- (GC-11) the ability to communicate with experts from other fields for the formation and support of interdisciplinary scientists' interaction (3);
- (GC-12) the ability to work autonomously, based on constant self-development and self-improvement (1);
- (GC-13) the ability to participate in the organization of the scientific and pedagogical work of the profile department, to know and understand the principles of the profile department organization (division of functional duties, distribution of pedagogical load, place of the department in the system of research work of the faculty and university) (1);
- (GC-14) to be the responsible subject of the scientific community, to comply with the requirements of the ethos of science and the scientific community, its ethical rules and norms, to share its values and goals, and to transfer in the process of pedagogical practice to others (2);
- (GC-15) the ability to act socially and civic consciously, presenting in his or her activities and results for the general community the social science institute and humanistic values in general (3);

The professional competences (PC) of the educational and scientific program of preparation PhD programs in postgraduate study at Taras Shevchenko National

University of Kyiv in specialty 033 – Philosophy, as well as general ones, can also be divided into four groups:

The first is the profound knowledge of philosophy and the ability to conduct their own philosophical research. It includes such philosophical competencies as knowledge of the essence, specific features, properties and criteria of new scientific knowledge in the field of theoretical and practical philosophy; the ability to formulate the general methodological base of postgraduate student's scientific research from new research positions (PC-1); the ability to effectively use modern methodology of scientific knowledge and the latest methods of scientific research in the field of theoretical and practical philosophy (PC-4); the ability to practically apply modern philosophical knowledge in the process of performing postgraduate student's scientific research (PC-5); ability to initiate, organize and conduct comprehensive theoretical and experimental research (PC-6); have knowledge of philosophical traditions, use them in the pedagogical process (PC-15).

The second is the development and application of philosophical competences that manifest themselves in the knowledge of the specifics of the pedagogical process in the field of philosophical sciences (PC-14); practical skills in the methodical organization of the pedagogical process with the obligatory consideration of the specifics of philosophical knowledge (PC-17); the ability to use the specifics of philosophical knowledge for self-reflection and self-perfection (PC-18); the ability to work within the modern (post-classical) type of scientific rationality (PC-19).

The third is acquiring the ability to present in oral and written form the results of postgraduate student's scientific research in Ukrainian, apply modern information technologies in scientific activities, organize and conduct training sessions, manage scientific projects. This group includes the learning of such special competencies as the ability to participate in multidisciplinary projects of complex scientific research of complex systems (PC-3); ability to organize and conduct scientific discourse on the basis of philosophical knowledge of its nature, purpose and meaning (PC-12); the ability to participate in the organization of scientific and pedagogical work of the profile department (PC-16); knowledge of the specifics of the pedagogical process in the field of philosophical sciences (PC-14); the ability of practical use of information technology in organizing and conducting philosophical scientific events (conferences, scientific seminars, workshops, etc.) and presentation of the research (PC-10); the basis and specifics knowledges of the management of the research work of the philosophical faculty (PC-11).

The fourth is the acquisition of language competences sufficient for presentation and discussion of the results of postgraduate student's scientific work in a foreign language in oral and written form. This group includes the following competencies: the ability of written and oral possession of a philosophical foreign language (PC-7); the ability to write with a philosophical foreign language in accordance with a specific style with knowledge of special terminology (PC-8); the ability to orally use the philosophical foreign language in scientific and innovative activities orally (oral speech at a conference, use of a foreign language in business negotiations on the commercialization of scientific research results (PC-9)), etc..

The analysis of the PhD program in the Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv showed that it fully corresponds to the "competent" guidelines of modern education, developed by the UNESCO International Commission and the Decree of the procedure

for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions (Scientific Institutions), which determines the mechanism of preparation of higher education graduates at the third educational and scientific levels of higher education in our country. According to these documents graduates should be able to use their own knowledge and critical thinking, to be able to work in a team to organize and conduct joint projects, to be independent and to develop their personal qualities, to have their own outlook and to be able to effectively use their knowledge of philosophy for the conduct of philosophical research, presentations of its results both in Ukraine and in the international arena. The competency will be needed by any specialist in the professional field, as well as in solving any problems at the household level and will help graduates to become competitive employees.

Список використаних джерел:

1. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості / О. В. Глузман // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 2. – С. 51–61.
2. Захарченко В. М. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / В. М. Захарченко, В. І. Луговий, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова. – К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2014. – 120 с.
3. Иванова Е. О. Тенденции развития образования в условиях информационного общества / Е. О. Иванова // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 2–15. – С. 12–14.
4. Методологічні засади модернізації філософської та політологічної освіти і науки України: монографія / С. В. Руденко, В. Ю. Вілков, Н. В. Ярмолицька, Я. А. Соболевський; за наук. ред. А. Є. Конверського, С. В. Руденка. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2017. – 175 с.
5. Руденко С. В. Космологія в філософській освіті України: історія та сучасний стан / С. В. Руденко, Я. А. Соболевський, В. А. Титаренко // Філософія та космологія. – 2018. – № 20. – С. 128–137.
6. Освітньо-наукова програма підготовки докторів філософії в аспірантурі Київського національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю 033 – філософія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/ONP_26_06_2017/Освітньо-наукова%20програма_Філософія.pdf (дата звернення: 13.01.2018)
7. Постанова про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. N 261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF> (дата звернення: 05.02.2018)

льких закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. N 261 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF> (дата звернення: 05.02.2018)

8. Скакун О. Ф., Овчаренко Н. І. Юридична деонтологія: підручн. / О. Ф. Скакун, Н. І. Овчаренко – Х.: Основа, 1999. – 280 с.

9. Tuning Educational Structures in Europe [Electronic resource]. – Access mode: http://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUII_Final-Report_EN.pdf (last access: 05.02.18).

References

1. Gluzman O. V. Basic competencies: essence and meaning in the life success of an individual. *Pedagogy and Psychology*. 2009. No. 2. PP. 51-61.
2. Zakharchenko V. M. Development of educational programs. Methodical recommendations / V. M. Zakharchenko, V. I. Lugovoi, Yu. M. Rashkevich, Zh. V. Talanova / Ed. VG Flint. K.: SE "Priority Research Center", 2014. 120 p.
3. Ivanova E. O. Trends in the development of education in the conditions of the information society. *Yaroslavl Pedagogical Messenger*. 2011. № 2–15. PP. 12-14.
4. Methodological principles of modernization of philosophical and political science education and science of Ukraine: monograph / S. V. Rudenko, V. Yu. Vilkov, N. V. Yarmolitskaya, Ya. A. Sobolevsky; for sciences Ed. acad. A. Ye. Converse, Dr. philos. Sciences of S. V. Rudenko. – K.: "Kyiv University", 2017. – 175 p.
5. Rudenko, S., Sobolevskyi, Y., Tytarenko, V., 2018. Cosmology in the Philosophical Education of Ukraine: History and Modern Condition. *Philosophy and Cosmology*. Volume 20: 128-137.
6. Educational and scientific program of preparation of doctors of philosophy in graduate school of Kyiv National Taras Shevchenko University in specialty 033 – Philosophy – URL: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/ONP_26_06_2017/Language-academic%20program_philosophy.pdf (application date: 13.01.2018).
7. Resolution on approval of the Procedure of training of applicants for higher education in the degree of doctor of philosophy and doctor of sciences in higher educational establishments (scientific institutions), approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 23, 2016, No. 261 [Electronic resource]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF> – (application Date: 05.02.2018).
8. Skakun O. F., Ovcharenko N. I. Legal deontology: [Tutorial]. Kh. Osнова, 1999. 280 p.
9. Tuning Educational Structures in Europe. URL: http://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUII_Final-Report_EN.pdf (last access: 05.02.18).

Надійшла до редколегії 04.09.18

Т. Соболевський, канд. філос. наук, мол. наук. співроб.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
e-mail: tanyasobol@bigmir.net

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ (НА ПРИКЛАДІ ПРОГРАМИ PhD У ФІЛОСОФІЇ)

Розглянуто головні позиції та орієнтації європейського підходу до освіти та українські реалії їх втілення. Аналізуються PhD програма з філософії та основні "компетентнісні" вимоги постанови Кабінету міністрів про порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах. Доводиться важливість формування загальних та фахових компетентностей з філософії не лише для формування професіонала-науковця, але й високорозвинутої особистості, яка здатна навчатися протягом всього життя і легко долати суспільні виклики нашого часу.

Ключові слова: Освіта, філософська освіта, загальні та фахові компетентності, освітня PhD програма з філософії, компетентнісний підхід.

Т. Соболевський, канд. филос. наук, мл. науч. сотр.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина
e-mail: tanyasobol@bigmir.net

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ (НА ПРИМЕРЕ ПРОГРАММЫ PhD В ФИЛОСОФИИ)

Рассматриваются основные позиции и ориентации европейского подхода к образованию и украинские реалии их воплощения. Анализируются PhD программа по философии и основные "компетентностные" требования постановления Кабинета министров о порядке подготовки соискателей высшего образования степени доктора философии и доктора наук в высших учебных заведениях. Доказывается важность формирования общих и профессиональных компетенций по философии не только для формирования профессионала-ученого, но и высокообразованной личности, способной учиться в течение всей жизни и легко преодолевать общественные вызовы нашего времени.

Ключевые слова: Образование, философское образование, общие и профессиональные компетентности, образовательная PhD программа по философии, компетентностный подход.

UDC 1(091) "04/14" WILLIAM OCKHAM
DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-9/12>

T. Trush, Doctor of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
email: tv73trush@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7382-0876

POLITICAL PHILOSOPHY OF WILLIAM OF OCKHAM

The purpose article will deal with the works by William of Ockham, an English scholastic philosopher Franciscan. Interconnection of the thinker's philosophical views with his political judgments is highlighted. The tasks and duties of the Church and the state are defined. The results of this study have been developed and introduced into the educational process of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. This is a discipline "History of Philosophy" in "Political Science". The results of the article give an opportunity to broaden and deepen theoretical knowledge of students in the field of historical and philosophical science of the Middle Ages.

This article deals directly with William of Ockham's political thought. The influence of Ockham's philosophical opinions on political views is also shown. The political illness of papacy plenitudo potestatis and the possibilities of solving it is clarified. As Ockham's authorial position in solving political issues is far from perfect, the article shows the progress in solving Marsilius of Padua's political issues.

The obtained results allow stating that such studies give a possibility to deepen the theoretical knowledge of the students "political science" and "public service" at the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Key words: philosophy, Middle Ages, William of Ockham, "plenitudo potestatis", mind, Church, state, law.

Introduction. "The English Franciscan, William of Ockham (c. 1285-1349), was one of the most important thinkers of the later middle ages. Summoned to Avignon in 1324 to answer charges of heresy, Ockham became convinced that Pope John XXII was himself a heretic in denying the complete poverty of Christ and the apostles and a tyrant in claiming supremacy over the Roman empire... Ockham's political writings were a result of these personal convictions, but also include systematic discourses on the basis and functions of spiritual and secular power as well as exhaustive discussions of Franciscan poverty and the general problem of papal heresy. Ockham emerges in this study as a man deeply committed to natural and Christian human rights, who found these fundamental values so seriously menaced in his time that their survival could be assured only by radical, even revolutionary, personal action and by a basic reworking of traditional political thought" [1, p. 271].

In the first half of the XIV century William of Ockham took part in debates of the Church and countries of Western Europe. In 1324 he was summoned to the court of papal curia in Avignon to answer the question about correspondence of his theological and philosophical works concerning the question of faith. Here charges of heresy come up. Pope John XXII demands explanations, having a list of suspicious quotation by Ockham, which was made by Oxford University chancellor. After three years' work of the commission appointed by the Pope, 7 points were announced heretical, 37 – false and 4 were called dangerous. By that time William of Ockham hadn't written anything on political issues. After that an "Invincible Doctor", as Ockham was called, takes up political philosophy. Dialogues I and II were written in Avignon. Later "Eight Questions on the Power of the Pope" (1340-41), "The Work of Ninety Days" (1332-34), "Letter to the Friars Mino" (1334), "Short Discourse" (1341-42) were created when Ockham was under the protection of the Emperor Ludwig of Bavaria in Munich.

Such experience led him to two conclusions: firstly, the philosophers were unable to define the limits of natural mind; secondly, papacy can't perceive the limits of its power.

The thing is that Christian philosophers raised God to something philosophically recognizable. But from Ockham's point of view, God isn't philosophically recognizable. Ockham thinks that theology isn't able to indicate the limits of philosophy when philosophers forget about them. The thinker believes that philosophers – Christians can create

philosophy which will know its limits. For this reason they have to acknowledge divine omnipotence. When the limits of natural mind will be set up, then the differences between philosophy and theology will become clear and understandable. For Ockham God the Creator belongs exceptionally to theology. God, according to William isn't a common topic of philosophy and theology. Philosophers and theologians have different point of view and use various methods of learning. Exactly such thoughts found their reflection in his political philosophy.

Presentation of the main research. Ockham believes that it is important to define strict limits of power both inside the Church and the state. So he tries to set the limits of papal power. We know that the Pope was the highest authority, who resolves the questions of the truth of faith. But the Pope may be a heretic as well. Moreover, the post can't secure the Pope against mistakes and sins and also from heresy. The Pope can be sinful like any other ordinary person. But the Pope, having such post, sins harder, more seriously and destructively than any other Christian. How to behave in such situation? Who will decide whether the Pope has become a heretic? Ockham reckons that there should be a theological expert appraisal. Because the Pope himself can't resolve this question. Under a theological expert appraisal the philosopher means professional university theologians. Actually, Ockham advocates a transfer of power from the Church to Universities. He tries to create a new church structure which is above the Pope, but officially he didn't want to recognize that. Professional theologians are University lecturers (they could not hold church posts). Thus, a theological expert appraisal is: firstly – professionals and secondly these professionals could resolve theological questions in public. Thirdly, the Pope didn't have a right to appoint masters at Universities (Universities had their own autonomy) they were independent of the Pope.

A theological expert appraisal is very important as it broadens freedom of an individual and sets a limit on the Pope's power. It gives an individual a possibility to feel freedom inside the Church. Because not priesthood has to have the supreme authority over the Church activity, but knowledge, Ockham thinks. Theological scholarship gives a high degree of freedom against any coercive power, both state and church. It gives a Christian a chance to defend himself from despotic power of church authority. The task of the Church, from William of Ockham's point of view, is in preserving rights and liberties via knowledge.

Which form of church rule is the best? Ironically, resolving this question, Ockham turns to Aristotle's thoughts, especially to his political philosophy. At that time plenitudo potestatis was the best form of church rule. Plenitudo potestatis was the Pope's power, as the sole source of spiritual and secular life. The question arises: can plenitudo potestatis be the best form of rule of the Church? Under such form of rule the Pope is the owner, the tsar and the Church subjects are slaves. Please note that they are the Pope's slaves, not God's. The Pope therefore is the vicegerent of God on earth, i. e. the Pope actually replaces God in this life. Thus, the actual substitution of Christian doctrine takes place. The Pope transforms into God.

It is interesting that on the one hand William of Ockham opposes plenitudo potestatis, and on the other hand he even makes an argument for the support of plenitudo potestatis. The more developed society, the more perfect the form of submission of the members of this society. Therefore, slavery is the most perfect form of submission from Ockham's point of view. So, the highest order requires a single perfect master. It must be the Pope, believing Christians must be slaves.

But Ockham has an argument against plenitudo potestatis. Ockham again holds to Aristotle's thoughts. For Great Stagier the best form of rule exists for the common benefit, and not for the personal benefit of a ruler. If all benefits were for a ruler, it would be tyranny. But before that we wrote that plenitudo potestatis is slavery. Thus, plenitudo potestatis isn't the best form of rule. It doesn't serve the common benefit. Therefore plenitudo potestatis can't be the best form of church rule. But for William of Ockham the Church is the best social system. What about the subjects, then? Ockham thinks they should be treated as equal to the Pope. Such rule will be better than to rule slaves. So, the Church power doesn't have to treat Christians like slaves. Plenitudo potestatis can't be the best form of church rule.

What is the task of the Church, then? The Church has to serve for common benefit, protecting freedom of every Christian. And plenitudo potestatis is aimed at enslavement of Christians. Such form of the Pope's church rule eventually leads to tyranny.

As Christians strive for perfection following the commandment of Christ, the best form of church rule has to give the subjects the utmost possible extent of freedom. Ockham suggests replacing the Pope's power (plenitudo potestatis) with power of aristocracy. The latter are a small number of patriarchs. In this case Christians have a right to change church rule. Because papal power is of human origin and that is why it has a lot of defects. If the purpose of church rule is the common benefit and monarchy of the Pope doesn't serve the common benefit any longer, Christians can freely change monarchical church rule to aristocratic one. That is, for Ockham freedom of Christians is important. If Christians under papal rule turned into the Pope's slaves, they have a right to change the form of rule. Instead of plenitudo potestatis the philosopher proclaims church aristocracy, that must protect freedom of every Christian. It is clear, that the Pope could hardly have liked such thoughts of William of Ockham. In that way the Pope would be controlled and lose his individual power.

What does Ockham say about the best secular form of rule? Which relations should be established between the Church and the state? Can the Church claim absolute power? In Dialogue III Ockham thinks that monarchy is the best form of secular rule. Interestingly, the philosopher

thinks that a ruler doesn't have to obey the laws which he himself has passed. A state is an absolutely legal association of people after the Fall. The main function of the rule is to avoid violence. The earthly peace has to be made in the state by restraining evil. And any way to achieve this goal will be acceptable for the Emperor. Because only the Emperor is able to cope with this task via individual power. From the philosopher's point of view it is impossible to achieve a high extent of freedom in political life. It is possible to achieve freedom only by refusing to be a citizen of the state and using its protection.

For reasons of Ockham it follows that the Church and the state have their own rights and freedoms. The state and the Church are separated: a secular state follows the positive law and the Church follows the gospel one. A state governs people – citizens, and the Church governs believing Christians.

The Pope is free from the coercive power of the Emperor and laymen until he falls into heresy. The Emperor, in turn, is free from coercive power of the Pope and the Church, until he becomes a heretic. If he becomes a heretic, he automatically becomes incapable. In his political philosophy Ockham opposes relations between the Church and the state. Because the Church and the state have different tasks. A Christian can renounce to be a citizen of a state but he cannot but belong to the Church.

Ockham belonged to the Franciscan Order. "The Franciscan Order at this time was divided into two parties, which came to be known as the "Conventuals" and the "Spirituals" (or "zealots"). The Spirituals, among whom were Ockham, Michael of Cesena, and the other exiles who joined them in fleeing Avignon, tried to preserve the original ideal of austere poverty practiced and advocated by St. Francis himself (c. 1181-1226)" [2, p. 303].

It was the problem which the philosopher tried to solve. William of Ockham called for confiscation of the Church property as the property can only be in possession of a ruler. Ockham's political philosophy generated by debates between Franciscans and Pope John XXII about what gospel poverty is? The solution of the issue about gospel poverty makes Ockham turn to the definition of the natural law.

Ockham gives "the natural law" three meanings. In the *first* meaning the natural law appears absolute and unconditional. It works for each and every individual. Ockham thinks that the natural law is a part of the law of God. In this sense from Ockham's point of view philosophy and theology are inseparable in terms of law and morality. Since those moral values given in the Revelation are also recognizable in the sphere of philosophy.

In the *second* meaning the natural law appears neither absolute nor unconditional. It works only for pure individuals, for those who are in an innocent state, before the Fall. There is no private property for a person in this state. In this state property is common. And private property is a sin.

In the *third* meaning the natural law is a foundation of human laws after the Fall. In this state a person has a right for private property. The latter is protected by state laws. In this sense, the natural law is limited by the earthly world. Just for the protection of private property a person creates a state and laws which will protect it. Actually, in this case Ockham follows the thoughts by Augustine of Hippo. The latter considered a sin to be a foundation to create a state. For Augustine a state appeared when some begin to govern others, i. e. this state of submission for the thinker is slavery. Ockham thinks that Christians can live beyond a

political life is not necessary. A Christian can renounce private property and refuse from protection of state laws, gaining accordingly freedom.

Such consideration of the natural law in the three meanings provides an interesting solution of the problem, which Augustine once raised in his writing "About the City of God". For Augustine Christians are true citizens because they believe in and respect true God. But then a question arises: how can they be citizens and not be companions in sin (private property, governing one another...)? Ockham resolves this question by refusing to obey the state. Thus a Christian gains freedom.

To some extent, Ockham presents power of the Church over the state, because a person can gain freedom only in the Church. The way to this is the replacement of the Pope's comprehensive plenitudo potestatis by church aristocracy. That is it, which is undamaged unlike secular power of the Emperor. "He flatly denied the priority of social or political whole over constituting it individuals, having declared the individual a Criterion of what is politically reasonable and legitimate, emphasized attention on the individual as true subject of the policy" [2, p. 184].

Conclusions. Ockham was a great and original political philosopher. His political views became an important stage in the development of the political thought of the Middle Ages. The time came when complex power of the Pope had to be limited. At last a clear division of tasks and responsibilities between the Church and the state was proclaimed by William of Ockham's mouth. Thus, Ockham is made a significant contribution to the preparation of a typical for Modern history political thought. Naturally, that the author's position of Ockham in resolving political issues is specific and far from being perfect. But we can see a progress in resolving political questions in works by Marsilius of Padua, an Italian philosopher and a contemporary of William of Ockham. For reasons of Marsilius it follows that there is only one legislator – all citizens, and one law – human. The clergy is not empowered by coercive power. Its functions are educational. Consequently, there is no peace in Italy because the Church is trying to take up the reins. The clergy is convinced that it has the right to make laws. It encroaches on absolute power. It is an awful disease, which Marsilius said about at the beginning of "The Defender of the Peace". He calls this disease "plenitudo potestatis". Marsilius intends to fight against this disease with both word and deed. In fact, all his work is aimed at paying attention to the conflict between the state and the Church. The political philosophy by Marsilius provides submission of Christian priesthood to the state. Marsilius is a rebel and an incredibly courageous person who dared oppose the papacy and the system.

Thus, the Church and the state cannot be power simultaneously. Because they are two different laws and two different forms of power. Let us go to Holy Scripture. Did Christ seek coercive power in this world? Marsilius finds out that Christ never had claims on coercive power in this world. Neither himself nor for his apprentices. Christ bequeathed his apostles to serve people. So, there can be

no coercion, law, force. Marsilius gives proof from a conversation with Pilate. Being asked by Pilate whether Jesus a king or not, the latter replied that he did not intend to rule, compel or judge in this world. That is, the Kingdom of Jesus is not of this world and so is not in this world. His reign will begin only after Judgment Day. That is why personal priests' duties are in comprehending and explaining the others that only one coercive power exists in this world. This power belongs to the state. This power belongs to the state laws. And everybody, without exception, must subordinate these laws. Including the Church. Christians and priests must submit to the coercive power of the state in everything. Book III presents a list of concluding propositions regarding the Church: all temporal goods of the Church belong to the ruler; Christ did not establish any positions of leadership in the Church; the ruler's duty is to correct and depose the pope; all priests have equal authority; any coercive power of the Church and its officials comes from the ruler.

Marsilius of Padua defines two main tasks of the Church. The first task is a duty of the Church to teach about eternal life and eternal punishment. The purpose of religion is eternal. The second task is what the Church must teach Christians in the state. It has to preach submission to the state law as there is no other law in this earthly world. That is, the Church is submitted to the state, and faith to mind. Thus, Latin Averroism becomes attractive in the sphere of politics as it reconciles the Church and the state, separating the Church from the state and simultaneously subordinating it to it. That is why for Marsilius the Christian can and will be a good citizen when he will subordinate to coercive power of the state. Pope, the Church and the Curia must always be subordinated to citizens. Laymen themselves can appoint and dismiss clergymen.

The problems and questions which Marsilius raised in medieval political philosophy remain relevant today. In his treatise "Defensor pacis" the thinker criticizes the medieval Church. He denounces angrily papal immorality, which corrupts the Church. He points out at Aristotle's religion as an example. There will be no problems in relations between the Church and the state if we acknowledge that the clergy has to be subordinated to the state. Today, unfortunately these problems exist in our country. Churchmen, being beyond the state law, avoid paying taxes. Representatives of the Moscow Patriarchate are trying to influence on the course of political events in the state. Their attention should be paid to the fact that they are first of all citizens of Ukraine. So, they must comply with the laws of the state. Unfortunately, at this stage we cannot expect from the Church even abiding of virtues which are direct duties of the church representatives.

Список використаних джерел / References:

1. Stephen McGrade Arthur A. The Political Thought of William Ockham. Cambridge University Press, 2002.
2. Stephen F. Brown. and Juan Carlos Flores. Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology. The Scarecrow Press, UK 2007. Inc. Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth.

Надійшла до редколегії 06.09.18

Т. Труш, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
email: tv73trush@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7382-0876

ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ВІЛЬЯМА ОККАМА

Здійснено аналіз творчості Вільяма Оккама, англійського філософа, схоласта-францисканця. Висвітлено взаємозалежність філософських поглядів мислителя з його політичними судженнями. Визначаються завдання та обов'язки Церкви і держави. Результати дослідження було впроваджено в навчальний процес Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Це дисципліна "Історія філософії" для спеціальності "політологія". Це дає можливість розширити та поглибити теоретичні знання студентів у галузі історико-філософської науки доби Середньовіччя. Показано вплив філософських поглядів Оккама на політичні погляди. Прояснено політичну хворобу папства plenitudo potestatis та можливості її усунення. Оскільки авторська позиція Оккама у вирішенні політичних питань далека від досконалості, у статті показано прогрес вирішення політичних питань у Марсілія Падуанського.

Отримані результати дають можливість поглиблювати теоретичні знання студентів спеціальності "політологія" та "державна служба" у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: філософія, Середньовіччя, Вільям Оккам, "plenitudo potestatis", розум, віра, Церква, держава, закон.

Т. Труш, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина
email: tv73trush@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7382-0876

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ УИЛЬЯМА ОККАМА

Представлен анализ творчества Уильяма Оккама, английского философа, схоласта-францисканца. Освещена взаимосвязимость философских взглядов мыслителя с его политическими суждениями. Определяются задачи и обязанности Церкви и государства. Результаты исследования были внедрены в учебный процесс КНУ имени Тараса Шевченко. Это дисциплина "История философии" для специальности "политология". Это дало возможность расширить и углубить теоретические знания студентов в области историко-философской науки периода Средневековья. Показано влияние философских взглядов Оккама на его политические взгляды. Прояснена политическая болезнь папства "plenitudo potestatis" и возможности ее решения. Поскольку авторская позиция Оккама в решении политических вопросов далека от совершенства, в статье показано прогресс решения политических вопросов Марсилием Падуанским.

Полученные результаты позволяют утверждать, что такие исследования дают возможность углублять теоретические знания студентов специальности "политология" и "государственная служба" в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко.

Ключевые слова: философия, Средневековье, Уильям Оккам, "plenitudo potestatis", разум, вера, Церковь, государство, закон.

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ / SCIENTIFIC NOTES

УДК 1(091)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-10/12>

Т. Кононенко, д-р філос. наук, доц,
email: Taras_kononenko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-0660-1707,
Я. Соболевський, канд. філос. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
e-mail: yasobolevsky@knu.ua, ORCID: 0000-0001-8251-2744

**ПРО ЗАВЕРШЕНУ НАУКОВУ Й НАУКОВО-ТЕХНІЧНУ РОЗРОБКУ
ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО САЙТУ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ
ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ**

Ідеться про те, що на кафедрі історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах науково-дослідної роботи колективом кафедри завершено розробку і здійснено апробацію науково-технічного зразка сайту кафедри. Сайт кафедри історії філософії під назвою "Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Кафедра історії філософії" є твором, формою і засобом оприлюднення інтелектуального результату наукової і освітньо-наукової діяльності творчого колективу в галузі філософського та гуманітарного знання.

Ключові слова: кафедра історії філософії, освітньо-наукова діяльність, освітньо-науковий сайт.

На кафедрі історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах науково-дослідної роботи по темі: "Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів" ТЗ НДР № 16БФ041-01 колективом кафедри, а саме завідуючим кафедрою, доктором філософських наук, доцентом Кононенко Тарасом Петровичем, кандидатом філософських наук, доцентом Труш Тетяною Василівною та кандидатом філософських наук, асистентом кафедри Соболевським Ярославом Андрійовичем завершено розробку і здійснено апробацію науково-технічного зразка сайту кафедри. Сайт кафедри історії філософії під назвою "Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Кафедра історії філософії" є твором, формою і засобом оприлюднення інтелектуального результату наукової і освітньо-наукової діяльності творчого колективу в галузі філософського та гуманітарного знання. Охоплює представництво всіх ланок освітнього середовища та етапів виконання наукових програм. Належить до електронних засобів збереження і поширення знань із зазначених галузей.

Цей сайт має дослідницький, інноваційний характер застосування. Ідея полягає у тому, що на відміну від класичних сайтів візитівок, які маю статичну обмежену кількість інформації чи сайтів-порталів, які переважно містять чисельні посилання сайт кафедри уособлює змінний, динамічний гіпертекст у тому сенсі слова, як його вперше використав філософ Теодор Нельсон. Ці підстави дають змогу створювати постійно змінний, науково верифікований контент у вигляді статей, аудіо та відео матеріалів, схем та малюнків, тез доповідей, новин та електронного лексикографічного словника. Дослідження в царині філософської лексикографії є продовженням багаторічної роботи колективу кафедри над проектом парадигмальної історії філософії, результати якої втілено у чисельних одно та багатотомних виданнях, присвячених всім парадигмам історико-філософського процесу. Дослідивши парадигмальні виміри історії філософії, на теоретичних семінарах кафедри було наголошено на нагальності заглиблення в проблематику та розгортання дослідження історико-філософської лексикографії (металексикографія, практична лексикографія), маючи на меті створити гнучкий для нових відкриттів та стабільний для навчального процесу електронний словник основних понять та термінів історії філософії, їхніх синтаксису, семантики та прагматики. Наведемо приклад, працюючи над словни-

ком однієї з найдавніших філософських мов, а саме китайської, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на філософському факультеті 12 березень 2016 року відбувся II Науково-методичний семінар з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (Ієрогліфічна семантика ключових термінів давньокитайської філософії)". Сам термін "ієрогліф" було представлено студентам, викладачам та гостям конференції у його звучанні, написанні, значенні та вживанні. Обрані ієрогліфи були розглянуті за наступними параметрами:

1) усталені способи перекладу термінологічних та не термінологічних значень ієрогліфів у перекладі українською мовою; питання транскрипції;

2) візуальне та аудіальне (фонетичне) представлення термінів у автентичному контексті сучасної китайської мови;

3) етимологічний та структурно-семантичний аналіз ієрогліфів з наведеного переліку;

4) визначення головних змістовних параметрів вживання цих термінів у філософському дискурсі Китаю та ключових першоджерел їх реконструкції [1].

Доповідачами виступили філолог-китаїст, викладач Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ісаєв Сергій Сергійович та доцент кафедри історії філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Гнатівська Ганна Василівна. У роботі семінару взяли участь 24 особи, серед яких були присутні доктори наук, кандидати наук, професори, доценти, старші наукові співробітники, наукові співробітники, аспіранти та студенти філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Обговорення результатів роботи семінару було викладено у вигляді стенограми, відеозапису та словника на сайті кафедри історії філософії.

Окрім лексичних одиниць китайської мови, досліджуються філософські терміни французькою мовою, англійською [3]. Результатом для навчального процесу студентів та аспірантів став, отриманий шляхом колегіального обговорення, парадигмальний науковий матеріал. Він представлений у вигляді html-сторінок, пов'язаних між собою перехресними посиланнями. Студент усвідомлює зручність та швидкість отримання інформації. Ще одним вагомим аспектом для студентства є відсутність схоластичного закарбованого філософського знання, яке не зазнає змін. Студенти можуть переконатися, що філо-

софське знання є динамічним, наближеним до сучасних реалій та відчувають власну дотичність до творення філософського знання. Самоорганізація студентів постає за педагогічної підтримки, яка опирається здебільшого на внутрішні джерела розвитку учня [2, с. 83].

Дизайн сайту витриманий в стилі мінімалізм, над логотипом та зовнішнім виглядом сайту працювала кандидат філософських наук, доцент Труш Тетяна Василівна. Вертикальне меню сайту розміщено зліва, дерево сайту продумано таким чином, що гість отримує інформацію у пару кроків. На сайті розміщено інформацію про викладачів кафедри, перелік останніх публікацій та ведеться сторінка "новини", де висвітлюється основна наукова та освітня діяльність кафедри.

Концепція і концепційна розробка твору створена авторами в межах наукової програми філософського факультету та забезпечення навчального процесу. Матеріали призначені для ознайомлення студентам, викладачам, науковцям та гостям сайту з метою модернізації освітньо-наукового процесу і забезпечення високої якості освіти.

Список використаних джерел:

1. II Науково-методичний семінар з історії філософії "УКРАЇНЬСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (Ієрогліфічна семантика ключових термінів давньокитайської філософії)" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hphd.kiev.ua/index.php/4-provedennia-naukovoho-seminaru-na-kafedri-istorii-filosofii> (дата звернення: 25.06.2017).
2. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Освіта XXI століття: філософія родинності / П. П. Кононенко, Т. П. Кононенко. – К. : АртЕк, 2001. – 240 с.
3. Соболевський Я. А. Радянські та українські дослідження американської філософії: переклад філософських текстів / Я. А. Соболевський // Образ людини майбутнього. – 2018. – № 9. – С. 100–106.

References

1. II Scientific and Methodological Seminar on the History of Philosophy "UKRAINIAN LEXICOGRAPHY OF KEY PHILOSOPHICAL TERMS OF CHINESE LANGUAGE (Hieroglyphic Semantics of Key Terms of Old Thai Philosophy)" URL : <http://hphd.kiev.ua/index.php/4-provedennia-naukovoho-seminaru-na-kafedri-istorii-filosofii> (date of appeal: June 25, 2017).
2. Kononenko P.P., Kononenko T.P. Education of the XXI century: the philosophy of kinship. K.: ArteK, 2001. 240 p.
3. Sobolevskiy Y.A. Soviet and Ukrainian studies of American philosophy: translation of philosophical texts. *Future Human Image*. 2018. Vol. 9. PP.100-106.

Надійшла до редколегії 01.09.18

T. Kononenko, Dr. Sc. (Philosophy), Associate Professor
email: Taras_kononenko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-0660-1707
Y. Sobolevskiy, Candidate of Philosophical Sciences, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
email: yasobolevsky@knu.ua, ORCID: 0000-0001-8251-2744

ABOUT THE COMPLETION OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL DEVELOPMENTS OF THE SITE OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY DEPARTMENT OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

The purpose of the article is to inform that in the department of the history of philosophy of the Faculty of Philosophy of the Taras Shevchenko National University of Kiev, the team of the department has completed the development of a scientific and educational site in the framework of scientific research work. Function of the site of the Department of History of Philosophy under the title "Taras Shevchenko National University of Kiev. Department of the History of Philosophy" is the promulgation of the intellectual result of scientific and educational activities of the collective in the field of philosophical and humanitarian knowledge.

Keywords: Department of History of Philosophy, educational and scientific activity, scientific and educational site.

T. Кононенко, д-р филос. наук, доц.
email: Taras_kononenko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-0660-1707
Я. Соболевский, канд. филос. наук, ассист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
e-mail: yasobolevsky@knu.ua, ORCID: 0000-0001-8251-2744

ПРО ЗАВЕРШЕННУ НАУЧНУЮ І НАУЧНО-ТЕХНІЧЕСКУЮ РАЗРАБОТКУ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО САЙТА КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Речь идет о том, что на кафедре истории философии философского факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко в рамках научно-исследовательской работы коллективом кафедры завершена разработка и осуществлена апробация научно-технического образца сайта кафедры. Сайт кафедры истории философии под названием "Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. Кафедра история философии" является произведением, формой и средством обнародования интеллектуального результата научной и образовательно-научной деятельности творческого коллектива в области философского и гуманитарного знания.

Ключевые слова: кафедра истории философии, образовательно-научная деятельность, научно-образовательный сайт.

УДК 1(091)
DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-11/12>

Т. Кононенко, д-р філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
email: taras_kononenko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-0660-1707

ПРОЕКТ УКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО КУРСУ "АНАЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ"

Ідеться про проект освітньо-наукового курсу "Аналітична історія філософії".

Ключові слова: кафедра історії філософії, освітньо-наукова діяльність, освітньо-науковий проект, "аналітична історія філософії".

Доктор філософських наук, доцент Кононенко Тарас Петрович розпочинає проект укладання навчальної програми освітньо-наукового курсу "Аналітична історія філософії". Програмні складові спираються на особис-

тий досвід викладання історії філософії на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, досвід дослідження застосування аналітичних методів до історико-філософської

спадщини колег з філософської спільноти (праці доктора філософських наук, доцента Руденка С. В.), набутків спеціалізованого наукового видання з історії філософії "Sententiae" (головний редактор доктор філософських наук, професор Хома О. І.), змістовних курсів викладачів кафедри логіки філософського факультету (завідувач кафедри доктор філософських наук, професор Хоменко І. В.) та споріднені наукові розвідки.

Зміст курсу має дослідницькі та освітні складові. Спрямований на поширення застосування методів аналітичної філософії до історико-філософської спадщини. Може бути запропонований студентам спеціальності "філософія" та суміжних освітніх царин, у яких існує потреба у формуванні аналітичних компетентностей.

Надійшла до редколегії 01.09.18

Т. Кононенко, д-р филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
email: taras_kononenko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-0660-1707

ПРОЕКТ СОСТАВЛЕНИЯ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КУРСА "АНАЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ"

Речь идет о проекте научно-образовательного курса "Аналитическая история философии".

Ключевые слова: кафедра истории философии, научно-образовательная деятельность, научно-образовательный проект, "аналитическая история философии".

T. Kononenko, Dr. Sc. (Philosophy), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
email: taras_kononenko@knu.ua, ORCID: 0000-0003-0660-1707

PROJECT OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL COURSE "ANALYTICAL HISTORY OF PHILOSOPHY"

The purpose of the article is to inform about the project of the scientific and educational course "Analytical history of philosophy".

Keywords: Department of History of Philosophy, scientific and educational activity, scientific and educational project, "analytical history of philosophy".

РЕЦЕНЗІЇ / REVIEWS

УДК 39.(477) 075.8

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2018/3-12/12>П. Кононенко, д-р філос. наук, проф., акад.
АН ВШ України, Київ, Україна

КУДИ ЙДЕМО?

(рецензія на книгу Василя Ткаченка "Україна. Куди йдемо?")

*Рецензія на книгу Василя Ткаченка "Україна. Куди йдемо?" (Київ, видавництво "Логос Україна", 2017 рік).**Ключові слова: рецензія, Україна, буття в Українській державі.*

У видавництві "Логос Україна" вийшла у світ книга Василя Ткаченка "Україна: quo vadis – Куди йдемо?". Беру її з радістю й настороженістю: з радістю, бо це ще одне дослідження талановитого вченого, академіка, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата премії ім. Г. Сковороди та М. Костомарова. Праці В. Ткаченка завжди відзначалися не тільки актуальністю, а й рідкісним у писаннях багатьох авторів синтезом теорії та практики, інтелектуалізмом та аналітикою. А як цього разу? Тим більше, – наголошує вчений, що – "Вже понад чверть століття, у роки незалежності, ми шукаємо відповідь на хрестоматійне питання: к у д и й д е м о?.." й судячи з усього, залишається для нас постійним викликом і в майбутньому".

Чому? Монографія В. Ткаченка – діалогічна: у ній постійно в напрузі питання і відповіді; а також полемічна й контроверсійна в матеріалах і відповідях, бо такі ми є і спроби наукового висвітлення проблеми, і – головне! – причини, стан та перспективи її розв'язання в історичній дійсності.

В. Ткаченко бере до уваги всі аспекти сучасного Буття в українській державі, – але не випадково цитує М. Драгоманова: "Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужитися тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас". Є чимало праць на заглавлену тему: Quo vadis? Є й високого рівня. Але – нерідко опису або чи то превалюючого фактографізму, чи то модного нині теоретичного "глобалізму": є в тих працях або маса цікавих фактів, або цитат зарубіжних авторитетів. Та виходить, як у репліці героїні Павла Тичини: "Усе в вас є: і за народ, і за недолю краю, та як до серця все те взяте, даруйте, я не знаю". Бо в обох типах праць є "про народ і про недолю" України, та немає ... феномена України! Бо хоч використовуються сучасні сентенції, та відсутня сучасна наукова методологія, – а часом дуже розумні судження зарубіжних авторитетів повисають у просторі, бо вони висловлювалися не про Україну – її реальну історію і сучасну проблематику.

Наріжний камінь дослідження (саме – дослідження, а не повіствування) Василя Ткаченка – його методологія: бачити проблему історично й об'ємно: в політичній, національній, соціально-економічній, культурно-мистецькій, освітній, науковій, міжнародно-дипломатичній сферах; дискурс України – як аналіз і синтез її еволюційно революційного розвитку, в єдності ролі, долі і місії покоління всіх історичних епох, отже – як феномена філософії України.

Промовисті вже розділи: "Ідентичність спротиву: час війни і час миру"; "Модернізація і модернізатори"; "Глобалізація: світ – системний аналіз"; "Шляхи й роздоріжжя європейського вектора"; "Неприкаяні: веймарський синдром"; "Україна і фашизація Росії: по той бік"; "Україна і російська стратегія "глобального візан-

тизму"; "Україна і "новий світовий безпорядок"; "Післямова"; "Література"...

І в монографії В. Ткаченка велика кількість імен зарубіжних авторитетів та маса подій, фактів, імен історичних осіб. Цілий розділ про феномен веймарської державної системи. Є й джерела "Біблії" та послань святих апостолів, і наукових апостолів та філософів, економістів XIX й XX віків – Ренана, Вебера, Маркса, Габермаса, Гіденса, Валлерстайна, Фукуями, Кастельса, Стігліца... Їхні фундаментальні праці, теорії, концепції історії, проблеми і перспективи розвитку Західного світу від рабовласницької феодальної і буржуазної формації, до "Світосистеми" з її ліберально-глобалізаційними вимірами, зокрема оптимістичними надіями й прогнозами та песимізмом, навіть відчаєм і фаталізмом навіть у вислідах апологетів "Американської мрії" та європейської цивілізаційно-культурної системи...

Територіальний автономізм і часом абсолютна несполучність з українською західноєвропейською пост-модерністська реальність.

Але, але... Є умільці і в лісі не бачити дерева, а за окремим деревом цілого лісу. Василь Ткаченко бачить об'єктивно існуючі світи природи й вселюдства, як цілісні навіть у їхній безмежній різноманітності. Тому він бачить і його частини, їхню специфіку (багатоманітну й суверенну), а тому і Україну бачить в єдності з цілим світом, і – у зумовленій природно та історично суверенності й неповторності, як у добрі, так і в злі, як в успіхах, так і в невдачах, а то й апокаліптичних тенденціях.

Методологія В.Ткаченка зрідні науковому методу геніального Івана Франка: все бачити від зародження в процесі розвитку, дії і протидії творчих і руйнівних внутрішніх і зовнішніх – сил, від розквіту і можливого упадку в причинах і наслідках. Подібні принципи лягають в основу розгляду В. Ткаченком проблеми: Україна в контексті світової еволюції цивілізаційно-культурних систем, Україна і Росія, Україна і Польща, Литва, США і ЄС, Україна у внутрішньому розвитку від давнини до сучасних умов. Складно, бо це процес складний і суперечливий, сповнений драматичних випробувань і навіть трагічних наслідків. Подвиги і патріотизм одних – і зради інших. Відповідно й реакція: похвала одним і прокляття другим. Тому він пильно простежує еволюційних рух і реального Буття України (її території, населення, способу життя, влади, матеріального і духовного виробництва, мови й культури, влади й інтелігенції) – і її свідомості в особі численних груп і осіб теоретиків (від літописців, істориків, філософів, педагогів, економістів, до лідерів політичних партій і рухів), особливе місце серед яких посідають Мономах й Іларіон, Сковорода й Могіла, Тарас Шевченко й Куліш, Іван Франко й Леся Українка, Винниченко й Міхновський, Грушевський, – а потім Тичина і Хвильовий з його "Камо грядеши?" ("Україна чи Малоросія?"), М. Скрипник й

О. Гончар, шістдесятники, творці й ідеологи революції на граніті, помаранчевої революції й революції гідності...

Так постає епоха Київської Русі, Хмельниччина, Мазепинщина з її козащиною, Орликом, Гайдамаччиною і Кирилом Розумовським, петлюрівщина й бандерівщина. Не може не вражати універсалізм методу В. Ткаченка, фундований на універсалізмі знань та інтересів. Маємо мислителя міжнародного рівня. Що його оцінки і висновки, прогнози можуть викликати у нас незгоди, а то й заперечення? Особливо в деяких русофілів імператорської орієнтації на "Русский мир" і Путіна; та рецепт на ліки один: проникнути в сутність проблеми "Quo vadis" ширше та глибше і вже тоді пропонувати свій дискурс. Беру два моменти: державно-політичний, виражений Л. Кучмою "Україна не Росія", і мовну концепцію російського філолога академіка Залізняка. Було навіть з ентузіазмом сприйнято тезу Л. Кучми. І сьогодні ставимо питання: що? Історично-велика правда про генеалогію зв'язків України й Росії та їх тлумачень упродовж віків, коли протистояли європейська й азіатська цивілізації і на системному, й на ідеологічному рівнях; а що – у тезисі Л. Кучми? Умоглядна констатація факта, не аргументована ні політично, ні етно-національно, ні соціально-економічно, ні мовно-культурно... Не дивно, що той же Л. Кучма міг заявити: національна ідея не спрацювала і ми не знаємо, куди йти...

Досі належним чином не відкинута антидержавний "закон" Колісниченка-Ківалова про мовний режим в суверенній республіці. Тож чи дивно, що гуляє, як брехня по селу, мовна концепція Залізняка про "єдину мову" в Київській Русі, в російській царській імперії, і в СРСР, а отже – має домінувати і в Русском мире, частиною якого є... і Україна, і звичайно ж мова... російська...

На жаль, і з вини Міністерства освіти і науки в Україні не видано наукових тлумачень української мови як світового феномена і української мови як державної, не видано державного стандарту української мови, – а в Законі про освіту мовне питання трактується в дусі "прав" етноменшин, а не прав і обов'язків кожного громадянина. Тож і в цьому питанні розгляд концепції Путіна-Залізняка Василем Ткаченком, до речі, свого часу першим заступником міністра освіти, – є гідним внеском у науково-методологічну відповідь на сакральне питання Quo vadis?

Локально і глобально в Україні і в Світі розглядаються в монографії В. Ткаченка питання реформування всіх сфер Буття і Свідомості в Україні. І поокремо – і в єдності, як проблема не аграрного чи промислового сектора. Реформи політичної й правової системи, земельної, освітньої й наукової реформ, – бо все це питання глобальної проблеми – грядущого України, її трансформації і входження в світ розвинених країн – суверенних і органічно пов'язаних з міжнародними нормами поступу, реально готових розвиватися в постмодерному, технологічно-інформаційному світі.

На жаль, має рацію Василь Ткаченко й у тому, що владою українська інтелігенція не залучена до творення гідної епохи Відродження Культури, – і ще й тому українське суспільство ще не виступає як єдина політична нація, у ньому є цілі верстви, які не усвідомлюють, що без глибинного самопізнання й інтелектуально-духовної само ідентифікації суспільство не є суверенним, могутнім, здатним до само творення й самозахисту народом. Сучасною нацією. Це населення нашпиговує ідейками особливої ролі економіки й ринка, наче вони – головне, а не люди з їх інтересами й потребами. Долею й волею цих людей злочинно маніпулюють злочинці-олігархи й продажні судді та прокурори. Без інтегрального реформування України вона залишиться третьорядною країною, напівколонією з можливими тенденціями деградації, прислужництва й лакейства на чужому полі. Вирощена в чужих закладах освітньо-наукова еліта не стане носієм національної ідеї. Гідності, культури і слави, історичної місії...

"Як далі жити за таких умов? – ставить питання-роздум Василь Ткаченко, – насамперед слід не драматизувати ситуацію, а мислити глобально та діяти локально". Україна воскресла сама й своїми революціями пробудила Європу і Світ. Довела свою самодостатність, мудрість і силу.

Треба обирати власний шлях Життя і Поступу й іти до здійснення мети власними силами в контексті з великим світом...

Глибоке, інтелектуально наснажене й високопатріотичне дослідження "Україна: Quo vadis?" дає підстава пишатися, що маємо твір міжнародного рівня.

Надійшла до редколегії 04.09.18

P. Kononenko, Dr. Sc. (Philosophy), Professor, Laureate International Prize named after Johann Gottfried Herder

WHERE WE ARE GOING? (review of Vasily Tkachenko's book "Ukraine. Where we go?")

Review of Vasily Tkachenko's book "Ukraine. Where are we going?" (Kiev, Logos Ukraine publishing house, 2017).
Keywords: review, Ukraine, being in the Ukrainian state.

П. П. Кононенко, д-р филос. наук, проф., акад.
АН ВШ України, Київ, Україна

КУДА ИДЕМ? (рецензия на книгу Василия Ткаченко "Украина. Куда идем?")

Рецензия на книгу Василия Ткаченко "Украина. Куда идем?" (Киев, издательство "Логос Украина", 2017).
Ключевые слова: рецензия, Украина, бытие в украинском государстве.

НАШІ АВТОРИ / AUTHORS

Іван Бойко, канд. філос. наук, доц.
каф. міжнародних відносин і суспільних наук
Національного університету біоресурсів
і природокористування України, Київ

Дмитро Данілов, здобувач ступеня канд. філос. наук,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.
E-mail: danilov.dmitry.an@gmail.com

Ірина Муратова, канд. філос. наук, доц., докторант кафедри філософії
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського",
E-mail: muratova1041@gmail.com

Олена Павлова, д-р філос. наук, проф.
каф. етики, естетики та культурології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
E-mail: invinover19@gmail.com

Юрій Приходько, канд. пед. наук, доц.,
пров. науков. співроб. Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського,
E-mail: prihodko1702@ukr.net

Олександра Рубанець, д-р філос. наук, проф.
каф. філософії Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського",
E-mail: rubanets@gmail.com

Володимир Сабадуха, канд. філос. наук, доц. каф. суспільних наук
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу,
E-mail: ukrainian_idea@ukr.net

Тетяна Соболь, канд. філос. наук, мол. наук. співроб.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
E-mail: tanyasobol@bigmir.net,

Тетяна Труш, канд. філос. наук, доц.
каф. історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: tv73trush@gmail.com

Тарас Кононенко, д-р філос. наук, доц.,
зав. каф. історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: Taras_kononenko@knu.ua

Ярослав Соболевський, канд. філос. наук,
асист. каф. історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: yasobolevsky@knu.ua

Петро Кононенко, д-р філол. наук, проф.,
акад. АН ВШ України.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФІЛОСОФІЯ

Випуск 1(3)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 5,7. Наклад 300. Зам. № 218-9060.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл1.
Підписано до друку 20.03.19

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02